

5

Η προσωπικότητα του μαθητή

- Η σημασία της διαφορετικότητας των μαθητών και οι εκφάνσεις της προσωπικότητάς τους 196
- Από τον αποκλεισμό στην αφομοίωση:
Το σύγχρονο παρελθόν 198
- Αναγνώριση: Πιο πρόσφατες εποχές 221
- Συμπερίληψη: Προς τη νέα μάθηση 237

Περίληψη

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζουμε τη διαφορετικότητα των μαθητών – όχι μόνο όσον αφορά την καταγωγή τους, αλλά και τα υλικά, σωματικά και συμβολικά χαρακτηριστικά τους. Οι διαφορές αυτές διαμορφώνουν την προσωπικότητά τους. Επηρεάζουν επίσης καθοριστικά τόσο τη συμμετοχή τους στη μαθησιακή διαδικασία όσο και τα εκπαιδευτικά και κοινωνικά αποτελέσματα από αυτήν.

Οι κοινωνίες και τα εκπαιδευτικά συστήματα μπορούν να αντιμετωπίσουν τις διαφορές στην προσωπικότητα των μαθητών με πολλούς τρόπους. Σε εκείνες τις κοινωνίες στις οποίες πρωτεύον ζήτημα είναι η ομοιογένεια, οι διαφορές θεωρούνται περιττές και πηγή προβλημάτων. Συνεπώς, οι κοινωνίες αλλά και κοινωνικοί θεσμοί όπως τα σχολεία χρησιμοποιούν μηχανισμούς αποκλεισμού της διαφορετικότητας (αποδέχονται συγκεκριμένους τύπους προσωπικότητας και αποκλείουν άλλους) ή αφομοίωσης (αποδέχονται τη διαφορά υπό την προϋπόθεση της ενσωμάτωσης και ταύτισης με το σώμα της κοινωνίας). Και οι δύο αυτές προσεγγίσεις βασίζονται στην ιδέα ότι οι ομάδες λειτουργούν εύρυθμα όταν είναι ομοιογενείς και ότι κάποιος λειτουργεί αποτελεσματικότερα στο πλαίσιο μιας ομάδας.

Η ποικιλία στα χαρακτηριστικά των μαθητών μπορεί να αντιμετωπιστεί εναλλακτικά με την επίσημη αναγνώριση των διαφορών, Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει τη δημιουργία ειδικών προγραμμάτων που θα απευθύνονται σε συγκεκριμένες κατηγορίες μαθητών. Πολλοί έχουν ασκήσει κριτική σε αυτή την προσέγγιση διότι τη θεωρούν ανεπαρκή ή την εντάσσουν στη φιλοσοφία του *laissez-faire*

(«ζήσε εσύ, και άσε και τους άλλους να ζήσουν»), η οποία δεν ασχολείται με τις ανισότητες που συνοδεύουν τη διαφορετικότητα.

Δεδομένων των σημερινών συνθηκών, στις οποίες παρατηρείται διαφορετικότητα στις τοπικές κοινότητες και στους χώρους στενής αλληλεπίδρασης των ατόμων, όπως τα σχολεία, αλλά και της όλο και στενότερης διασύνδεσής τους σε παγκόσμιο επίπεδο, η συμπερίληψη είναι ο ιδανικότερος τρόπος να αντιμετωπιστεί η διαφορετικότητα των μαθητών. Η συμπερίληψη είναι αποτελεσματικότερη όσον αφορά τη συμμετοχή αλλά και τις επιδόσεις τους. Οι διαφορές των μαθητών είναι συχνά άρρητες, σύνθετες και βαθιές. Κάθε άνθρωπος έχει τη δική του, μοναδική προσωπικότητα, η οποία διαμορφώνεται μέσα από αναρίθμητες επιρροές. Οφείλουμε να λαμβάνουμε υπόψη μας τη μοναδικότητα των εμπειριών κάθε μαθητή και τη ρευστότητα της ανθρώπινης ζωής. Ορισμένες κοινωνικές ομάδες, όπως τα σχολεία, λειτουργούν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο όταν καταβάλλουν κάθε προσπάθεια να κάνουν όλα τα μέλη τους να νιώσουν ότι ανήκουν στην ομάδα και ότι μπορούν να πετύχουν, ανεξάρτητα από τις όποιες διαφορές τους.

Η σημασία της διαφορετικότητας των μαθητών και οι εκφάνσεις της προσωπικότητάς τους

Οι μαθητές ξεκινούν το σχολείο έχοντας ήδη πολλές γνώσεις, τις οποίες απέκτησαν άτυπα, μέσα από τις καθημερινές εμπειρίες τους, από το οικογενειακό, το κοινοτικό και το πολιτισμικό περιβάλλον τους, αλλά και μέσα από τις διάφορες δραστηριότητές τους.

Αυτή η σφαίρα εμπειριών της καθημερινής ζωής ονομάζεται «βιόκοσμος». Ο βιόκοσμος αποτελείται από όλα όσα γνωρίζει ο άνθρωπος ασυναίσθητα, χωρίς να συνειδητοποιεί πώς κατέληξε να αποκτήσει αυτές τις γνώσεις. Πρόκειται για τα στοιχεία της προσωπικότητάς μας τα οποία δεν επιλέξαμε συνειδητά. Ο βιόκοσμος δεν είναι κάτι σαφές και εύκολα προσδιορίσιμο. Αποτελεί ένα σύνολο συνηθειών, συμπεριφορών, αξιών και ενδιαφερόντων που διαμορφώθηκαν σε συγκεκριμένο πλαίσιο. Είναι αυτονόητος διότι έχει διαμορφωθεί ανεπίγνωστα. Τα στοιχεία που τον συνθέτουν φαντάζουν τόσο προφανή ώστε τα άτομα δεν χρειάζεται να τα δηλώσουν ρητά. Οι γνώσεις του βιόκοσμου δεν αποκτώνται μέσω της τυπικής εκπαίδευσης. Κάθε άνθρωπος γνωρίζει πώς να ζει στο βιόκοσμό του απλώς ζώντας μέσα σε αυτόν. Τούτη η μάθηση είναι κατά κανόνα υποσυνείδητη, οπότε σπάνια βιώνεται ως μάθηση.¹

Βλ. newlearningonline.com: Edmund Husserl on the Lifeworld

1. Husserl, E. (1970 [1954]), *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology*, Northwestern University Press, Έβανστον.

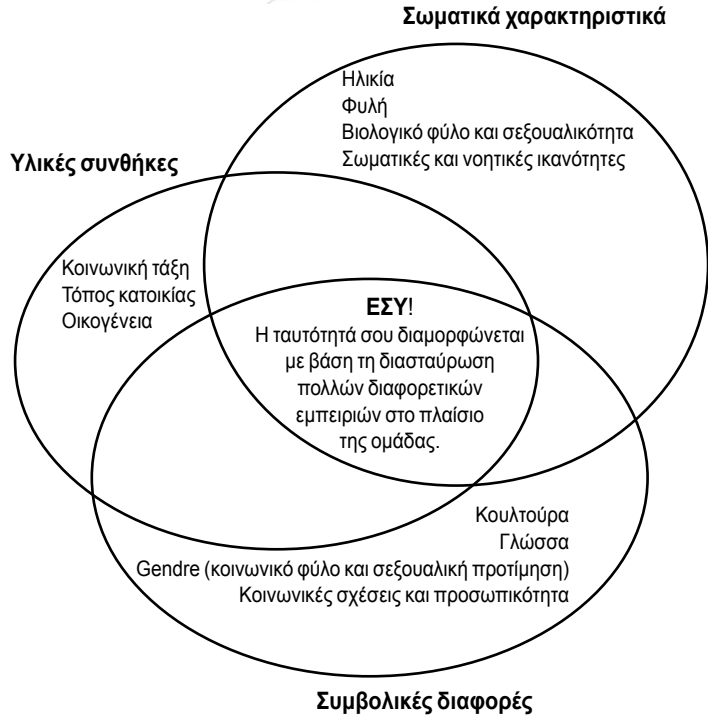
Η τυπική μάθηση, αντίθετα, περιλαμβάνει το στοιχείο της οργανωμένης διδασκαλίας (παιδαγωγική), ορίζει ρητά ποιες γνώσεις πρέπει να αποκτήσει ο μαθητής (πρόγραμμα σπουδών) και βασίζεται σε μορφές κριτικού και επιστημονικού αναστοχασμού που μπορούν να διεισδύσουν και να αναλύσουν τη φύση και την ανθρώπινη εμπειρία. Με τον τρόπο αυτό, η επιστήμη μπορεί να διακρίνει πράγματα που δεν είναι προφανή μέσα από την καθημερινή ζωή και την τυχαία εμπειρία. Η τυπική εκπαίδευση επιτρέπει στους ανθρώπους να υπερβούν τα όρια της καθημερινότητας.

Θεμελιώδης πρόκληση για την εκπαίδευση είναι η αναγνώριση και αξιοποίηση των εμπειριών των μαθητών από το βίκοσμο τους. Εγείρονται λοιπόν αμέσως ορισμένα βασικά μεθοδολογικά ερωτήματα: Ποιοι ακριβώς είναι οι μαθητές; Από πού προέρχονται και τι γνώσεις κατέχουν ήδη; Πώς μπορεί η τυπική σχολική εκπαίδευση να εμπλέξει, να αξιοποιήσει, να διευρύνει και να μετασχηματίσει τις γνώσεις που έχουν αποκτήσει οι μαθητές από την καθημερινή ζωή τους (αντί να τις αγνοεί ή να τις απορρίπτει αντιπαραγωγικά); Πόσο επηρεάζεται η μάθηση από το ιστορικό, το περιβάλλον προέλευσης, την ταυτότητα και τις καθημερινές εμπειρίες του μαθητή; Μια από τις μεγαλύτερες προκλήσεις για τον σύγχρονο εκπαιδευτικό, δεδομένων των ετερόκλητων εμπειριών των μαθητών από το βίκοσμο τους, είναι η διαμόρφωση της κατάλληλης μεθόδου διδασκαλίας.

Σε αυτό το κεφάλαιο εξετάζουμε τις διαφορές που παρατηρούνται στο βίκοσμο των μαθητών με βάση τις εξής διαστάσεις: υλικές (πρόσβαση σε κοινωνικούς πόρους), σωματικές (ηλικία, βιολογικό φύλο, φυλή, σεξουαλικότητα, σωματικές και νοητικές ικανότητες) και συμβολικές (κοινωνικά κατασκευασμένες πραγματικότητες που σχετίζονται με την κουλτούρα, τη γλώσσα, το κοινωνικό φύλο, τις κοινωνικές σχέσεις και τα ενδιαφέροντα, καθώς και την προσωπικότητα του ατόμου). Εξετάζουμε επίσης τους εναλλακτικούς τρόπους αντιμετώπισης της διαφοράς, τόσο στα σχολεία όσο και στην ευρύτερη κοινωνία: τον αποκλεισμό, την αφομοίωση και την αναγνώριση ή συμπερίληψη.

Το ζήτημα αυτό έχει μεγάλη σημασία διότι ένας από τους παράγοντες που κρίνουν την επιτυχία ή την αποτυχία των μαθητών στην τυπική εκπαίδευση είναι η απόσταση μεταξύ των εμπειριών από το βίκοσμο τους και της επικρατούσας στην τυπική εκπαίδευση κουλτούρας. Ορισμένοι μαθητές έχουν βίκοσμους συναφείς με το περιβάλλον της τυπικής μάθησης, ενώ άλλοι έχουν διαφορετικούς. Μπορεί να δυσκολεύονται, για παράδειγμα, να μάθουν τη γλώσσα διδασκαλίας γιατί είναι διαφορετική από τη μητρική τους, να εξοικειωθούν με τα πολιτισμικά εργαλεία του σχολείου (όπως τα βιβλία και οι υπολογιστές) ή να αποδεχτούν την κοσμοθεωρία που προβάλλει το σχολείο γιατί τους φαίνεται παράξενη και τους οδηγεί στο περιθώριο. Αιτία για τις διαφορές στις σχολικές επιδόσεις ορισμένων μαθητών είναι συνήθως το χάσμα ανάμεσα στην τυπική εκπαίδευση και το βίκοσμο τους. Μια από τις κρισιμότερες προκλήσεις για την εκπαίδευση είναι η γεφύρωση αυτού του χάσματος.

Bl. newlearningonline.com: Pierre Bourdieu on Cultural Capital

Σχήμα 5.1:
Διαστάσεις της
διαφορετικότητας
των μαθητών

Θα διερευνήσουμε λοιπόν την πληθώρα των διαφορών των μαθητών με βάση τις εξής διαστάσεις:

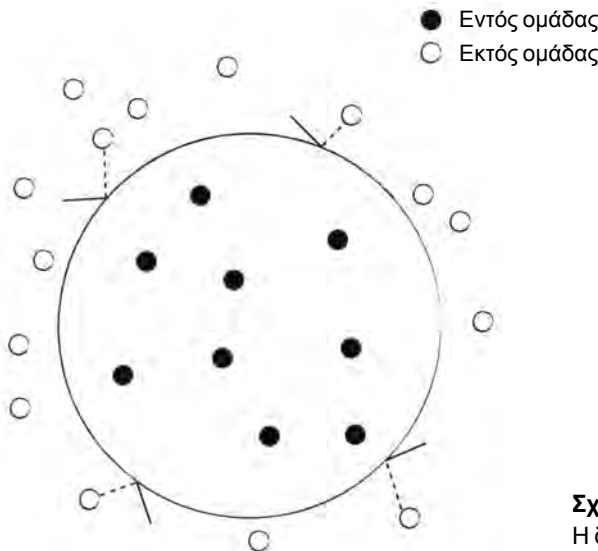
- Διάσταση 1: *Υλικές συνθήκες*, δηλαδή διαφορές στην κοινωνική τάξη, τον τόπο κατοικίας και το οικογενειακό περιβάλλον.
- Διάσταση 2: *Σωματικά χαρακτηριστικά*, δηλαδή διαφορές στην ηλικία, τη φυλή, το βιολογικό φύλο και τη σεξουαλικότητα, καθώς επίσης στις σωματικές και νοητικές ικανότητες.
- Διάσταση 3: *Συμβολικές διαφορές*, δηλαδή διαφορές στην κουλτούρα ή την εθνικότητα, τη γλώσσα, το κοινωνικό φύλο, τα ενδιαφέροντα και την προσωπικότητα.

Από τον αποκλεισμό στην αφομοίωση: Το σύγχρονο παρελθόν

Ο αποκλεισμός και η αφομοίωση αποτέλεσαν και εξακολουθούν να αποτελούν δύο τρόπους αντιμετώπισης των διαφορετικών βιόκοσμων των μαθητών. Και οι δύο προσεγγίσεις βασίζονται στην ιδέα ότι η εύρυθμη λειτουργία μιας ομάδας προϋποθέτει την ομοιογένεια των μελών της. Ωστόσο, οι προσεγγίσεις αυτές εμφανίζουν και σημαντικές διαφορές ως προς τον τρόπο με τον οποίο επιτυγχάνεται η ομοιογένεια.

Ο αποκλεισμός είναι η μέθοδος με την οποία η κυρίαρχη κοινωνική ομάδα διαφυλάσσει την ομοιογένειά της, αρνούμενη την είσοδο σε αυτήν ατόμων με συγκεκριμένες διαφορές. Στο πλαίσιο του σχολείου, η πολιτική του διαχωρισμού απαγορεύει τη φοίτηση μαθητών που ανήκουν στη «λάθος» φυλή. Στα σχολεία θηλέων και αρρένων αποκλείονται μαθητές που ανήκουν στο αντίθετο φύλο. Στα ιδιωτικά σχολεία και στα σχολεία που λειτουργούν σε ακριβές περιοχές, ακόμη κι αν δεν απαγορεύεται ρητά, αποκλείονται εκ των πραγμάτων μαθητές των οποίων οι οικογένειες δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να πληρώνουν υψηλά δίδακτρα ή δεν κατοικούν σε εκείνες τις περιοχές στις οποίες αυτά λειτουργούν. Σε πολλές χώρες, οι πρακτικές αυτές θεωρούνται μορφές διάκρισης και σε ορισμένες περιπτώσεις απαγορεύονται διά νόμου.

Ενίοτε όμως, οι παραπάνω πρακτικές διαχωρισμού προβάλλονται ως θεμιτός τρόπος διαχείρισης των διαφορετικών βίocosμων των ανθρώπων. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι τα σχολεία που απευθύνονται σε συγκεκριμένες εθνικές ή άλλες μειονότητες βοηθούν τους μαθητές τους καθώς καλλιεργούν τη μητρική τους γλώσσα, την κουλτούρα τους και τις αξίες του τόπου καταγωγής τους. Τους παρέχουν ένα περιβάλλον φιλόξενο, που τους βοηθά να επιτύχουν, σε αντίθεση με τα «κανονικά» σχολεία, στα οποία η κουλτούρα και η γλώσσα των μειονοτήτων περιθωριοποιούνται. Ορισμένοι υποστηρίζουν, επίσης, ότι τα σχολεία θηλέων δίνουν τη δυνατότητα στα νεαρά κορίτσια να επιτύχουν χωρίς να αποσπάζεται η προσοχή τους από το άλλο φύλο ή να πρέπει να ανταγωνίζονται τα αγόρια συμμαθητές τους. Είναι ακόμη προφανές ότι τα πλούσια σχολεία ευνοούνται από το διαχωρισμό διότι σε αυτά εγγράφονται και φοιτούν μαθητές προικισμένοι με το πολιτισμικό κεφάλαιο των κοινωνικά «καταξιωμένων» και «επιτυχημένων» οικο-

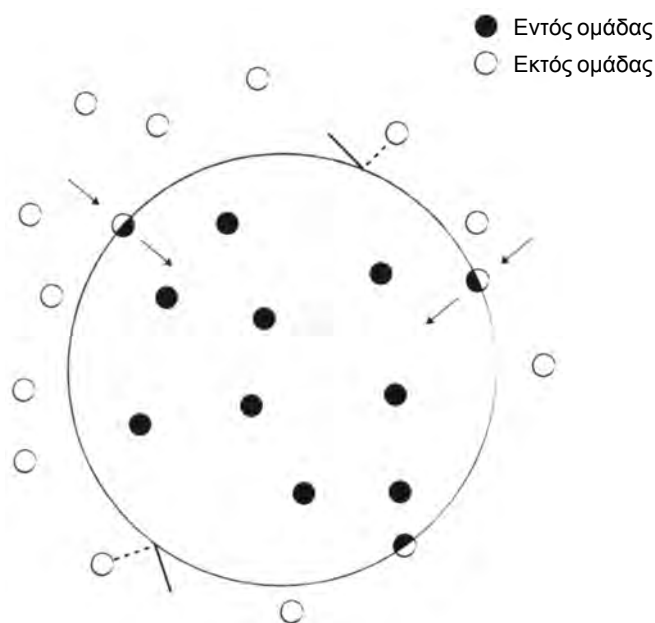

Σχήμα 5.2:
Η δυναμική του αποκλεισμού

γενειών τους. Οι μαθητές αυτοί αποκτούν στη συνέχεια δυνητικά συμφέρουσες κοινωνικές επαφές με παιδιά από άλλες πλούσιες και ισχυρές οικογένειες.

Η κοινωνική ομάδα που επιλέγει την προσέγγιση της αφομοίωσης επιδιώκει επίσης την κοινωνική ομοιογένεια, όμως χρησιμοποιεί διαφορετικές μεθόδους σε σχέση με την κοινωνική ομάδα που επιλέγει την προσέγγιση του διαχωρισμού. «Δεχόμαστε όλους τους ανθρώπους, όσο διαφορετικοί κι αν είναι, αρκεί να γίνουν σαν εμάς», είναι το σύνθημά της. Για παράδειγμα, ένα σχολείο που ακολουθεί την πρακτική της αφομοίωσης αφήνει ελάχιστα περιθώρια στους μαθητές να εκφράσουν τους διαφορετικούς τους βίοκοσμους. Εμβαπτίζει απλώς όλα τα παιδιά σε μια ενιαία κουλτούρα και σε ένα ενιαίο πρόγραμμα σπουδών. Εάν αυτό είναι το καλύτερο για όλους, όλοι θα λάβουν την ίδια εκπαίδευση. Το εάν θα προσαρμοστείς ή θα νιώσεις αποξενωμένος σε αυτό περιβάλλον, το εάν θα πετύχεις ή όχι, εξαρτάται από εσένα, το μαθητή. Εάν σταθείς στο ύψος των «αξιών» και των «προτύπων» του σχολείου, έχει καλώς. Εάν όχι, πιθανότατα θα αποτύχεις – και θα φταις μόνο εσύ.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, η προσέγγιση της αφομοίωσης είναι δικαιολογημένη ή ακόμη και αποτελεσματική. Αυτού του είδους η σχολική εμπειρία μπορεί να χρησιμεύσει ώστε να προετοιμάσει υπερεντατικά ορισμένους μαθητές να αποδεχτούν την κουλτούρα της κοινωνίας στην οποία ζουν, μέσα από τη γλώσσα, τον τρόπο σκέψης και τη νοοτροπία της. Μπορεί, λοιπόν, να ανοίξει πόρτες που ίσως να παρέμεναν κλειστές εάν ο μαθητής βολευόταν εντός των ορίων του δικού του βίοκοσμου.

Σχήμα 5.3:

Η δυναμική της αφομοίωσης

Ποιες είναι, όμως, οι βασικές αρχές του διαχωρισμού και της αφομοίωσης; Ποιες είναι οι πραγματικές και διαπιστωμένες διαφορές τους; Αν και οι διαφορές που παρατηρούνται στο βίκοσμο των ατόμων είναι σύνθετες και εμφανίζουν αλληλοεπικαλύψεις και μεγάλο εύρος αποχρώσεων, απαιτείται, για λόγους σαφήνειας, ένα μοντέλο κατηγοριοποίησής τους. Στο βιβλίο αυτό διακρίνουμε τις διαφορές σε τρεις κατηγορίες: υλικές, σωματικές και συμβολικές.

Διάσταση 1: Υλικές συνθήκες

Κοινωνική τάξη

Η κοινωνική τάξη είναι υλικό ή οικονομικό μέτρο του πλούτου, της ισχύος και της θέσης του ατόμου σε μια άνιση και ιεραρχικά δομημένη κοινωνία. Οι παραδοσιακές κοινωνίες των πρώτων εθνών ή των ιθαγενών, πριν κυριευτούν, ήταν αταξικές. Ασφαλώς διέθεταν κριτήρια κοινωνικής διαφοροποίησης και ιεραρχίας, όπως η ηλικία και το κοινωνικό φύλο, όμως ήταν άγνωστη η έννοια της κοινωνικής τάξης βάσει των υλικών πόρων, που διέπει την υπόλοιπη ιστορία της ανθρωπότητας.² Στις δουλοκτητικές κοινωνίες (όπως αυτές στην αρχαία Ελλάδα και την αρχαία Ρώμη, αλλά και πιο πρόσφατα στις νότιες πολιτείες των ΗΠΑ πριν από τον Αμερικανικό Εμφύλιο της δεκαετίας του 1860) υπήρχε μια κατώτατη κοινωνική τάξη εργατών που ανήκαν στους αφέντες τους και αγοράζονταν ή πωλούνταν από αυτούς.³ Στις προνεωτερικές, αγροτικές κοινωνίες της Ασίας, της Ευρώπης, της Αφρικής και ορισμένων περιοχών της Αμερικής, οι φεουδάρχες κατείχαν την αγροτική γη και οι υποτελείς καλλιεργητές απέδιδαν μέρος της παραγωγής τους σε αυτούς με τη μορφή του φόρου της δεκάτης ή τους κατέβαλλαν ενοίκιο.⁴ Σε κάθε περίπτωση, ο πλούτος των λίγων βασιζόταν στην εργασία των πολλών. Την εποχή εκείνη, οι περισσότεροι άνθρωποι θεωρούσαν την κατάσταση αυτή φυσιολογική και αναπόφευκτη.

Βλ. newlearningonline.com: Aristotle on Inequality

Στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες, οι κοινωνικές τάξεις και η ανισότητα έχουν διαφορετική βάση. Βασικά κριτήρια στις σύγχρονες οικονομίες είναι το χρήμα και το σύστημα της μισθωτής εργασίας. Σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στις δουλοκτητικές και τις φεουδαρχικές κοινωνίες, οι άνθρωποι στις καπιταλιστικές κοινωνίες είναι ελεύθεροι να κάνουν όποια δουλειά τους προσφέρει κάποιος εργοδότης. Έχουν, επίσης, το δικαίωμα να εγκαταλείψουν τη δουλειά τους όποτε το θελήσουν. Ωστόσο, είναι σχεδόν αδύνατο να μην εργάζονται ως μισθωτοί. Οι συ-

2. Sahlins, M. (1974), *Stone Age Economics*, Aldine, Νέα Υόρκη.

3. Anderson, P. (1974β), *Passages from Antiquity to Feudalism*, NLB, Λονδίνο.

4. Anderson, P. (1974α), *Lineages of the Absolutist State*, NLB, Λονδίνο.

νταξιούχοι, τα άτομα με αναπηρίες και οι γονείς που μένουν στο σπίτι για να μεγαλώσουν τα παιδιά τους είναι ορισμένες κατηγορίες ανθρώπων οι οποίοι μπορεί να εξαρτώνται από εκείνον που είναι μισθοσυντήρητος ή από εκείνον που εισπράττει κάποιο προνοιακό επίδομα. Ωστόσο, τα κρατικά επιδόματα μόλις και μετά βίας καλύπτουν τις βασικές ανάγκες, με συνέπεια αυτοί οι άνθρωποι να βρίσκονται σχεδόν στο χαμηλότερο σκαλί του ταξικού συστήματος. Έτσι, είναι προτιμότερο για κάποιον να έχει μια οποιαδήποτε εργασία, έστω και αν δεν πληρώνεται καλά γι' αυτήν ή δεν τον ικανοποιεί, παρά να μην έχει καθόλου εργασία. Ουσιαστικά, οι περισσότεροι άνθρωποι δεν έχουν άλλη επιλογή από το να εργάζονται το μεγαλύτερο διάστημα της ενήλικης ζωής τους – τουλάχιστον αν θέλουν να απολαύσουν ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης.

Οι μισθωτοί μπορεί να εργάζονται σκληρά, όμως απολαμβάνουν λιγότερα από άλλους ανθρώπους. Εάν, για παράδειγμα, είσαι ιδιοκτήτης ή μέτοχος μιας επιχείρησης, το εισόδημά σου είναι μεγαλύτερο από εκείνο ενός απλού εργαζομένου στην ίδια επιχείρηση, χωρίς αυτό να σημαίνει απαραίτητα ότι δουλεύεις σκληρότερα από εκείνον. Για την ακρίβεια, όπως υπογράμμισε ο φιλόσοφος και θεωρητικός της πολιτικής οικονομίας του 19ου αιώνα Karl Marx, οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής οφείλουν τα πλούτη τους στη σκληρή δουλειά των εργαζομένων τους. Ο πλούτος τους προκύπτει από την υπεραξία (τα κέρδη) της σκληρής δουλειάς των εργατών.⁵ Το σύστημα τους ευνοεί επειδή είχαν την τύχη να γεννηθούν πλούσιοι ή κατάφεραν σταδιακά να συγκεντρώσουν το κεφάλαιο και την παρουσία ώστε να μπορούν να εκμεταλλεύονται άλλους ανθρώπους και να βγάζουν κέρδος από την εργασία τους.

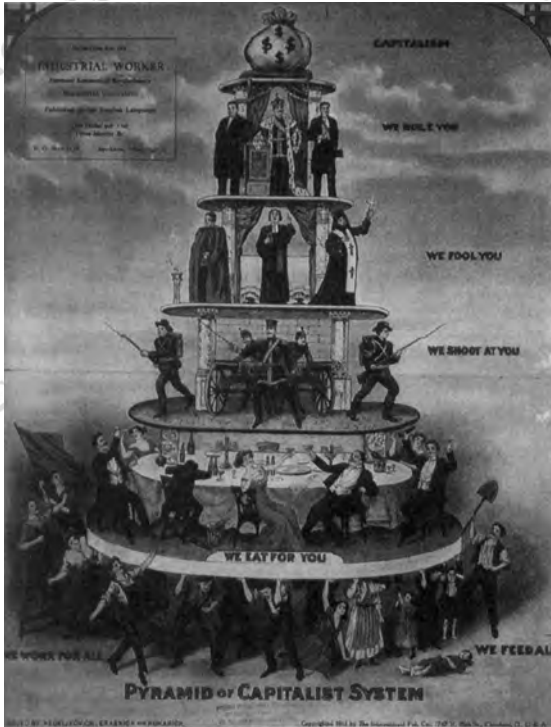
Ενδεικτικό σημάδι ή κριτήριο της κοινωνικής τάξης ενός ανθρώπου είναι ο πλούτος, υπό τη μορφή των περιουσιακών στοιχείων (ακίνητης περιουσίας, μετοχών, καταθέσεων) και του εισοδήματος από την αξιοποίηση των εν λόγω στοιχείων. Το άτομο με ελάχιστα ή μηδενικά περιουσιακά στοιχεία δεν έχει άλλη επιλογή από να εργαστεί ως μισθωτός. Ο Marx υποστήριξε ότι η άνιση κατοχή των κοινωνικών αγαθών και του πλούτου δημιουργεί ένα αυτοτροφοδοτούμενο σύστημα, στο πλαίσιο του οποίου οι πλούσιοι γίνονται διαρκώς πλουσιότεροι και οι φτωχοί φτωχότεροι.

Ο Γερμανός κοινωνιολόγος Max Weber πρόσθεσε δύο ακόμη ταξικά κριτήρια: την εξουσία και την κοινωνική θέση.⁶ Η εξουσία αφορά τον έλεγχο που ασκεί το ίδιο το άτομο στη δική του ζωή και στη ζωή των άλλων. Ο πλούσιος εργοστασιάρ-

5. Marx, K. και Engels, F. (1973 [1848]), «Manifesto of the Communist Party», στο K. Marx, *Political Writings: The Revolutions of 1848*, τόμ. 1, επιμ. D. Fernbak, Penguin, Χάρμοι-ντγουορθ, Η.Β., σ. 62-98.

6. Weber, M. (1968 [1922]), *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Bedminster Press, Νέα Υόρκη.

Εικόνα 5.1:
Η ταξική πυραμίδα του καπιταλισμού

χης ή ο διευθυντής ασκεί πολύ μεγαλύτερο έλεγχο στην εργασία του από ό,τι οι εργάτες στη γραμμή παραγωγής. Συνήθως δίνει, δεν παίρνει εντολές. Έχει την εξουσία να προσλαμβάνει και να απολύει. Η οικονομική εξουσία συνοδεύεται από κοινωνική εξουσία εκτός επιχείρησης, δηλαδή ο κάτοχός της μπορεί, μεταξύ άλλων, να ασκήσει επιρροή στην κοινωνία των πολιτών και στο κράτος.

Η κοινωνική θέση ενός ατόμου αναφέρεται στο κύρος που αυτό αποκτά από τη θέση του στην κοινωνία. Η θέση αυτή μπορεί να έχει κακακτηθεί –για παράδειγμα, μέσω της εκπαίδευσης και της σύνδεσής της με μια καλοπληρωμένη εργασία– ή να έχει αποδοθεί στο άτομο, στην περίπτωση που αυτό έχει κληρονομήσει τον πλούτο και την κοινωνική του υπόσταση. Η κοινωνική τάξη και η κοινωνική θέση αποτυπώνονται στις καθημερινές πρακτικές και στα ορατά σημάδια του πλούτου. Συνήθως, τα άτομα με επιρροή και υψηλή κοινωνική θέση χρειάζονται σημαντικούς οικονομικούς πόρους για να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις του συγκεκριμένου τρόπου ζωής τους, όπως ακριβά γούστα και ενδιαφέροντα. Επιπλέον, η συμπεριφορά και η στάση τους θεωρούνται «υψηλού κύρους». Έχουν την οικονομική δυνατότητα να αγοράζουν έργα τέχνης για να διακοσμούν τους τοίχους του σπιτιού τους, να πηγαίνουν στην όπερα, να κάνουν διακοπές σε εξωτικούς προορισμούς, να παίζουν γκολφ στις πιο κλειστές λέσχες, να πίνουν

τα ακριβότερα κρασιά, να στέλνουν τα παιδιά τους στα καλύτερα ιδιωτικά σχολεία και να πληρώνουν υψηλά δίδακτρα για τα καλύτερα πανεπιστήμια.

Ενίοτε, αν κάποιος που προέρχεται από κατώτερη τάξη «πιάσει την καλή», το ταξικό στοιχείο κάνει αμέσως την εμφάνισή του. «Τι άξεστος!», σχολιάζει η παλιά αριστοκρατία του πλούτου για τους «νεόπλουτους», που φορούν φανταχτερά κοσμήματα ή οδηγούν πανάκριβα αλλά κακόγουστα αυτοκίνητα.

Πώς αντιμετωπίζει ο θεσμός του σχολείου το ζήτημα της κοινωνικής τάξης σε συνάρτηση με τις προσεγγίσεις του αποκλεισμού και της αφομοίωσης; Όσον αφορά το σύστημα του αποκλεισμού –ακόμη και σε κοινωνίες στις οποίες παρέχεται δωρεάν, δημόσια εκπαίδευση–, τα σχολεία που βρίσκονται σε εργατικές περιοχές έχουν συνήθως φτωχές υποδομές και τάξεις με μεγάλο αριθμό μαθητών. Επίσης, δεν διαθέτουν τα μέσα τα οποία θα τους επέτρεπαν να προσφέρουν στους μαθητές εκείνες τις εξωσχολικές δραστηριότητες που θα αντιστάθμιζαν την έλλειψη πόρων από την κοινότητα ή την οικογένειά τους. Οι φτωχότεροι μαθητές συνήθως αποκτούν μόνο βασικές γνώσεις γραφής, ανάγνωσης και αριθμητικής. Οι σχετικά πιο τυχεροί επιλέγουν «επαγγελματική» κατεύθυνση και εγκαταλείπουν το σχολείο για να ασκήσουν κάποιο επάγγελμα. Αντίθετα, τα ιδιωτικά σχολεία και τα δημόσια σχολεία σε ακριβές περιοχές διαθέτουν πλούσιες υποδομές, κατευθύνουν τους μαθητές τους προς την ανώτερη εκπαίδευση, διευρύνοντας και παγιώνοντας έτσι τα δίκτυα ισχύος και επιρροής της άρχουσας τάξης. Οι πιο πλούσιοι πολίτες λαμβάνουν καλύτερη εκπαίδευση, διότι «αντέχει η τσέπη τους». Μπορούν να δαπανήσουν περισσότερους πόρους στην εκπαίδευση και έχουν υψηλές προσδοκίες από αυτήν, οι οποίες συχνά δικαιώνονται. Έτσι, μέσα από την εκπαίδευση αναπαράγεται θεσμικά ένα σύστημα αποκλεισμού που βασίζεται στην κοινωνική τάξη.⁷

Μια ηπιότερη εκδοχή αυτής της διαδικασίας κοινωνικής επιλογής είναι η προσέγγιση της αφομοίωσης των «καλύτερων» μαθητών της εργατικής τάξης από την άρχουσα. Εάν είσαι καλός μαθητής και εάν οι επιδόσεις και η συμπεριφορά σου συμβαδίζουν με τα ισχύοντα πρότυπα, μπορείς κι εσύ να πετύχεις και να βρεις μια καλή θέση στην αγορά εργασίας, ανεβαίνοντας ίσως ψηλότερα στην κοινωνική ιεραρχία από τους γονείς σου. Όμως, αυτού του τύπου η κοινωνική κινητικότητα ή αφομοίωση κατακτάται μόνο από ελάχιστους μαθητές, από όσους έχουν μεγάλο πείσμα και επιμονή ή γονείς αποφασισμένους να τους προσφέρουν τις ευκαιρίες που στερήθηκαν οι ίδιοι.

Κατά κανόνα όμως, τα συστήματα αφομοίωσης διαιωνίζουν επίσης την ταξική δομή της κοινωνίας. Αυτό έχει υλικές, πολιτισμικές και θεσμικές διαστάσεις. Εάν δεν μεγαλώσεις σε ένα σπίτι γεμάτο βιβλία και εφημερίδες, εάν η οικογένειά σου δεν «αγαπά τα γράμματα», εάν η γλώσσα που μιλάς στο σπίτι σου είναι διαφορε-

7. Bowles, S. και Gintis, H. (1976), *Schooling in Capitalist America: Education Reform and the Contradictions of Economic Life*, Basic Books Inc, Νέα Υόρκη.

τική από την «καθιερωμένη», αυτήν η οποία χρησιμοποιείται στο σχολείο, εάν ο τρόπος σκέψης και έκφρασης του περιβάλλοντός σου είναι εμπειρικός και αφηγηματικός και όχι αφηρημένος και εννοιολογικός –για να αναφέρουμε ορισμένες μόνο από τις πιθανές διαφορές ανάμεσα στο σχολικό και το οικογενειακό περιβάλλον–, τότε θα συναντήσεις πιθανότατα ανυπέρβλητα εμπόδια στη σχολική σου ζωή.⁸ Και όταν αποτυγχάνεις, όταν δεν καταφέρνεις να αφομοιωθείς, έρχεται το σύστημα και σου λέει –ή, ακόμη πιο βολικά για το σύστημα, εσύ ο ίδιος λες στον εαυτό σου– ότι το φταίξιμο είναι αποκλειστικά δικό σου. Εσύ δεν ήσουν αρκετά έξυπνος για να πετύχεις, παρότι το σχολείο σου έδωσε αυτή την ευκαιρία.

Βλ. newlearningonline.com: Bowles and Gintis on Schooling in the United States

Τόπος κατοικίας

Ο τόπος κατοικίας είναι μια άλλη διάσταση των υλικών διαφορών. Πολλές φορές, διαφορετικοί τόποι κατοικίας –ανάμεσα σε γειτονιές της ίδιας πόλης, ανάμεσα στην επαρχία και τα αστικά κέντρα, ανάμεσα σε περιοχές ή περιφέρειες της ίδιας χώρας, ανάμεσα στις αναπτυγμένες και τις αναπτυσσόμενες χώρες– συνοδεύονται από διαφορετικές ευκαιρίες. Ο τόπος κατοικίας καθορίζει την ποιότητα και το εύρος των διαθέσιμων υλικών και πολιτισμικών πόρων όσον αφορά την εκπαίδευση, την περίθαλψη, τις βιβλιοθήκες, τα πάρκα, τα μουσεία, την πρόσβαση στα μέσα ενημέρωσης κ.ο.κ.

Η μετανάστευση είναι ένας τρόπος αλλαγής του τόπου κατοικίας, είτε πρόκειται για εσωτερική μετακίνηση, όπως από την επαρχία στην πόλη, είτε για μετακίνηση στην άλλη άκρη του κόσμου. Πολλοί άνθρωποι μεταναστεύουν διότι αναζητούν καλύτερη εργασία για τους ίδιους και καλύτερες ευκαιρίες στην εκπαίδευση και την κοινωνία για τα παιδιά τους. Ωστόσο, οι χώρες υποδοχής επιβάλλουν αυστηρούς περιορισμούς στη ροή μεταναστών. Όσοι καταφέρνουν τελικά να μεταναστεύσουν διαπιστώνουν συχνά ότι για να ριζώσουν στον νέο τόπο πρέπει να περάσουν από μια διαδικασία αφομοίωσης και αλλαγής (της γλώσσας ή της κουλτούρας τους, για παράδειγμα).

Οικογένεια

Το οικογενειακό περιβάλλον αποτελεί επίσης πτυχή των υλικών συνθηκών της καθημερινής ζωής. Παλαιότερα, η ιδανική και τυπική μορφή οικογένειας ήταν η πυρηνική, η οποία αποτελούνταν από τη μητέρα, τον πατέρα και το παιδί ή τα παιδιά. Ο πατέρας εργαζόταν και με το μισθό του συντηρούσε τα «εξαρτώμενα μέλη». Η μητέρα αναλάμβανε αμισθί τα οικιακά. Πλέον όμως, όλο και περισσότε-

8. Bernstein, B. (1971), *Class, Codes and Control: Theoretical Studies Towards a Sociology of Language*, τόμ. 1, Routledge & Kegan Paul, Λονδίνο.

ρες γυναίκες εργάζονται, προσφέροντας μια δεύτερη πηγή εισοδήματος στην οικογένειά τους. Παλαιότερα, η κοινωνία περιφρονούσε εναλλακτικούς τύπους οικογένειας, οι οποίοι ήταν επίσης δύσκολο να συντηρηθούν. Για παράδειγμα, οι περιορισμένοι χώροι των σύγχρονων κατοικιών και οι διάσπαρτες ευκαιρίες εργασίας κατέστησαν ανέφικτη τη συντήρηση των διευρυμένων, πολυμελών οικογενειών, που συχνά συνδέονταν με τους μετανάστες ή τους αυτόχθονες πληθυσμούς. Στο παρελθόν, οι μονογονεϊκές οικογένειες ήταν συνήθως συνέπεια κάποιου θανάτου ενός εκ των γονέων, κάποιας ανήθικης, για την εποχή εκείνη, εξωγαμιαίας σχέσης (μάλιστα, οι ανύπαντρες μητέρες παροτρύνονταν να δώσουν τα παιδιά τους για υιοθεσία) ή κάποιου σχετικά σπάνιου και κοινωνικά στιγματισμένου διαζυγίου. Το να ξαναπαντρευτεί κάποιος θεωρείτο κοινωνικά κατακριτέο, διότι οι άνθρωποι πίστευαν ότι ο γάμος είναι μια σχέση εφ' όρου ζωής. Οι σεξουαλικές σχέσεις με πολλούς διαφορετικούς συντρόφους γινόταν κρυφά και καταδικαζόταν ως μοιχεία. Οι ντε φάκτο γάμοι ήταν σπάνιοι. Οι μεικτοί γάμοι, στο πλαίσιο των οποίων συμβίωναν στην ίδια οικογένεια γονείς με παιδιά από διαφορετικούς γάμους, θεωρούνταν δυσλειτουργικοί. Η πολυγαμία, όπως λειτουργούσε σε ορισμένες φονταμενταλιστικές χριστιανικές και μουσουλμανικές ομάδες, ήταν τόσο ξένη προς τα ήθη και τα έθιμα των κοινωνιών ώστε θεωρείτο σχεδόν αδιανόητη. Οι γάμοι μεταξύ ομοφυλοφίλων και η υιοθεσία παιδιών από ομοφυλόφιλα ζευγάρια ήταν ανήκουστα και άγνωστα φαινόμενα.

Στην πραγματικότητα βέβαια, η οικογενειακή ζωή ήταν ανέκαθεν πολύ πιο σύνθετη από το ιδεώδες πρότυπο της πυρηνικής οικογένειας. Στο παρελθόν όμως, οι όποιες διαφορές αντιμετωπίζονταν μέσα από διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού και πολιτισμικής αφομοίωσης. Οι άνθρωποι δέχονταν διαρκώς πίεση να συμμορφωθούν με τον άτυπο κανόνα. Τα παιδιά οικογενειών που δεν ακολουθούσαν τα πρότυπα βασανίζονταν συχνά από τους κοινωνικούς θεσμούς, καθώς γίνονταν, για παράδειγμα, αντικείμενο περιγέλου στο σχολείο. Ορισμένα άλλα παιδιά βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση εξαιτίας της ιδιαίτερης κουλτούρας της οικογένειά τους – επειδή, για παράδειγμα, η επίσημη γλώσσα και η γλώσσα διδασκαλίας διέφεραν από αυτήν που μιλούσαν στο περιβάλλον τους ή επειδή στο σπίτι τους δεν είχαν πρόσβαση σε πόρους και εμπειρίες όπως τα παιχνίδια, τα βιβλία και τα ταξίδια ή επειδή η οικογένειά τους δεν είχε τη δυνατότητα να τους προσφέρει το πολιτισμικό κεφάλαιο (τρόπους σκέψης και ομιλίας, φιλοδοξίες και προσδοκίες) που ταίριαζε με την κουλτούρα την οποία πρόβαλλαν το σχολείο και το πρόγραμμα σπουδών.

Bl. newlearningonline.com: What Sissy Juppe Didn't Know about Horses

Διάσταση 2: Σωματικά χαρακτηριστικά

Οι σωματικές διαφορές έχουν όχι μόνο φυσική (τα εξωτερικά γνωρίσματα του ανθρώπου) αλλά και πολιτισμική διάσταση (τα συμβολικά νοήματα που αποδίδει το ίδιο το άτομο ή που αποδίδουν οι άλλοι στο σώμα του).

Ηλικία

Η ηλικία είναι ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες που καθορίζουν όχι μόνο τις σωματικές και τις πνευματικές ικανότητες του ατόμου, αλλά και τις σχετικές και κατάλληλες μεθόδους διδασκαλίας.

Από τη βρεφική ηλικία μέχρι περίπου τα 2-3 πρώτα τους χρόνια, τα παιδιά εξαρτώνται απόλυτα από τους γονείς τους και από τα άλλα πρόσωπα που τα φροντίζουν. Όταν ο άνθρωπος γεννιέται δεν έχει σαφή αίσθηση της σχέσης του σώματός του με το περιβάλλον – δεν μπορεί καν να διακρίνει καθαρά τα διάφορα αντικείμενα. Τους πρώτους μήνες της ζωής του, το βρέφος περιορίζεται να κάνει κυρίως απλές και ενστικτώδεις δραστηριότητες, όπως να θηλάζει ή να αγγίζει και να πιάνει διάφορα αντικείμενα. Σταδιακά, καταφέρνει να κάνει πιο σύνθετες ενέργειες με δική του βούληση. Για παράδειγμα, κουνά τα παιχνίδια του ή αναζητά κάποιο κρυμμένο αντικείμενο, γνωρίζοντας ότι αυτό υπάρχει ακόμη κι αν δεν μπορεί να το δει. Αρχίζει σιγά σιγά να αντιλαμβάνεται ότι το σώμα του διαφέρει από καθετί στο περιβάλλον γύρω του. Η μάθηση σε αυτή την ηλικία συντελείται άτυπα, μέσα από την επαφή του μωρού με τον κόσμο γύρω του. Έτσι, μαθαίνει να βλέπει, να περπατά και να μιλά. Στην ηλικία των 2 ετών, το παιδί διαθέτει πλέον ένα σύστημα εσωτερικής αναπαράστασης του κόσμου με τη χρήση της γλώσσας και άλλων συμβόλων.⁹

Από την ηλικία των 2-3 μέχρι περίπου την ηλικία των 5 ετών, τα παιδιά αναπτύσσουν λεπτές κινητικές ικανότητες, αρχίζουν να συναναστρέφονται με συνομηλίκους τους σε κοινωνικό πλαίσιο και μαθαίνουν να εκφράζονται χρησιμοποιώντας τη συμβολική επικοινωνία. Η εγωκεντρική ομιλία που χρησιμοποιεί το παιδί, δηλαδή η συνομιλία με τον ίδιο τον εαυτό του σε ένα είδος μονολόγου, αντανακλά τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται αλλά και κατανοεί τον κόσμο γύρω του. Ίσως πιστεύει ότι ο φυσικός κόσμος δημιουργήθηκε από τους ανθρώπους ή ότι ολόκληρος ο κόσμος μοιράζεται τα ίδια συναισθήματα, τις ίδιες επιθυμίες και τις ίδιες σκέψεις. Για παράδειγμα, όταν κλείνει τα μάτια του με τα χέρια του, το παιδί πιστεύει ότι κανείς δεν μπορεί να το δει. Επίσης, δεν μπορεί να διακρίνει ανάμεσα στο σύμβολο και σε αυτό που συμβολίζεται, ανάμεσα στη λέξη και σε αυτό που περιγράφεται. Όσον αφορά τις εικόνες, τα παιδιά αρχίζουν σε αυτή την ηλικία να

9. Stern, D.L. (1985), *The Interepersonal World of the Infant: A View from Psychoanalysis and Developmental Psychology*, Basic Books, Νέα Υόρκη.

αναπαριστούν νοήματα, χωρίς να κάνουν διάκριση ανάμεσα στη γραφή και τη ζωγραφική. Αρχίζουν σταδιακά να ξεχωρίζουν τις δύο αυτές μορφές όταν ενταχθούν στο τυπικό εκπαιδευτικό περιβάλλον του νηπιαγωγείου.¹⁰

Περίπου από την ηλικία των 6 μέχρι την ηλικία των 12 ετών, τα σημερινά παιδιά φοιτούν στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Οι κινητικές τους ικανότητες αναπτύσσονται και βελτιώνονται, ενώ παράλληλα εξελίσσονται και οι νοητικές τους ικανότητες. Αποκτούν την ικανότητα να κατηγοριοποιούν και να ταξινομούν, ενώ κατανοούν ότι κάτι μπορεί να εμφανιστεί με διαφορετικές μορφές διατηρώντας τις ίδιες ιδιότητες. Έτσι, μπαίνουν στη διαδικασία να σκέφτονται χρησιμοποιώντας τη λογική τους, να επιλύουν προβλήματα, να κατανοούν και να χρησιμοποιούν αφηρημένες έννοιες. Μπορούν πλέον να κάνουν γενικές περιγραφές χρησιμοποιώντας ποικίλα παραδείγματα και συγκεκριμένες έννοιες. Επιπλέον, αναπτύσσουν την ικανότητα να μπαίνουν στη θέση του άλλου και να βλέπουν τα πράγματα από τη δική του σκοπιά, και συνειδητοποιούν ότι οι δικές τους απόψεις είναι απλώς απόψεις, και όχι απαραίτητα η τελική, η απόλυτη αλήθεια.¹¹ Οι φιλίες με άλλα παιδιά του ίδιου φύλου κυριαρχούν, ενώ ορισμένα παιδιά (ιδίως κορίτσια) εισέρχονται προς το τέλος αυτής της περιόδου στην εφηβεία.

Από την ηλικία των 12 μέχρι την ηλικία των 17 ετών, οι περισσότεροι νέοι φοιτούν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Πρόκειται για μια μεταβατική περίοδο, ένα πέρασμα από την παιδική στην ενήλικη συμπεριφορά, κατά την οποία αναλαμβάνουν μεγαλύτερες κοινωνικές ευθύνες. Οι νέοι αυτής της ηλικίας βρίσκονται σε μια ενδιάμεση, αμφίσημη κατάσταση, μεταξύ εξάρτησης και ανεξαρτησίας, ενώ οι άλλοι άνθρωποι έχουν όλο και μεγαλύτερες προσδοκίες από αυτούς. Μια άλλη πηγή πίεσης στην εφηβεία σχετίζεται με την ανάπτυξη της ενήλικης σεξουαλικότητας. Οι πιέσεις από τους συνομηλίκους αυξάνονται – η ανάγκη του εφήβου να νιώσει ότι ανήκει κάπου και να διαμορφώσει μια ταυτότητα συμβατή με αυτή την αίσθηση του ανήκειν. Σε νοητικό επίπεδο, οι νέοι αυτής της ηλικίας αναπτύσσουν περαιτέρω την τυπική λογική (όπως η επαγωγική και η απαγωγική σκέψη), μπορούν να συλλάβουν αφηρημένες έννοιες, να αξιολογήσουν με κριτικό πνεύμα θεωρίες και πράξεις. Επίσης, αναγνωρίζουν ότι οι ενέργειές τους επηρεάζουν το περιβάλλον τους και αναλαμβάνουν την ευθύνη των πράξεών τους.

Bl. newlearningonline.com: Piaget's Stages of Child Development

Μεταξύ περίπου των 15 και 21 ετών, οι νεαροί ενήλικες περνούν από διάφορες τελετές μετάβασης που σηματοδοτούν σταδιακά την ενηλικίωσή τους. Τελειώνουν το σχολείο, αποκτούν δικαίωμα ψήφου, βγάζουν δίπλωμα οδήγησης,

10. Vygotsky, L. (1986 [1934]), *Thought and Language*, MIT Press, Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη.

11. Piaget, J. (1973 [1929]), *The Child's Conception of the World*, Paladin, Λονδίνο.

μπορούν να αγοράσουν αλκοόλ ή τσιγάρα. Από τότε, και μέχρι περίπου την ηλικία των 40 ετών, διανύουν συνήθως την πρώτη περίοδο της ενήλικης ζωής τους, κατά την οποία ολοκληρώνουν, πιθανότατα, τις σπουδές τους, βρίσκουν την πρώτη τους δουλειά και δημιουργούν τη δική τους οικογένεια.

Περίπου από την ηλικία των 40 μέχρι την ηλικία των 60 ετών, οι ενήλικες συνεχίζουν να εργάζονται, πιο απελευθερωμένοι πλέον από τις ευθύνες για την ανατροφή των παιδιών τους. Η τυπική μάθηση ίσως συνεχιστεί, όμως η μέθοδος και η δυναμική της διαφέρουν σημαντικά από τη μάθηση κατά την παιδική ηλικία.

Περίπου από την ηλικία των 60 ετών, οι περισσότεροι άνθρωποι αποσύρονται σταδιακά από την πλήρη απασχόληση. Στην αρχή ζουν ανεξάρτητα, όμως όσο μεγαλώνουν αρχίζουν να εξαρτώνται όλο και περισσότερο από ιατρικού τύπου περιβάλλοντα.

Οι ηλικιακές μεταβάσεις που περιγράψαμε είναι χαρακτηριστικές της νεωτερικής εποχής. Στις παλαιότερες κοινωνίες, η ανατροφή των παιδιών ήταν έργο πολλών και όχι μόνο της μητέρας, που δεν εργαζόταν και έμενε στο σπίτι, ή κάποιας άλλης γυναίκας, που παρείχε τις υπηρεσίες της όταν η μητέρα εργαζόταν. Στο παρελθόν, η μάθηση ήταν άτυπη και συμμετείχαν σε αυτήν πολλοί ενήλικες. Δεν την παρείχε μόνο ένας εξειδικευμένος στην ανατροφή και διδασκαλία των παιδιών θεσμός, όπως ο παιδικός σταθμός, το νηπιαγωγείο και αργότερα το σχολείο. Από πολύ μικρή ηλικία, τα παιδιά είχαν αναλάβει αρκετές ευθύνες ενηλίκων. Για την ακρίβεια, η σημερινή κουλτούρα της παιδικής ηλικίας (από τα παιδικά παιχνίδια μέχρι τις σχέσεις εξάρτησης) είναι σχετικά πρόσφατη επινοήση.

Περί τον 19ο αιώνα, και για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας, οι σύγχρονες κοινωνίες διέκριναν σαφείς ηλικιακές ομάδες, βάσει των οποίων τα άτομα εντάσσονται και υπάγονται σε θεσμούς ειδικά σχεδιασμένους για κάθε φάση της ζωής τους. Αυτή η ηλικιακή κατηγοριοποίηση είναι πασιφανής στην περίπτωση των θεσμών της τυπικής εκπαίδευσης. Τα μωρά, μέχρι την ηλικία των 3 ετών, μεγαλώνουν συνήθως με τη φροντίδα και υπό την ευθύνη της μη εργαζόμενης μητέρας τους (στην περίπτωση της πυρηνικής οικογένειας) ή της τροφού (εάν η μητέρα τους εργάζεται). Τα παιδιά ηλικίας 3 έως 5 ετών συχνά εγγράφονται από τους γονείς στον παιδικό σταθμό. Στην ηλικία των 5 ετών, σχεδόν όλα τα παιδιά φοιτούν στο νηπιαγωγείο. Από την ηλικία των 6 μέχρι την ηλικία των 12 ετών τα παιδιά φοιτούν στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ από την ηλικία των 13 μέχρι την ηλικία των 17 ετών φοιτούν στη μέση εκπαίδευση. Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού των Ηνωμένων Εθνών ορίζει ότι η παιδική ηλικία διαρκεί μέχρι τα 18 έτη.¹²

12. Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού των Ηνωμένων Εθνών, <http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm>.

Φυλή

Ο όρος «φυλή» δηλώνει τις διαφορές στον φαινότυπο ή τα εξωτερικά χαρακτηριστικά μεταξύ δύο διαφορετικών ομάδων πληθυσμού. Οι διαφορές αφορούν το χρώμα του δέρματος, τα χαρακτηριστικά του προσώπου, το χρώμα και την υφή των μαλλιών, το ύψος και τη σωματική διάπλαση. Η ετυμολογία της αγγλικής λέξης (race) ανάγεται σε παλαιές ιταλικές και γαλλικές λέξεις που αναφέρονταν στην καταγωγή, και ο όρος αρχικά αφορούσε τα υποείδη του φυσικού κόσμου.¹³ Το πάθος της σύγχρονης εποχής για κατηγοριοποίηση οδήγησε τους επιστήμονες, στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, να διαχωρίσουν και τον ανθρώπινο πληθυσμό με βάση φυλετικές κατηγορίες όπως «νεγροειδής», «αυστραλοειδής», «καυκασοειδής» και «μογγολοειδής».

Τέτοιου τύπου τακτικές κατηγοριοποιήσεις αντιμετωπίζονται σήμερα με καχυποψία, και ο όρος «φυλή» είναι πλέον αμφιλεγόμενος.¹⁴ Οι βιολόγοι και οι ανθρωπολόγοι αμφισβητούν τη χρησιμότητά του στην περιγραφή ανθρώπινων ομάδων. Η φυλετική κατηγοριοποίηση βασίζεται σε συγκεκριμένους τύπους γενετικής διαφοράς, οι οποίοι μπορεί να μοιάζουν προφανείς, είναι όμως από γενετική άποψη ασήμαντοι. Μάλιστα, με βάση τα περισσότερα βιολογικά κριτήρια διαφοράς, υπάρχει μεγαλύτερη βιολογική διαφοροποίηση εντός του ίδιου πληθυσμού (όσον αφορά την ομάδα αίματος, το ύψος και τη σωματική διάπλαση) παρά μεταξύ διαφορετικών πληθυσμών.

Ανάμεσα σε εκείνους που θεωρούν χρήσιμη τη φυλή ως βιολογική κατηγορία υπάρχουν σοβαρές διαφωνίες όσον αφορά τον αριθμό των φυλών και τα όρια καθεμίας από αυτές. Πράγματι, η έννοια της φυλής είναι αδόκιμη γιατί, μεταξύ άλλων, σχετίζεται με το εκπληκτικό εύρος της κινητικότητας των ειδών, αλλά και με τον μεγάλο βαθμό επιμιξιών στη σχετικά σύντομη ιστορία του ανθρώπινου είδους.¹⁵ Κανένας ανθρώπινος πληθυσμός δεν έμεινε απομονωμένος πάνω από λίγες χιλιάδες γενεές – χρόνος που δεν είναι αρκετός για την εμφάνιση σημαντικών βιολογικών διαφορών μέσω του μηχανισμού της φυσικής επιλογής. Για την ακρίβεια, εάν αναπαραστήσουμε τη βιολογική καταγωγή ενός ανθρώπου με δύο πυραμίδες που διασταυρώνονται, με τη μια να έχει στην κορυφή της το ίδιο το άτομο (με δύο γονείς, τέσσερις παππούδες, οκτώ προπαππούδες) και την άλλη να εμφανίζει την προγονή μας, την «Εύα», ως μέλος ενός μικρού πληθυσμού από τον οποίο εξαπλώθηκε το ανθρώπινο είδος (ο οποίος απέκτησε ωστόσο πολλά παιδιά, και εγγόνια και δισέγγονα), θα διαπιστώσουμε ότι τα μέλη της αν-

13. Στα ελληνικά, η λέξη «φυλή» συνδέεται ετυμολογικά με το «φύλον» (είδος). (ΣΤΔ)

14. Miles, R. (1989), *Racism*, Routledge, Λονδίνο.

15. Cavalli-Sforza, L. (2000), *Genes, Peoples and Languages*, University of California Press, Μπέρκλεϊ, Καλιφόρνια· Sykes, B. (2001), *The Seven Daughters of Eve*, W.W. Norton, Νέα Υόρκη.

θρώπινης οικογένειας σχετίζονται τόσο στενά μεταξύ τους ώστε κανένας σημερινός άνθρωπος δεν είναι πιο μακρινός συγγενής από οποιονδήποτε άλλο πέραν του πεντηκοστού βαθμού συγγένειας.¹⁶

Παρ' όλο που, ως βιολογική κατηγορία, η φυλή δεν είναι ιδιαίτερα χρήσιμη, οι προφανείς φυλετικές διαφορές των ατόμων έχουν επηρεάσει βαθιά τη φαντασία της κοινωνίας. Οι διαφορές αυτές έχουν κατά καιρούς αποδοθεί στα διαφορετικά επίπεδα και στάδια πολιτισμού και προόδου, στα διαφορετικά επίπεδα ικανότητας και νοημοσύνης. Έχουν χρησιμοποιηθεί επίσης για να νομιμοποιήσουν τον ιμπεριαλισμό ως «ύψιστο χρέος του λευκού ανθρώπου» να εκπολιτίσει τις έγχρωμες φυλές, αλλά και για να εξορθολογίσουν τα άνισα αποτελέσματα της σχολικής εκπαίδευσης – εφόσον, βάσει στατιστικών στοιχείων, οι μαύροι υστερούν στο σχολείο, αυτό δεν μπορεί παρά να οφείλεται στο γεγονός ότι είναι από τη φύση τους λιγότερο ευφυείς σε σχέση με τους λευκούς, και άρα το πρόβλημα δεν μπορεί να λυθεί με την αλλαγή των εκπαιδευτικών ή των κοινωνικών συνθηκών.¹⁷

Σύμφωνα με αυτές τις απόψεις, η «φυλή» είναι απολύτως πραγματική. Αποτελεί ιστορική και πολιτισμική κατασκευή με ουσιαστικά αποτελέσματα. Πράγματι, συνιστά τη βάση της κοσμοθεωρίας που ονομάζουμε σήμερα «ρατσισμό». Ο ρατσισμός είναι η ιδεολογία που αποδίδει αιτιώδη κοινωνική, πολιτισμική και ιστορική σημασία στις βιολογικές διαφορές των ομάδων. Μπορεί να εκφράζεται είτε άμεσα, με τη μορφή υποτιμητικών και αρνητικών δηλώσεων, είτε έμμεσα, μέσα από κοσμοθεωρίες και κοινωνικές δομές που διαιωνίζουν τον αποκλεισμό και την ανισότητα σε βάρος ομάδων και πληθυσμών με συγκεκριμένα φυλετικά χαρακτηριστικά.

Στη σύγχρονη εποχή, η ρατσιστική ιδεολογία πρόσφερε τη βάση για τη νομιμοποίηση πρακτικών αποκλεισμού και διαχωρισμού, όπως το καθεστώς φυλετικών διακρίσεων στη Νότια Αφρική.¹⁸ Το καθεστώς της δουλείας στις Ηνωμένες Πολιτείες πριν από τον Αμερικανικό Εμφύλιο είχε κατασκευάσει μια τάξη ανθρώπων με αποκλειστικό κριτήριο το χρώμα του δέρματος. Οι άνθρωποι αυτοί ήταν αντικείμενα αγοραπωλησίας, καθώς θεωρούνταν ιδιοκτησία των αφεντικών τους. Μετά τον Αμερικανικό Εμφύλιο και την επίσημη κατάργηση της δουλείας, η πολιτική των φυλετικών διακρίσεων θεσμοθέτησε τη θέση των πρώην δούλων ως πο-

16. Shoumatoff, A. (1985), *The Mountain of Names: A History of the Human Family*, Simon and Schuster, Νέα Υόρκη.

17. Eysenck, H.J. (1971), *Race, Intelligence and Education*, Temple Smith, Λονδίνο· Herrnstein, R. και Murray, Ch. (1995), *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life*, Free Press, Νέα Υόρκη· Fraser, S. (1995), *The Bell Curve Wars: Race, Intelligence, and the Future of America*, Free Press, Νέα Υόρκη.

18. Gilmore, D., Soudien, C. και Donald, D. (1999), «Post-Apartheid Policy and Practice: Educational Reform in South Africa», στο M. Kas, M. Winzer, και C. Czeslaw Majorek (επιμ.), *Education in a Global Society: A Comparative Perspective*, Allyn and Bacon, Βοστώνη, σ. 341-350.

λιτών δεύτερης κατηγορίας.¹⁹ Οι Αβορίγινες της Αυστραλίας ζούσαν απομονωμένοι σε ειδικούς καταυλισμούς κατά την πρώτη φάση του εποικισμού. Νωρίτερα, οι λευκοί, με την πολιτική της «μαύρης γραμμής», επιχείρησαν να εξολοθρεύσουν τους Αβορίγινες της Τασμανίας.²⁰ Αυτά είναι παραδείγματα ακραίων μορφών ρατσισμού. Κατά τον 20ό αιώνα, οι εκδηλώσεις αυτού του ακραίου ρατσισμού περιλαμβάνουν τη γενοκτονία των Αρμενίων το 1915, το σχέδιο εξολόθρευσης της εβραϊκής «φυλής» στην Ευρώπη από τους Ναζί την περίοδο 1933-1945, καθώς και τη γενοκτονία στη Ρουάντα το 1994.

Βλ. [newlearningonline.com: Apartheid Education](http://newlearningonline.com/Apartheid_Education)

Σε πολλές περιπτώσεις εφαρμόστηκαν και πολιτικές φυλετικής αφομοίωσης, όπως η απόσπαση παιδιών από οικογένειες με έναν λευκό και έναν αυτόχθονα γονέα στην Αυστραλία και η ανάθεσή τους σε ανάδοχες οικογένειες λευκών, με την ελπίδα ότι οι απόγονοί τους θα «απαλλαγούν» από τα ιθαγενή χαρακτηριστικά κάνοντας στο μέλλον γάμους με λευκούς.²¹

Εικόνα 5.2:

Αυτή η φωτογραφία ενός αυστραλιανού σχολείου τραβήχτηκε το 1896, αρκετά χρόνια προτού εφαρμοστεί το σύστημα των φυλετικών διακρίσεων στα σχολεία.

19. Anderson, J.D. (1998), *The Education of Blacks in the South, 1860-1935*, University of North Carolina Press, Τσάπел Χιλ, Βόρεια Καρολίνα.

20. Reynolds, H. (1995), *Fate of a Free People*, Penguin, Μελβούρνη.

21. Aboriginal and Torres Strait Islander Commission (1999), «Aboriginal and Torres Strait Islander Peoples and Australia's Obligations under the United Nations Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination: A Report Submitted by the Aboriginal and Torres Strait Islander Commission to the United Nations Committee on the Elimination of Racial Discrimination», Aboriginal and Torres Strait Islander Commission, Καμπέρα.

Βιολογικό φύλο και σεξουαλικότητα

Το βιολογικό φύλο προσδιορίζει τη βιολογικά κληρονομημένη διαφορά ανάμεσα στα θηλυκά και στα αρσενικά άτομα ενός είδους. Στο ζωικό βασίλειο, κατά κανόνα το θηλυκό παράγει το μεγαλύτερο και το αρσενικό το μικρότερο αναπαραγωγικό κύτταρο. Το θηλυκό είναι επίσης αυτό που κυοφορεί τους απογόνους. Στο ανθρώπινο είδος, το θηλυκό διαθέτει δύο χρωμοσώματα Χ, το αναπαραγωγικό του σύστημα αποτελείται από τον κόλπο, την κλειτορίδα, τη μήτρα και τις σάλπιγγες, οι κύριες ορμόνες είναι τα οιστρογόνα και η προγεστερόνη, ενώ, μετά την εφηβεία, εμφανίζει έμμηνο ρήση, αναπτύσσει μεγαλύτερο στήθος και αποκτά μικρότερο ανάστημα από το αρσενικό, καθώς και χαρακτηριστικό σωματότυπο. Το αρσενικό διαθέτει ένα χρωμόσωμα Χ και ένα χρωμόσωμα Υ, το αναπαραγωγικό του σύστημα αποτελείται από το πέος και τους όρχεις, η κύρια ορμόνη του είναι η τεστοστερόνη και μετά την εφηβεία αναπτύσσει τριχοφυΐα στο σώμα και το πρόσωπο. Επίσης, σε σχέση με το θηλυκό, έχει βαθύτερη φωνή, μεγαλύτερη σωματική διάπλαση, χαμηλότερο ποσοστό λίπους και τον δικό του χαρακτηριστικό σωματότυπο. Τα κορίτσια φτάνουν στην εφηβεία αρκετά χρόνια νωρίτερα από τα αγόρια, ενώ η αναπαραγωγική ικανότητα των γυναικών τελειώνει με την εμμηνόπαυση, πολύ νωρίτερα από αυτή των ανδρών.²²

Πέρα από τις βιολογικές, υπάρχουν και συμπεριφορικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών, όμως είναι δύσκολο να καθοριστεί εάν οφείλονται στη βιολογική κληρονομιά (βιολογικό φύλο) ή αποτελούν επίκτητα πολιτισμικά γνωρίσματα (κοινωνικό φύλο). Η πολύ μεγάλη ποικιλομορφία στο χαρακτήρα και στα κοινωνικά χαρακτηριστικά μεταξύ των εκπροσώπων του ίδιου φύλου, τόσο στην ίδια κοινωνία όσο και μεταξύ διαφορετικών κοινωνιών, δείχνει ότι οι πολιτισμικοί παράγοντες αντισταθμίζουν, αν δεν υποσκελίζουν, τους βιολογικούς.

Μέχρι το σύγχρονο παρελθόν, οι κοινωνίες ήταν απρόθυμες να αναγνωρίσουν πρόσθετες διαφορές σχετικά με το φύλο πέραν του διπόλου αρσενικό-θηλυκό. Για παράδειγμα, στην περίπτωση ανθρώπων που γεννιούνταν και με ανδρικά και με γυναικεία αναπαραγωγικά όργανα, η οικογένεια και οι γιατροί επέλεγαν και απέδιδαν είτε το ένα είτε το άλλο φύλο.²³

Ο κυρίαρχος διπολισμός των έμφυλων ρόλων απέκλειε επίσης διαφορές στη σεξουαλικότητα, που σήμερα εκδηλώνονται πιο ανοιχτά. Στο παρελθόν, η ετεροφυλοφιλία εθεωρείτο ο κανόνας και εξακολουθεί να αποτελεί το κυρίαρχο πρότυπο σε πολλές σύγχρονες κοινωνίες, οι οποίες πρεσβεύουν ότι το φυσιολογικό είναι η ένωση αποκλειστικά ανδρών και γυναικών, που επιτρέπει την τεκνοποίηση.

22. Suggs, D.N. και Miracle, A.W. (1999), *Culture, Biology and Sexuality*, University of Georgia Press, Αθήνα.

23. Dreger, A.D. (1999), *Intersex in the Age of Ethics*, University Publishing Group, Χάγκερστοουν.

Συχνά, όσοι άνθρωποι ένιωθαν διαφορετικά δεν είχαν άλλη επιλογή από το να ζουν μια «φυσιολογική» ζωή καταπιέζοντας ή εκδηλώνοντας κρυφά τις πραγματικές σεξουαλικές προτιμήσεις τους. Ήταν υποχρεωμένοι να κρύβουν την ομοφυλοφιλία ή την αμφιφυλοφιλία τους «στην ντουλάπα».²⁴

Σωματικές και νοητικές ικανότητες

Τι σημαίνει να είσαι ψηλός ή κοντός, «χοντρός» ή «λεπτός»; Τι σημαίνει να κρίνεσαι με βάση τα φυσικά χαρακτηριστικά σου ως «όμορφος» ή «άσχημος»; Και τι σημαίνει να έχεις κάποιου είδους «αναπηρία»; Όλα αυτά τα σωματικά χαρακτηριστικά του ατόμου επηρεάζουν ιδιαίτερα την ταυτότητά του. Εν μέρει, η ταυτότητα του ατόμου καθορίζεται από το πολιτισμικό περιβάλλον, με βάση κάθε φορά την επικρατούσα άποψη για το «κανονικό» ή το ιδεώδες. Εν μέρει, όμως, έχει να κάνει με πραγματικά σωματικά χαρακτηριστικά, με το τι μπορούν ή δεν μπορούν να κάνουν το σώμα και ο νους του ανθρώπου.

Στο πρόσφατο παρελθόν υπήρχαν πιο σαφή πρότυπα όσον αφορά το «κανονικό» ή το ιδεώδες. Οι άνθρωποι με σωματικές ή νοητικές ικανότητες που απείχαν πολύ από τον κανόνα για τη σωματική ευρωστία ή την πνευματική υγεία στιγματιζόνταν και γίνονταν συχνά αποδέκτες σχολίων και χαρακτηρισμών που είχαν, ή κατέληγαν να έχουν, υποτιμητική χροιά. Οι άλλοι τους αποκαλούσαν «σακάτηδες», «κουτσούς», «σπαστικούς», «κουφούς», «ηλίθιους», «γκαβούς», «παλαβούς», «τρελούς», «καθυστερημένους», «άνοητους», «βλάκες». Η κοινωνία καθιέρωσε σαφείς θεσμικούς διαχωρισμούς. Τα άτομα που κρίνονταν από σωματική ή νοητική άποψη «μη φυσιολογικά» ούτε φοιτούσαν σε «κανονικά» σχολεία ούτε εργάζονταν σε «κανονικούς» χώρους εργασίας. Είτε έμεναν κλεισμένα στο σπίτι, εάν κάποιος μπορούσε να τα φροντίζει συνέχεια, είτε εισάγονταν σε ειδικά ιδρύματα, σε σχολές τυφλών, κωφών ή αναπήρων, σε ψυχιατρικά άσυλα και σε «προστατευόμενα εργαστήρια» για άτομα με σωματικές αναπηρίες.²⁵

Διάσταση 3: Συμβολικές διαφορές

Οι συμβολικές διαφορές προκύπτουν από την έμφυτη τάση του ανθρώπου να κατασκευάζει νοήματα. Οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο που τους περιβάλλει με δημιουργικά διαφοροποιημένους τρόπους.

24. Sedgwick, E.K. (1985), *Between Men: English Literature and Male Homosexual Desire*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη.

25. Bowe, F. (1978), *Handicapping America: Barriers to Disabled People*, Harper & Row, Νέα Υόρκη.

Κουλτούρα

Ο άνθρωπος είναι το μοναδικό είδος του ζωικού βασιλείου που κατασκευάζει σύμβολα.²⁶ Έχει την ικανότητα να οραματίζεται και, με βάση αυτά τα οράματα, να αναπλάθει τον κόσμο του. Η κατασκευή συμβόλων είναι ο πυρήνας της κουλτούρας. Οι άνθρωποι είναι από τη φύση τους πολιτισμικά όντα. Από αυτή την άποψη, όλες οι συμβολικές δραστηριότητες, συμπεριλαμβανομένων της γλώσσας, του κοινωνικού φύλου, των σχέσεων και της προσωπικότητας, μπορούν να υπαχθούν στην κατηγορία της κουλτούρας. Προς το παρόν, ωστόσο, θα ορίσουμε την κουλτούρα πιο στενά, ως ιθαγένεια, εθνοτικότητα ή καταγωγή.

Ο σύγχρονος κόσμος χωρίζεται γεωπολιτικά σε έθνη-κράτη. Ο εθνικισμός είναι η ιδεολογία και το σύνολο των πολιτικών και πολιτισμικών πρακτικών που επιχειρούν να δημιουργήσουν, λιγότερο ή περισσότερο, εθνικά ομοιογενείς πολίτες για να ταιριάξουν εντός της επικράτειας των εθνών-κρατών ή των γεωγραφικών περιοχών στα οποία αυτά ασκούν κυριαρχική εξουσία. Συνήθως, η ισχυρότερη πολιτισμική ομάδα αφήνει το πολιτισμικό στίγμα της στην εθνική ταυτότητα. Η γλώσσα ή η διάλεκτος της ισχυρής ομάδας καθιερώνεται ως επίσημη γλώσσα του κράτους. Η ιστορία της καθιερώνεται ως ιστορία όλων. Και τα μέλη της επωφελούνται από την απόκτηση προνομιακής πρόσβασης στην πολιτική εξουσία, τους υλικούς πόρους και τη συμβολική δόξα.

Ο όρος «εθνοτική ομάδα» παραπέμπει συνήθως σε μειονότητες, παρότι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της πλειονότητας θα μπορούσαν κάλλιστα να ονομαστούν επίσης «εθνοτικά».²⁷ Είναι πολύ βολικό για τις πλειονότητες να θεωρούν πρότυπο τη δική τους κουλτούρα, χαρακτηρίζοντας την κουλτούρα των άλλων ανθρώπων διαφορετική ή εξωτική. Ορισμένες εθνοτικές ομάδες είναι ιστορικές μειονότητες: τα μέλη τους ανήκουν σε αυτόχθονες πληθυσμούς ή σε πληθυσμούς που συμβίωναν επί μακρόν με μέλη της σημερινής πλειονότητας και μετατράπηκαν σε μειονότητες όταν κάποια στιγμή χαραχθηκαν ή επαναχαραχθηκαν τα σύνορα του σύγχρονου έθνους-κράτους. Σε άλλες περιπτώσεις, οι εθνοτικές μειονότητες δημιουργήθηκαν μέσω της μετανάστευσης.

Οι αυτόχθονες δεν εντάσσονται συνήθως στις εθνοτικές ομάδες επειδή υπήρξαν ιστορικά οι πρώτοι κάτοικοι και ιδιοκτήτες συγκεκριμένου τόπου, αλλά και είχαν εν δυνάμει ξεχωριστή κοινωνική θέση στο σύγχρονο έθνος-κράτος.²⁸ Οι περισσότεροι αυτόχθονες λαοί μετατράπηκαν σε μειονότητες όταν η ιμπεριαλιστική

26. Deacon, T.W. (1997), *The Symbolic Species: The Co-evolution of Language and the Brain*, W.W. Norton, Νέα Υόρκη.

27. Glazer, N. και Moynihan, D.P. (1975), *Ethnicity: Theory and Experience*, Harvard University Press, Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη.

28. Nakata, M. (2001), *Indigenous Peoples, Racism and the United Nations*, Common Ground, Μελβούρνη.

κατάκτηση και ο εποικισμός έθεσαν τέλος στην αποκλειστική κυριαρχία που ασκούσαν στον τόπο τους. Για το λόγο αυτό, εγείρουν βάσιμες αξιώσεις ιδιοκτησίας των ακαλλιέργητων εκτάσεων και απαιτούν αποζημιώσεις για εδάφη τους που πέρασαν στην κατοχή των πρώτων εποίκων και των απογόνων τους. Τις περισσότερες φορές, ο τρόπος ζωής τους ήταν διαφορετικός από τον τρόπο ζωής των εισβολέων και των νέων εποίκων, με συνέπεια να πέφτουν θύματα κοινωνικού εκτοπισμού και χρόνιας ανισότητας.

Το σύγχρονο έθνος-κράτος ακολουθεί δύο διαφορετικές πολιτικές απέναντι στις εθνοτικές ομάδες και στους αυτόχθονες. Η πρώτη είναι η πολιτική του διαχωρισμού, που απαγορεύει τη μετανάστευση από συγκεκριμένες χώρες ή εκτοπίζει τους αυτόχθονες σε στρατόπεδα και καταυλισμούς, στερώντας τους τα πολιτικά τους δικαιώματα. Η δεύτερη είναι η πολιτική της αφομοίωσης. Στο πλαίσιο αυτό, το κράτος απαιτεί από την εθνοτική ομάδα να υιοθετήσει τα πολιτισμικά γνωρίσματα της κυρίαρχης ομάδας προκειμένου να ενσωματωθεί, δηλαδή να μάθει τη γλώσσα της και να αφομοιώσει τις αξίες της. Εάν τυχόν υπάρχουν ίχνη της προηγούμενης ταυτότητας των μελών της ομάδας, αυτά πρέπει να περιορίζονται στο σπίτι ή στον ιδιωτικό βίο.

Βλ. newlearningonline.com: A Missionary School for the Huaorani of Ecuador

Γλώσσα

Η νεωτερικότητα συνοδεύεται από τη μείωση της γλωσσικής διαφορετικότητας. Πολλές από τις περίπου 6.000 γλώσσες που μιλούσαν κάποια στιγμή οι άνθρωποι σε όλο τον πλανήτη χάθηκαν τα τελευταία 500 χρόνια, ενώ οι περισσότερες από όσες διασώθηκαν απειλούνται από την κυριαρχία των γλωσσών των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων στους ιδιαίτερος σημαντικούς τομείς της γνώσης, της κοινωνίας και της οικονομίας.²⁹

Η ιστορική εξέλιξη της γλωσσικής διαφορετικότητας αποκαλύπτει την τεράστια ποικιλία από διαλέκτους (ως προς την προφορά, το λεξιλόγιο και τον τρόπο ομιλίας), ιδιώματα (γλώσσες που χρησιμοποιούνται σε συγκεκριμένο πλαίσιο, τυπικό, άτυπο ή επαγγελματικό κ.ο.κ.), κοινωνικές γλώσσες (γλώσσες επικοινωνίας μεταξύ των μελών συγκεκριμένης ομάδας, όπως μεταξύ των ποδοσφαιροφίλων ή των τεχνικών των υπολογιστών) και είδη λόγου (ιδιαίτερη γλώσσα που προσιδιάζει σε συγκεκριμένο τομέα δραστηριότητας).³⁰

Στις σύγχρονες κοινωνίες, προνομιούχα θέση κατέχουν ορισμένες διάλεκτοι

29. Phillipson, R. (1992), *Linguistic Imperialism*, Oxford University Press, Οξφόρδη· Kalantzis, M. και Cope, B. (2012), *Literacies*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, Η.Β., κεφ. 2.

30. Gee, J.P. (1996), *Social Linguistics and Literacies: Ideology in Discourses*, Taylor and Francis, Λονδίνο.

και κοινωνικές γλώσσες, ορισμένα ιδιώματα και είδη λόγου. Κάποιες γλώσσες δεσπόζουν στη δημόσια σφαίρα, κάποιες άλλες συνδέονται με ισχυρές μορφές γνώσης, ενώ ορισμένες ταυτίζονται συμβολικά με περιθωριοποιημένες πολιτισμικά και κοινωνικά ομάδες.

Βλ. newlearningonline.com: Speaking Properly

Στο σχολικό περιβάλλον, τα παιδιά με διαφορετική μητρική γλώσσα από τη γλώσσα διδασκαλίας βρίσκονται συχνά σε μειονεκτική θέση. Επίσης, δεδομένης της τεράστιας σημασίας που δίνουν οι σύγχρονες κοινωνίες στον γραπτό λόγο, σε μειονεκτική θέση βρίσκονται όσα παιδιά προέρχονται από γλωσσικές κοινότητες που δεν παρέχουν ουσιαστική πρόσβαση σε βιβλία και συγγράμματα, ή δεν τα εκτιμούν. Συνοπτικά, θα λέγαμε ότι μειονεκτούν οι μαθητές που μιλούν τη γλώσσα κάποιας εθνοτικής μειονότητας, τα παιδιά που έχουν άλλη μητρική γλώσσα από την εθνική, καθώς και όσοι είναι φτωχοί και μιλούν τη διάλεκτο της εργατικής τάξης, η οποία διαφέρει από τον γραπτό λόγο περισσότερο απ' ό,τι διαφέρει ο προφορικός λόγος της μεσαίας ή της ανώτερης τάξης.

Βλ. newlearningonline.com: William Labov on African-American English Vernacular

Μια «λύση» που προκρίνεται συχνά είναι η αφομοίωση, δηλαδή η εκμάθηση της γλώσσας της κυρίαρχης ομάδας από το μαθητή που θέλει να πετύχει. Εάν η πολιτική αυτή είναι αποτελεσματική ή εάν οι εμπνευστές της πιστεύουν πραγματικά ότι μπορεί να αποδώσει είναι ένα ζήτημα που παραμένει ανοιχτό.

Βλ. newlearningonline.com: Assimilating Migrants

Κοινωνικό φύλο

Οι έμφυλοι ρόλοι συνδέονται με το βιολογικό φύλο, αλλά είναι κοινωνικοπολιτισμικοί ή συμβολικοί. Δημιουργούνται κυρίως μέσα από διαδικασίες άτυπης μάθησης και κοινωνικοποίησης. Τα παιδιά, ακόμη και όταν είναι πολύ μικρά και οι μοναδικές ορατές διαφορές τους είναι βιολογικές, συμπεριφέρονται ως αγόρια ή κορίτσια, προβάροντας τους παραδοσιακούς ρόλους που θα κληθούν να αναλάβουν αργότερα ως άνδρες ή γυναίκες. Τα κορίτσια παίζουν με κούκλες, φοράνε κομψά ρούχα και υποδύονται τις νοικοκυρές. Ως ενήλικες, οι γυναίκες ασχολούνται με τα οικιακά ή εργάζονται ως νοσοκόμες, δασκάλες και γραμματείς. Τα αγόρια παίζουν με πιστόλια και αυτοκίνητα, επιδίδονται σε πιο σκληρά αθλήματα από τα κορίτσια, ενώ ως άνδρες ρίχνονται στον σκληρό επαγγελματικό στίβο. Μόλις το παιδί αποκτήσει συνείδηση, αρχίζει να δέχεται έντονες επιρροές και ισχυρά ερεθίσματα, προκειμένου να αναπτύξει ασυναίσθητα συνήθειες, ενδιαφέροντα, συμπεριφορές, στάσεις και προδιαθέσεις που συνδέονται με το φύλο του. Είναι πολύ δύσκολο να ξεχωρίσουμε τα κληρονομικά χαρακτηριστικά του παιδιού από αυτά που απέκτησε εκ των υστέρων μέσω της μάθησης ή της κοινωνικοποίησης.

Στην πρώιμη νεωτερικότητα, οι έμφυλοι ρόλοι ήταν πιο ξεκάθαροι. Η μάθηση τυπικών ή «φυσιολογικών» έμφυλων ρόλων μέσα από τη διάχυτη και άρρητη «πραγματικότητα» του βιόκοσμου έκανε τις διαφορές αυτές να μοιάζουν φυσικές.³¹ Σύμφωνα με το στερεότυπο των έμφυλων ρόλων που κυριαρχούσε παραδοσιακά, αλλά και που εξακολουθεί να κυριαρχεί σήμερα, τα κορίτσια και οι γυναίκες λειτουργούν πιο συναισθηματικά και εκφράζουν ευκολότερα τα συναισθήματά τους τόσο στις κοινωνικές όσο και στις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Τα αγόρια και οι άνδρες έχουν την τάση να κυριαρχούν στο κοινωνικό περιβάλλον, τους αρέσει να δρουν πιο επιθετικά και ρισκάρουν πιο εύκολα. Οι πράξεις τους βασίζονται περισσότερο στον εργαλειακό ορθολογισμό, δηλαδή στη χρήση των κατάλληλων μέσων για την επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών. Τα πηγαίνουν επίσης καλύτερα με τις μηχανές και την τεχνολογία σε σχέση με τα κορίτσια και τις γυναίκες. Με βάση τα χαρακτηριστικά αυτά διαμορφώνονται πρότυπα γυναικείων και ανδρικών προσωπικοτήτων, συμπεριφορών, προδιαθέσεων και κοινωνικών βλέψεων.

Βλ. newlearningonline.com: Jean-Jacques Rousseau on Sophy's Education

Παλαιότερα, η διάκριση των έμφυλων ρόλων είχε δομικές και θεσμικές διαστάσεις. Οι γυναίκες απέκτησαν δικαίωμα ψήφου μόλις τον 20ό αιώνα. Εργάζονταν συνήθως μόνο οι φτωχές ή μέχρι να παντρευτούν και να αποκτήσουν παιδιά. Στο μεταξύ, οι άνδρες έχτιζαν την καριέρα τους, την οποία δεν εγκατέλειπαν ποτέ. Επίσης, οι γυναίκες αμείβονταν λιγότερο από τους άνδρες.

Πολλά σχολεία ήταν επίσης διαχωρισμένα με βάση το βιολογικό φύλο, ιδιαίτερα στη μέση εκπαίδευση. Το πρόγραμμα σπουδών ήταν διαμορφωμένο έτσι ώστε να προετοιμάσει τα αγόρια και τα κορίτσια για τους μελλοντικούς τους ρόλους – για παράδειγμα, τα σχολεία αρρένων διδασκαν εμπορικές τεχνικές και τα σχολεία θηλέων οικιακή οικονομία. Μια ελίτ αγοριών συνέχιζε στην ανώτερη εκπαίδευση, για να σπουδάσει κάποιο ανδρικό επάγγελμα. Όσα κορίτσια συνέχιζαν τις σπουδές τους γίνονταν νοσοκόμες, γραμματείς ή δασκάλες. Το επάγγελμα του δασκάλου ήταν χαμηλού κύρους και το ασκούσαν κατά κύριο λόγο γυναίκες.

Βλ. newlearningonline.com: Catharine Beecher on the Role of Women as Teachers

Οι έμφυλοι ρόλοι στη σύγχρονη οικογένεια καθορίστηκαν από τη δομή της πυρηνικής οικογένειας. Ο εργαζόμενος πατέρας και η μητέρα που είχε αναλάβει χωρίς αμοιβή τη φροντίδα του σπιτιού και την ανατροφή των δύο, ή και περισσότερων, παιδιών ήταν το μοντέλο που κυριάρχησε. Ποτέ στο παρελθόν δεν είχε

31. De Beauvoir, S. (1993 [1952]), *The Second Sex*, Knopf, Νέα Υόρκη· Mitchell, J. (1971), *Woman's Estate*, Penguin, Χάρμοντσγουορθ, Η.Β.

αποκοπεί τόσο απόλυτα και δραματικά η ιδιωτική οικιακή σφαίρα από τη δημόσια. Οι γυναίκες ζούσαν αποκομμένες με τα βιολογικά τους παιδιά, κινούνταν σε συγκεκριμένους χώρους του σπιτιού, συνήθως αναλάμβαναν τις οικιακές δουλειές με ελάχιστη ή καθόλου βοήθεια από τους συζύγους τους, ενώ η επικοινωνία τους με την ευρύτερη κοινωνία και τον επαγγελματικό κύκλο των συζύγων τους ήταν ελάχιστη, αν όχι ανύπαρκτη.

Επιστρέφοντας από τη δουλειά, ο σύζυγος εδραίωνε την κυριαρχία του ως αρχηγός της πυρηνικής οικογένειας. Το αυταρχικό ύφος της παραδοσιακής πυρηνικής οικογένειας δεν διέφερε ιδιαίτερα από το αυταρχικό ύφος στη δημόσια εργασιακή και πολιτική σφαίρα. Οι περισσότεροι σύζυγοι ήταν υποχρεωμένοι να συμμορφώνονται με τις εντολές των ανωτέρων τους στη δημόσια σφαίρα, στο σπίτι όμως αναλάμβαναν το ρόλο του αδιαμφισβήτητου αρχηγού του νοικοκυριού. Οι γυναίκες και τα παιδιά όφειλαν να συμμορφώνονται με τις εντολές του πατέρα-αφέντη. Συνεπώς, στην οικογενειακή ζωή επικρατούσαν σχέσεις εξουσίας και υπακοής, που αποτελούσαν τότε τον κανόνα. Από πειθήνιο όργανο στη δημόσια σφαίρα, ο άνδρας μεταμορφωνόταν σε αυταρχικό αφέντη στο σπίτι.

Σήμερα, οι πολιτισμικές και θεσμικές πρακτικές αποκλεισμού στις έμφυλες σχέσεις ονομάζονται «σεξισμός». Με βάση την ιδεολογία και το σύνολο των πρακτικών του σεξισμού, οι διαφορές μεταξύ των δύο φύλων που συνδέονται με τις βιολογικές διαφορές είναι φυσικές και αναπόφευκτες. Ο σεξισμός νομιμοποιεί και δικαιώνει την ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών. Λειτουργώντας υπέρ των ανδρών, βασίζεται στις σωματικές διαφορές των δύο φύλων για να νομιμοποιήσει ως φυσιολογικές τις πολιτισμικές πρακτικές των έμφυλων ρόλων και των άνισων αποτελεσμάτων τους. Με βάση την κεντρική ιδέα, οι ανισότητες είναι φυσικές και άρα αναπόφευκτες. Αυτό οδηγεί στον αποκλεισμό των γυναικών από τη δημόσια σφαίρα και από τις σφαίρες της εξουσίας που αποτελούν τον παραδοσιακό χώρο δράσης των ανδρών. Στην πραγματικότητα, εάν απομονώσουμε τις αντικειμενικές βιολογικές διαφορές από την πολιτισμική κατασκευή των έμφυλων ρόλων, θα διαπιστώσουμε ότι οι ανισότητες που συνδέονται ιστορικά με τους έμφυλους ρόλους δεν είναι ούτε φυσικές ούτε αναπόφευκτες. Οι πρακτικές αποκλεισμού δεν έχουν καμία βιολογική νομιμοποίηση.

Bl. newlearningonline.com: Mary Wollstonecraft on the Rights of Women

Οι έμφυλοι ρόλοι μοιάζουν ενίοτε τόσο εμπεδωμένοι στην κοινωνική πραγματικότητα ώστε η κατάργησή τους θεωρείται αδύνατη. Φαίνεται πως για να πετύχει μια γυναίκα σε έναν ανδροκρατούμενο κόσμο πρέπει απλώς να γίνει κι αυτή σαν τους άνδρες, να αφοσιωθεί στην καριέρα της θυσιάζοντας την προσωπική της ζωή και να ρισκάρει λειτουργώντας με βάση τον εργαλειακό ορθολογισμό. Με άλλα λόγια, η μόνη εναλλακτική του διαχωρισμού μοιάζει να είναι η αφομοίωση. Εάν μια γυναίκα θέλει να αποφύγει τον αποκλεισμό από τον ανδρο-

κρατούμενο κόσμο των έμφυλων ρόλων, οφείλει να αφομοιώσει ορισμένα τουλάχιστον από τα χαρακτηριστικά του έμφυλου ρόλου που αποδίδεται στους άνδρες.

Bl. newlearningonline.com: Simone de Beauvoir, The Second Sex

Υπάρχουν και άλλες αποχρώσεις της σεξουαλικότητας που υπερβαίνουν το δίπολο αρσενικό-θηλυκό και θέτουν υπό αμφισβήτηση τους παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους. Για παράδειγμα, ορισμένοι ομοφυλόφιλοι, άνδρες και γυναίκες, ασπάζονται πτυχές των τυπικών έμφυλων ρόλων που τους αποδίδει η κοινωνία. Μέχρι και το πρόσφατο παρελθόν όμως, οι ομοφυλόφιλοι που επέλεγαν να ζήσουν ανοιχτά, παραβιάζοντας τη συμβατική έμφυλη διχοτόμηση, πιέζονταν από τις διαδικασίες αποκλεισμού και αφομοίωσης να αναλάβουν συμβατικούς έμφυλους ρόλους. Όποιος δεν συμμορφωνόταν ερχόταν αντιμέτωπος με μια διάχυτη κουλτούρα ομοφοβίας ή απέχθειας της ομοφυλοφιλίας.

Κοινωνικές σχέσεις και προσωπικότητα

Οι άνθρωποι καθορίζονται από τα πρόσωπα και τα πράγματα με τα οποία επιλέγουν να συνδεθούν. Οι ίδιοι καθορίζουν με τις σκέψεις και τις πράξεις τους την προσωπικότητά τους. Παρά την πίεση της ομοιογενοποίησης που ασκούσε στους ανθρώπους η πρώιμη νεωτερικότητα, οι διαφορές στο χαρακτήρα και την προσωπικότητα ήταν πάντοτε παρούσες και έντονες. Ανέκαθεν οι άνθρωποι ασπάζονταν διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις, επιλέγοντας τη μια ή την άλλη μεγάλη θρησκεία, το ένα ή το άλλο δόγμα, το μονοθεϊσμό ή τον πολυθεϊσμό, ενώ άλλοι επέλεγαν τον αγνωστικισμό (αδιαφορία για το εάν υπάρχει Θεός) ή τον αθεϊσμό (την πεποίθηση περί ανυπαρξίας Θεού). Μεγάλες διαφορές συναντάμε και στις πολιτικές πεποιθήσεις των ανθρώπων, που εκφράζονται έμμεσα με την υποστήριξη κάποιας ιδεολογίας και άμεσα με την υποστήριξη συγκεκριμένου πολιτικού κόμματος ή τη συμμετοχή σε πολιτικές οργανώσεις. Υπάρχουν επίσης πολύ μεγάλες διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους που ανήκουν σε διαφορετικές ομάδες και οργανώσεις (για παράδειγμα, ανάμεσα στα μέλη μιας ποδοσφαιρικής ομάδας και τα μέλη μιας λέσχης γκολφ) ή έχουν διαφορετικά ενδιαφέροντα και πάθη, όπως τα χόμπι ή οι τρόποι που περνούν τον ελεύθερο χρόνο τους. Παρατηρούνται, επίσης, διαφορές στην κουλτούρα των συνομηλίκων, τόσο εντός της ίδιας όσο και μεταξύ διαφορετικών ηλικιακών ομάδων. Υπάρχουν, τέλος, διαφορετικοί τύποι προσωπικότητας – για παράδειγμα, ορισμένοι άνθρωποι είναι εσωστρεφείς, ενώ άλλοι είναι εξωστρεφείς.

Μέχρι το πρόσφατο παρελθόν, οι κοινωνίες αντιμετώπιζαν αυτού του είδους τις διαφορές, αλλά και ευρύτερα την προσωπικότητα του ατόμου, ως κατεξοχήν ιδιωτική υπόθεση. Το τι πιστεύεις είναι δική σου υπόθεση, και καλύτερα να μην το εκφράζεις δημοσίως. «Ποτέ να μη συζητάς για τη θρησκεία και την πολιτική», έλεγε ένα παλιό ρητό. Το τι κάνεις στον ελεύθερο χρόνο σου είναι δική σου υπό-

θεση. Οι διαφορές αυτές ήταν προτιμότερο να μένουν εντός των ορίων του σπιτιού και να μη μεταφέρονται στο χώρο εργασίας ή το σχολείο.

Αναγνώριση: Πιο πρόσφατες εποχές

Από τα μέσα του 20ού αιώνα, οι ιδεολογίες και οι πρακτικές του διαχωρισμού και της αφομοίωσης τέθηκαν υπό αμφισβήτηση, όπως και η συναφής παραδοχή ότι η ομοιογένεια είναι απαραίτητη για την εύρυθμη λειτουργία μιας κοινωνικής ομάδας. Σε πολλές κοινωνίες, οι πλέον ευδιάκριτες μορφές αυστηρού θεσμικού διαχωρισμού καταργήθηκαν. Στα σχετικά παραδείγματα περιλαμβάνονται ο φυλετικός διαχωρισμός τύπου απαρτχάιντ, η αυστηρή ανάθεση συγκεκριμένων ρόλων και τύπων εργασίας στους άνδρες και τις γυναίκες, και ο θεσμικός διαχωρισμός των ατόμων με ειδικές ανάγκες από τους υγιείς και αρτιμελείς. Οι αιτίες και οι πρακτικές του σεξισμού, του ρατσισμού, της ομοφοβίας και των διακρίσεων θεωρούνται πλέον απαράδεκτες. Διεθνείς συμβάσεις, όπως η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ, προσφέρουν μια εννοιολογική και νομική βάση για την υπεράσπιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων σε παγκόσμιο επίπεδο. Επίσης, είναι το αποτέλεσμα των αλλαγών που συντελέστηκαν στους θεσμούς, τις συνθήκες και το αξιακό σύστημα των κοινωνιών.

Η απομάκρυνση από τα συστήματα διαχωρισμού και αφομοίωσης γίνεται αρχικά με προσεκτικά βήματα προς την κατεύθυνση της αναγνώρισης των διαφορών. Οι κοινωνίες δεν κλείνουν τα μάτια στη διαφορετικότητα, δεν ελπίζουν ότι οι διαφορές θα εξαφανιστούν με κάποιον μαγικό τρόπο, δεν επιχειρούν να τις εξαλείψουν. Οι διαφορές αναγνωρίζονται και, αν μη τι άλλο, λαμβάνονται ορισμένα βασικά μέτρα για την προώθηση της ισοτιμίας των κοινωνικών αποτελεσμάτων.³²

Σε πολλές περιπτώσεις, η αντιμετώπιση του ζητήματος της διαφοράς εξαντλείται στην αναγνώριση της ύπαρξής της. Οι άνθρωποι αναγνωρίζουν δημοσίως τη μεγάλη ποικιλομορφία στον τρόπο ζωής, ομιλίας και σκέψης που προβάλλει μέσα από διαφορετικούς βίοκοσμους. Μένουν όμως εκεί, υιοθετώντας μια στάση τύπου *laissez faire*, δηλαδή άσε τα πράγματα ως έχουν. Δεν μπορούμε, ούτε χρειάζεται, να κάνουμε πολλά πράγματα. Οι διαφορές έχουν τη δική τους υπόσταση, οπότε το καλύτερο είναι να τις αφήσουμε στην ησυχία τους. «Είμαι ευτυχής με τον τρόπο ζωής μου», θα υποστήριζε ένας υπέρμαχος της προσέγγισης *laissez-faire*, «και είμαι ευτυχής που είσαι κι εσύ ικανοποιημένος με τον δικό σου τρόπο ζωής. Ας αφήσουμε λοιπόν τα πράγματα όπως είναι. Εγώ δεν θα πα-

32. Fraser, N. (2003), «Social Justice in the Age of Identity Politics», στο N. Fraser και A. Honneth (επιμ.), *Redistribution or Recognition: A Political-Philosophical Exchange*, Verso, Λονδίνο, σ. 7-109.

ρέμβω στον δικό σου βίοκοσμο εφόσον κι εσύ δεν παρέμβεις στον δικό μου. Κι αν τυχόν έχω κάποια γνώμη για τον τρόπο ζωής σου, θα την κρατήσω για τον εαυτό μου».

Η συγκεκριμένη προσέγγιση της διαφοράς συμβαδίζει και είναι συμβατή με τη στροφή που έχουμε περιγράψει από τη διδακτική στην αυθεντική εκπαίδευση. Η αυθεντική εκπαίδευση επιχειρεί να συνδέσει το πρόγραμμα σπουδών με τις εμπειρίες και τις συνθήκες της ζωής των μαθητών, χωρίς όμως να τις αμφισβητεί και χωρίς να επιχειρεί να τις αλλάξει. Ας δούμε λοιπόν τι συνέβη στην εκπαίδευση όταν άρχισαν να αναγνωρίζονται οι διαφορές των μαθητών και πώς τις διαχειρίστηκαν τα σχολεία και οι εκπαιδευτικοί.

Διάσταση 1: Υλικές συνθήκες

Κοινωνική τάξη

Την εποχή του μεταφορδισμού και του νεοφιλελευθερισμού συντελούνται σύνθετες αλλαγές στη δυναμική της κοινωνικής τάξης. Στον αναπτυσσόμενο κόσμο, πολλοί άνθρωποι παραμένουν βυθισμένοι στη φτώχεια. Κάποιοι μετακινούνται στις πόλεις, βρίσκουν εκεί δουλειά και βελτιώνουν κάπως τη ζωή τους. Κάποιοι άλλοι βιώνουν μια νέα μορφή φτώχειας, καθώς έχουν μεν περισσότερα έσοδα σε σχέση με πριν, όταν ήταν χωρικοί, όμως τώρα ζουν σε περιβαλλοντικά υποβαθμισμένες παραγκουπόλεις, στις οποίες δεν μπορούν πλέον να καλλιεργήσουν τη γη για να καλύψουν μέρος των αναγκών τους. Στον αναπτυσσόμενο κόσμο, ορισμένοι φτωχοί βελτιώνουν οριακά τη θέση τους και μπορούν να αγοράσουν μερικά από τα προϊόντα της καταναλωτικής κοινωνίας – κινητά τηλέφωνα, τηλεοράσεις κτλ. Ωστόσο, οι πλούσιοι γίνονται όλο και πλουσιότεροι, κι έτσι το χάσμα ανάμεσα στους έχοντες και τους μη έχοντες διευρύνεται.³³

Οι παραδοσιακές ταξικές διαιρέσεις χαλαρώνουν, καθώς δημιουργούνται όλο και πιο λεπτοί διαχωρισμοί με βάση την κοινωνική θέση. Τέτοιος είναι και ο διαχωρισμός ανάμεσα στις θέσεις εργασίας της «νέας οικονομίας» και στους παλαιότερους τύπους εργασίας, τους οποίους χαρακτηρίσαμε «φορδισμό» στο Κεφάλαιο 3. Πολλοί εργαζόμενοι σε τομείς της «νέας οικονομίας» έχουν, χάρη στην ηθική του μεταφορδισμού, μεγαλύτερο βαθμό ευθύνης στην εργασία τους. Επιπλέον, οι άλλοτε ευδιάκριτες ταξικές διαφορές ανάμεσα στις συνοικίες των σύγχρονων πόλεων γίνονται πιο περίπλοκες. Οι εργατικές συνοικίες στα κέντρα των πόλεων εξευγενίζονται, αν και ορισμένοι θύλακες φτώχειας παραμένουν. Οι νεόπτωχοι εργάτες μετακινούνται σε πιο απομακρυσμένα προάστια, όπου η ένδειά τους δεν είναι τόσο ορατή. Η φτώχεια παίρνει επίσης τη μορφή του καθημερινού

33. Harvey, D. (1996), *Justice, Nature and the Geography of Difference*, Blackwell, Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη.

αγώνα να ανταποκριθούν στα έξοδα μετακίνησης και στην εξυπηρέτηση των στεγαστικών δανείων. Σε κάθε περιοχή και σε κάθε προάστιο των πόλεων, η σχετική φτώχεια και ο συγκριτικός πλούτος έρχονται σε όλο και πιο στενή αντιπαράθεση, φέροντας στην επιφάνεια τις αντιφάσεις και τις ανισότητες. Τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα συσχετίζονται όλο και περισσότερο όχι μόνο με την κοινωνική τάξη αλλά και με τη διασταύρωση και την επικάλυψη της κοινωνικής τάξης με τη φυλή, την κουλτούρα, την αναπηρία, το βιολογικό φύλο, το κοινωνικό φύλο και άλλους δείκτες της διαφορετικότητας.

Καθώς το κοινωνικό κράτος διαλύεται, οι κοινωνίες ασπάζονται μια πιο φιλελεύθερη προσέγγιση των διαφορών της κοινωνικής τάξης. Υποτίθεται ότι οι φτωχοί πρέπει και μπορούν να λύσουν μόνοι τους το πρόβλημα της φτώχειας, αναλαμβάνοντας μεγαλύτερη ευθύνη για το βιοπορισμό τους. Η λήψη κοινωνικών επιδομάτων γίνεται όλο και πιο δύσκολη υπόθεση για όσους δεν έχουν σταθερή απασχόληση. Το γεγονός αυτό πιέζει τους ανθρώπους να επιστρέψουν το συντομότερο στην αγορά εργασίας. Μπορεί οι αμοιβές να είναι χαμηλές και οι εργασιακές συνθήκες σκληρές, όμως η φτώχεια των «νεόπτωχων εργαζομένων» είναι λιγότερο ορατή από παλαιότερες μορφές ακραίας υστέρησης.

Αλλά και η παραδοσιακή μορφή της «ταξικής πάλης» ατονεί. Το κύμα των επαναστάσεων του 20ού αιώνα, από τη Ρωσική Επανάσταση του 1917 μέχρι την επικράτηση του κομμουνισμού στο Νότιο Βιετνάμ το 1975, πήρε τέλος όταν τα παραδοσιακά κομμουνιστικά κράτη κατέρρευσαν ή μετασχηματίστηκαν, εντάσσοντας λειτουργίες και μηχανισμούς της οικονομίας της αγοράς στα μονοκομματικά τους συστήματα διακυβέρνησης. Στον καπιταλιστικό κόσμο, η συμμετοχή των εργαζομένων στα εργατικά συνδικάτα ακολούθησε πτωτική πορεία και οι απεργίες έγιναν σπανιότερες. Οι εντάσεις εξαιτίας της ταξικής ανισότητας εξακολουθούσαν όμως να ελλοχεύουν, έστω κι αν τα σημάδια της φτώχειας είχαν πλέον αποτυπωθεί στα υψηλά επίπεδα εγκληματικότητας, βίας και χρήσης ουσιών.

Η πολιτική απραγμία των μη προνομιούχων κατά την εν λόγω περίοδο μπορεί βάσιμα να αποδοθεί στην κυριαρχία του καταναλωτισμού. Η διαφήμιση υπόσχεται ότι τα ρούχα, τα καλλυντικά, τα ηλεκτρονικά προϊόντα, τα αυτοκίνητα και τα άλλα καταναλωτικά αγαθά θα βελτιώσουν τη ζωή του ανθρώπου, έστω κι αν οι φτωχοί έχουν τη δυνατότητα να αγοράζουν μόνο φτηνά και κακοφτιαγμένα προϊόντα. Οι διαχωρισμοί με βάση την κοινωνική τάξη δεν είναι πια θεσμικοί και εξόφθαλμοι, αλλά συμβολικοί και πολιτισμικοί: οι κοινωνίες χωρίζονται ανάμεσα σε όσους έχουν την οικονομική δυνατότητα να καταναλώνουν ακριβά προϊόντα και σε όσους δεν την έχουν. Οι φτωχοί που ζουν στις αναπτυσσόμενες χώρες αφιερώνουν τον ελεύθερο χρόνο τους στη διασκέδαση ή σε βόλτες στα μαγαζιά, για να ονειρευτούν τα προϊόντα που ίσως κάποτε μπορέσουν να αγοράσουν. Σε αντίθεση με τους φτωχούς του 20ού αιώνα, δείχνουν αδιάφοροι και απρόθυμοι να αναλάβουν ενεργό δράση για να αμφισβητήσουν τις δομές της κοινωνικής ανισότητας,

όπως συνέβη μέσα από τους κλασικούς συνδικαλιστικούς αγώνες και τις κομμουνιστικές επαναστάσεις, που παρέδωσαν τον έλεγχο του κράτους και της οικονομίας στους εργάτες.

Η αντιμετώπιση της νέας ανισότητας δεν χρειάζεται ένα απολυταρχικό κράτος που επιβάλλει την τάξη και τον έλεγχο υπερασπιζόμενο τα συμφέροντα της καθεστηκίας τάξης. Οι χαμηλόμισθοι εργάτες και οι φτωχοί μένουν σιωπηλοί διότι έχουν αποδεχθεί τα όνειρα του καταναλωτισμού. Το βαρύ χέρι του αφεντικού της φορδικής εποχής και του εθνικιστικού κράτους έχει δώσει τη θέση του στην ήπια ισχύ των διαφημίσεων, των εμπορικών σημάτων, του λαϊφστάιλ, της φτηνής διασκέδασης, της υποστήριξης αθλητικών ομάδων και των υποπροϊόντων των μέσων μαζικής ενημέρωσης.

Η κατάσταση αυτή φέρνει τα σχολεία αντιμέτωπα με νέες, σύνθετες προκλήσεις. Έχει γίνει η εκπαίδευση λιγότερο ή περισσότερο ταξική σε σχέση με το παρελθόν; Μια απάντηση είναι ότι έχει γίνει περισσότερο ταξική γιατί οι πλούσιοι στέλνουν τα παιδιά τους σε ακριβά ιδιωτικά σχολεία. Μια άλλη απάντηση είναι ότι έχει γίνει λιγότερο ταξική διότι η κοινωνική σύνθεση των κατοίκων της ίδιας περιοχής εμφανίζει μεγαλύτερη ποικιλομορφία απ' ό,τι στο παρελθόν, διότι οι φτωχοί γονείς γράφουν τα παιδιά τους στα σχολεία για να τους προσφέρουν περισσότερες ευκαιρίες, διότι υπάρχουν σχολεία με μεγαλύτερο βαθμό ισονομίας και δικαιοσύνης που απευθύνονται σε μαθητές από όλα τα κοινωνικά στρώματα.

Σε κάθε περίπτωση, δεν υπάρχουν στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι τα σχολεία γεφυρώνουν σήμερα τα χάσματα του βίοκοσμου πιο αποτελεσματικά απ' ό,τι στο παρελθόν, ακόμη κι όταν επιχειρούν να εφαρμόσουν προοδευτικές ή αυθεντικές προσεγγίσεις. Ίσως είναι δύσκολο, αν όχι αδύνατο μερικές φορές, να αντισταθμίσουν τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα που συνδέονται με την κοινωνική τάξη. Το σίγουρο είναι ότι το χάσμα διευρύνεται. Καθώς η σημασία της «γνώσης» όσον αφορά την εξασφάλιση οικονομικών ευκαιριών αναβαθμίζεται διαρκώς, αυτή η αποτυχία των σχολείων δεν είναι πια δικαιολογημένη και ανεκτή.

Βλ. newlearningonline.com: Basil Bernstein on Restricted and Elaborated Codes

Τόπος κατοικίας

Κατά τον 20ό αιώνα, οι αγροτικές και απομακρυσμένες περιοχές βρέθηκαν σε μειονεκτική θέση έναντι των πόλεων, καθώς οι κάτοικοί τους είχαν μικρότερη πρόσβαση σε δημόσια και πολιτισμικά αγαθά, όπως τα καλά σχολεία, οι δημόσιες βιβλιοθήκες, τα μουσεία, οι γκαλερί και τα μέσα ενημέρωσης. Ωστόσο, νέοι υποβαθμισμένοι θύλακες προβάλλουν πλέον μέσα στις πόλεις, καθώς αυτές αναπτύσσονται με αλματώδεις ρυθμούς. Όσοι κάτοικοι υποβαθμισμένων προαστίων δεν διαθέτουν αυτοκίνητο ή άλλο ιδιωτικό μέσο μεταφοράς μειονεκτούν εξίσου, όσον αφορά την πρόσβαση σε κοινωνικούς πόρους, με τους κατοίκους μιας επαρχιακής ή αγροτικής περιοχής.

Οικογένεια

Οι διαφορετικοί τύποι οικογενειών αναγνωρίζονται και γίνονται πλέον περισσότερο αποδεκτοί σε σχέση με την εποχή κατά την οποία η πυρηνική οικογένεια αποτελούσε το κυρίαρχο πρότυπο. Ασκείται μικρότερη πίεση για τη συμμόρφωση στο πρότυπο της πυρηνικής οικογένειας. Πράγματι, η πυρηνική οικογένεια εκπροσωπεί πλέον όλο και λιγότερους. Σήμερα, το τοπίο των οικογενειακών δομών περιλαμβάνει τις μονογονεϊκές και τις διευρυμένες οικογένειες, αλλά και, λόγω της αύξησης των διαζυγίων και των νέων γάμων, τις μεικτές οικογένειες.

Οι αλλαγές στις έμφυλες σχέσεις αλλάζουν και τις οικογενειακές δομές, ακόμη και τις κλασικές πυρηνικές οικογένειες. Καθώς όλο και περισσότερες γυναίκες εισέρχονται στην αγορά εργασίας και ο σεξισμός μπαίνει στο περιθώριο, οι άνδρες καλούνται να αναλάβουν ίσα βάρη στην ανατροφή των παιδιών και τη φροντίδα του νοικοκυριού. Η απόλυτη εξουσία του συζύγου στο σπίτι δίνει τη θέση της σε ένα μοντέλο συναπόφασης, με βάση το οποίο οι δύο σύζυγοι λειτουργούν ως ισότιμοι εταίροι. Στο μεταξύ, το παραδοσιακό πρότυπο του αυταρχικού γονέα, και δη πατέρα, παραχωρεί τη θέση του σε όλο και πιο «ανεκτικές» πρακτικές ανατροφής των παιδιών, τα οποία αποκτούν μεγαλύτερη αυτονομία σκέψης και δράσης. Η σκληρή ισχύς της σωματικής τιμωρίας αντικαθίσταται από ηπιότερες μορφές πειθαρχίας μέσα από την πειθώ.

Βλ. newlearningonline.com: Dr Spock on Permissive Child Rearing

Οι αλλαγές αυτές προβληματίζουν έντονα τους οπαδούς της παράδοσης. Όχι μόνο δεν βλέπουν θετικά το πιο στοργικό οικογενειακό περιβάλλον για τα παιδιά και την απελευθέρωση των γυναικών, αλλά θεωρούν ότι έχει επέλθει κατάρρευση των αξιών, ότι τα παιδιά έχουν γίνει απείθαρχα και οι οικογένειες δυσλειτουργικές. Νοσταλγούν την εποχή στην οποία οι κανόνες γονεϊκής εξουσίας ήταν ξεκάθαροι και οι έμφυλοι ρόλοι σαφείς.

Διάσταση 2: Σωματικά χαρακτηριστικά

Ηλικία

Κατά τον 20ό αιώνα, οι ηλικιακές διαφορές έγιναν αντικείμενο επισταμένης μελέτης. Όχι μόνο περιγράφηκαν αναλυτικά, αλλά απέκτησαν και τυπική, θεσμική έκφραση. Οι διαφορετικές ηλικιακές ομάδες άρχισαν να λειτουργούν με ξεχωριστό και διαφορετικό τρόπο.

Εν μέρει, η εξέλιξη αυτή οφείλεται στην αλλαγή των έμφυλων σχέσεων. Στην παραδοσιακή πυρηνική οικογένεια, η μητέρα, έχοντας αναλάβει αποκλειστικά τη φροντίδα του νοικοκυριού και την ανατροφή των παιδιών, αξιοποιούσε τις διαφορετικές ηλικίες των παιδιών της – για παράδειγμα, ανέθετε στα μεγαλύτερα παιδιά περισσότερες ευθύνες, τόσο σε ατομικό επίπεδο όσο και έναντι των μικρότε-

ρων αδελφών τους. Οι εργαζόμενοι γονείς σήμερα στέλνουν τα παιδιά τους σε παιδικούς σταθμούς και σε σχολεία που απευθύνονται σε συγκεκριμένες ηλικιακές ομάδες. Τα παιδιά περνούν περισσότερο χρόνο με συμμαθητές τους παρά με παιδιά διαφορετικών ηλικιών. Ακόμη και στο σπίτι, οι οικογένειες του πρόσφατου παρελθόντος είχαν σαφώς περισσότερα μέλη και εμφάνιζαν μεγαλύτερη ηλικιακή διαφοροποίηση απ' ό,τι σήμερα. Παντού στον κόσμο, οι οικογένειες με ένα ή δύο το πολύ παιδιά εξελίσσονται σε κανόνα, ενώ στη σύγχρονη Κίνα η «πολιτική του ενός παιδιού» αποτελεί νόμο του κράτους.

Η παιδική κουλτούρα διαβαθμίζεται επίσης όλο και πιο έντονα και αποκτά λεπτές αποχρώσεις ανάλογα με την ηλικία. Τα παιχνίδια, τα βιβλία και τα άλλα μέσα απευθύνονται σε όλο και στενότερες ηλικιακές κατηγορίες. Ορισμένες από αυτές τις δραστηριότητες, όπως τα βιντεοπαιχνίδια, βοηθούν τα παιδιά να αναπτύξουν αφαιρετικές και γνωστικές ικανότητες που ενίοτε εκπλήσσουν τους παιδοψυχολόγους και τους κάνουν να αναθεωρήσουν τις απόψεις τους όσον αφορά τα ηλικιακά κατώτατα όρια που απαιτούνται για συγκεκριμένες μορφές σκέψης και ταυτότητας. Στις μέρες μας, πολλά παιδιά θεωρούν την παραδοσιακή σχολική ζωή βαρετή, με συνέπεια να χάνουν το ενδιαφέρον τους ή να παρουσιάζουν «προβλήματα πειθαρχίας».

Περνώντας στην επόμενη αναπτυξιακή φάση, τα παιδιά φτάνουν σήμερα στην εφηβεία νωρίτερα απ' ό,τι στο παρελθόν. Οι σημερινοί προέφηβοι κάνουν ό,τι έκαναν οι έφηβοι των παλαιότερων γενεών. Το αντίθετο συμβαίνει με το τέλος της εφηβείας, το οποίο σήμερα έρχεται αργότερα, καθώς οι νέοι συνεχίζουν τις σπουδές τους για περισσότερα χρόνια και άρα καθυστερούν την ένταξή τους στον κόσμο των ανεξάρτητων ενηλίκων. Πολλοί νέοι βρίσκουν την πρώτη τους δουλειά πλήρους απασχόλησης στα 25 ή στα 30, αφού έχουν ολοκληρώσει, για παράδειγμα, τις μεταπτυχιακές σπουδές τους. Στο μεταξύ, τους στηρίζουν οικονομικά οι γονείς τους. Μάλιστα, δεδομένου του κόστους της στέγης, αρκετοί νέοι συνεχίζουν να μένουν στο πατρικό τους σπίτι ακόμη και μετά την ένταξή τους στην αγορά εργασίας. Επίσης, οι έφηβοι και οι νεαροί ενήλικες δεν είναι πλέον η σχετικά ομοιογενής ομάδα που ήταν στο παρελθόν, καθώς εμφανίζουν πολλές διαφοροποιήσεις ως προς τον τρόπο ζωής, τα ενδιαφέροντα και την προσωπικότητα.

Όλες αυτές οι αλλαγές και οι περίπλοκες σχέσεις εξάρτησης, ευθύνης και διαφορετικών αξιών προκαλούν έντονες κρίσεις ταυτότητας. Οι κρίσεις αυτές αγγίζουν την οικογενειακή και θεσμική εξουσία και εκδηλώνονται, για να αναφέρουμε δύο μόνο από τις πιο ανησυχητικές και προβεβλημένες πτυχές του φαινομένου, με τη χρήση ουσιών και τα αυξημένα κρούσματα κατάθλιψης και αυτοκτονιών. Οι νέες τελετές μετάβασης προκαλούν συγκρούσεις μεταξύ των γενεών και των διαφορετικών αξιακών συστημάτων. Στα σχετικά παραδείγματα περιλαμβάνονται η ηλικία της πρώτης σεξουαλικής εμπειρίας, οι προϋποθέσεις και τα ηλικιακά όρια για την κατανάλωση αλκοόλ ή το κάπνισμα. Τα αναπτυξιακά στάδια από την παι-

δική στην ενήλικη ζωή συνδέονται σε μεγαλύτερο βαθμό από ποτέ με την κουλτούρα και τις αξίες της κοινωνίας παρά αυστηρά με την ηλικία.³⁴

Φυλή

Στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, κοινωνικοί θεσμοί και ιδεολογίες που επικαλούνταν την έννοια της «φυλής» για να δικαιολογήσουν και να διαιωνίσουν την ανισότητα βρέθηκαν στο στόχαστρο. Τα κινήματα κατά της αποικιοκρατίας πέτυχαν την ανεξαρτησία των χωρών που παρέμεναν υπό την εξουσία ιμπεριαλιστικών δυνάμεων. Τα κινήματα των πολιτικών δικαιωμάτων πολέμησαν το καθεστώς των φυλετικών διακρίσεων και στα άλλα συστήματα φυλετικού διαχωρισμού, στο πλαίσιο των οποίων ορισμένες φυλετικές ομάδες απολάμβαναν δικαιώματα και προνόμια σε βάρος άλλων. Χάρη σε αυτά τα κινήματα, ο ρατσισμός, τουλάχιστον στην πιο εξόφθαλμη, θεσμική και ιδεολογική εκδοχή του, σταδιακά εξαλείφθηκε. Το ίδιο συνέβη και με τον θεσμικό και λεκτικό ρατσισμό, τουλάχιστον θεωρητικά και με βάση το νόμο.

Ωστόσο, ο ρατσισμός εξακολουθεί να υφίσταται σε πιο λανθάνουσα μορφή. Τον συναντάμε στη στάση των προνομιούχων απέναντι στους μη προνομιούχους, αλλά και στη μειονεξία φυλετικών ομάδων που «τυχαίνει» να είναι φτωχότερες και να έχουν λιγότερες δυνατότητες πρόσβασης σε υψηλής ποιότητας εκπαιδευτικές υπηρεσίες.

Οι «φυλετικές» κατηγορίες, κληρονομιά της εποχής του ρατσισμού, εξακολουθούν επίσης να χρησιμοποιούνται, άλλοτε για θεμιτούς και άλλοτε για αθέμιτους λόγους. Ούτε έχουν εξαλειφθεί οι προκαταλήψεις που συνδέονται με τις ορατές διαφορές των ανθρώπων ή οι άτυπες, λανθάνουσες μορφές θεσμικού διαχωρισμού. Κοινωνικοί φορείς και οργανώσεις εξακολουθούν, για παράδειγμα, να βασίζονται σε φυλετικές κατηγορίες όταν αξιολογούν το βαθμό βελτίωσης της πρόσβασης στην εκπαίδευση και την εργασία ατόμων που ανήκουν σε φυλετικά καθορισμένες μειονότητες, σε αυτόχθονες λαούς ή σε ομάδες μεταναστών. Οι πολιτικές της «θετικής διάκρισης», των «ίσων ευκαιριών», και του «μη διαχωρισμού», όπως και τα προγράμματα «κοινωνικής ισότητας», βασίζονται σε τέτοιου τύπου φυλετικές κατηγορίες.³⁵

Ωστόσο, πολλοί υπέρμαχοι αλλά και πολέμιοι του κινήματος των πολιτικών δικαιωμάτων υποστηρίζουν ότι ορισμένες φορές η χρήση αυτών των κατηγοριών δεν εξυπηρετεί κανένα σκοπό, καθώς δεν συνυπολογίζονται η έντονη διαφοροποίηση και η μεγάλη ποικιλία των κοινωνικών εμπειριών και σχέσεων στο εσωτε-

34. Mortimer, J.T. και Larson, R.W. (2002), *The Changing Adolescent Experience: Societal Trends and the Transition to Adulthood*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ, Η.Β.

35. Post, R. και Rogin, M. (1998), *Race and Representation: Affirmative Action*, Zone Books, Νέα Υόρκη.

ρικό των φυλετικών ομάδων. Είναι μια άκομψη προσπάθεια διασφάλισης της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης, σε τέτοιο σημείο μάλιστα ώστε προκαλείται άγχος και θυμός σε άτομα που δεν νιώθουν καθόλου προνομιούχα ή θεωρούν ότι αδικούνται από τον κρατικό παρεμβατισμό. Αυτή η κατηγοριοποίηση δημιουργεί προγράμματα που επιτείνουν, στο όνομα της προστασίας της πολιτισμικής ταυτότητας, την ιστορική συνείδηση του διαχωρισμού. Χρησιμοποιούν, μάλιστα, την εσφαλμένη κατηγορία της «φυλής» σαν να έχει ακόμα σημασία η εξωτερική εμφάνιση του ανθρώπου. Όταν κάποιος χρησιμοποιεί τις παλιές κατηγορίες, είναι πολύ εύκολο να υιοθετήσει και την παλιά επιχειρηματολογία. Οι πιο μετριοπαθείς επικριτές υποστηρίζουν ότι το πραγματικό πρόβλημα δεν είναι η φυλή, αλλά η κληρονομιά του ρατσισμού.

Βιολογικό φύλο και σεξουαλικότητα

Από το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα και μετά άρχισε να αμφισβητείται το δίπολο αρσενικό-θηλυκό και το πρότυπο των υποτιθέμενων «φυσιολογικών» προτιμήσεων των ανδρών και των γυναικών. Το παραδοσιακό μοντέλο των σεξουαλικών σχέσεων κλονίστηκε μετά την ευρύτατη αποδοχή της ομοφυλοφιλίας. Η τυποποίηση των σεξουαλικών σχέσεων έπαψε να εξαντλείται στις σχέσεις μεταξύ αρσενικού και θηλυκού, καθώς προστέθηκαν οι σχέσεις μεταξύ αρσενικού και αρσενικού και οι σχέσεις μεταξύ θηλυκού και θηλυκού, ή και ακόμη περισσότερες, εάν συμπεριλάβουμε την αμφισεξουαλικότητα, δηλαδή τη σεξουαλική έλξη που νιώθει το ίδιο άτομο για εκπροσώπους και των δύο φύλων. Νέες σεξουαλικές σχέσεις «βγήκαν από την ντουλάπα» και άρχισαν να γίνονται όλο και πιο ορατές – στις γειτονίες, στη δημόσια κουλτούρα, στην καθημερινότητα. Σύμφωνα με την κυρίαρχη θεωρία για τους ομοφυλόφιλους, οι σεξουαλικές τους προτιμήσεις είναι βιολογικό ζήτημα, σχετίζεται με το βιολογικό παρά με το κοινωνικό φύλο και αποτελεί γνήσια σωματική παρά συμβολική κυρίως συμπεριφορά. Οι ομοφυλόφιλοι είναι ομοφυλόφιλοι επειδή αυτό υπαγορεύει η φύση τους, και όχι από επιλογή. Επίσης, οι δημόσιοι θεσμοί άρχισαν να αναγνωρίζουν όλο και περισσότερο την ομοφυλοφιλία. Η ομοφοβία είναι πια μη αποδεκτή σε πολλά κοινωνικά πλαίσια. Ωστόσο, παρά την αυξανόμενη αναγνώριση των εναλλακτικών κατηγοριών φύλου και σεξουαλικότητας, οι νέες κοινότητες που προέκυψαν από αυτές τις κοινωνικές μεταβολές παρέμεναν αρχικά απομονωμένες.

Σωματικές και νοητικές ικανότητες

Τα στερεότυπα για την ιδανική εξωτερική εμφάνιση που μετρούν την υστέρηση του ατόμου με βάση το ύψος, το βάρος ή τη σωματική διάπλαση απορρίπτονται όλο και περισσότερο. Οι κοινωνίες αποδέχονται ένα ευρύτερο φάσμα σωματικών προτύπων. Παράλληλα, έχουν σχεδιαστεί ειδικά προγράμματα για να διευκολύνουν την πρόσβαση ατόμων με συγκεκριμένα είδη αναπηριών – για παράδειγμα,

με προβλήματα κίνησης, όρασης ή ακοής. Επιπλέον, ορολογίες και συμπεριφορές που περιέγραφαν με αρνητικό και υποτιμητικό τρόπο συγκεκριμένα σωματικά χαρακτηριστικά γίνονται λιγότερο αποδεκτές.

Οι κοινωνίες αναθεωρούν επίσης τις απόψεις τους σχετικά με τις σωματικές αναπηρίες και αν αυτές πρέπει να συνιστούν λόγο αποκλεισμού από συγκεκριμένες δραστηριότητες. Αντί να εστιάζουν την προσοχή τους αποκλειστικά στην έλλειψη κάποιας σωματικής ή νοητικής ικανότητας, οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να αναζητούν και να καλλιεργούν εναλλακτικές δεξιότητες με τις οποίες τα παιδιά θα μπορούν να υποστηρίξουν την εκάστοτε δραστηριότητα εξίσου καλά. Οι άνθρωποι με αναπηρία μπορούν να κάνουν πολλά πράγματα με διαφορετικούς τρόπους. Αντί να χαρακτηρίζονται και στη συνέχεια να περιθωριοποιούνται ως ανάπηροι, το ενδιαφέρον θα πρέπει να εστιάζεται στη δημιουργία συνθηκών κατάλληλων για αυτούς. Η εξισορρόπηση των δεξιοτήτων μπορεί να διδαχθεί στο σχολείο, όμως τα προγράμματα σπουδών δεν παρέχουν ιδανικές ευκαιρίες μάθησης σε παιδιά με ειδικές ικανότητες. Αυτό σημαίνει ότι το πρόβλημα της αναπηρίας πηγάζει από τους θεσμούς και όχι από τις σωματικές ικανότητες του ατόμου. Εξάλλου, η αναπηρία μπορεί να μην είναι κληρονομική αλλά επίκτητη – να οφείλεται, για παράδειγμα, σε κάποιο ατύχημα ή στην ηλικία του ατόμου.³⁶

Παρά την όποια πρόοδο, οι άνθρωποι με αναπηρίες εξακολουθούν να αντιμετωπίζονται συχνά ως ξεχωριστές ομάδες και να κατηγοριοποιούνται με απλοϊκούς τρόπους. Σε ό,τι αφορά γενικότερα την εξωτερική εμφάνιση, σήμερα το ιδανικό πρότυπο είναι συχνά ακραίο και μη ρεαλιστικό. Ο «μύθος της ομορφιάς» προβάλλεται κατεξοχήν από τη βιομηχανία της μόδας και της διαφήμισης, και μέσα από την εξύμνηση του «αθλητικού τύπου».³⁷

Διάσταση 3: Συμβολικές διαφορές

Κουλτούρα

Η πολιτισμική αφομοίωση δεν υπήρξε ποτέ ιδιαίτερα αποτελεσματική, ενώ η όποια επιτυχία της ήταν πάντα προσωρινή και επιφανειακή. Σαφώς, η προσέγγιση της αφομοίωσης διακρινόταν από μεγαλύτερη ανοχή σε σχέση με την προσέγγιση του απροκάλυπτου διαχωρισμού. Ωστόσο, οι μεμονωμένες περιπτώσεις επιτυχούς αφομοίωσης, όπως ενός παιδιού μεταναστών που παρουσιάζει καλές σχολικές επιδόσεις, αντισταθμίζονται από τα στοιχεία που αποκαλύπτουν μια γενική τάση εκπαιδευτικής μειονεξίας όσων μαθητών ανήκουν σε «μειονότη-

36. Bowe, F. (1978), *Handicapping America: Barriers to Disabled People*, Harper & Row, Νέα Υόρκη.

37. Wolf, N. (1991), *The Beauty Myth: How Images of Beauty are Used Against Women*, W. Morrow, Νέα Υόρκη.

τες». ³⁸ Σε πείσμα των οπαδών της αφομοίωσης, συχνά αυτό οδηγεί και πάλι στον αποκλεισμό.

Η πολιτισμική διαφορετικότητα δεν είναι κάτι που μπορεί να εξαλειφθεί διαμέσως. Παρά τη ρητορική της αφομοίωσης, η πολιτισμική κληρονομιά παρέμεινε ο ακρογωνιαίος λίθος της ιδιωτικής ζωής τόσο των μεταναστών όσο και των αυτοχθόνων. Αυτό αποδεικνύεται από την εμφάνιση «εθνοτικών οργανώσεων» και ομάδων άσκησης πίεσης. Σε χώρες με ισχυρό «μειονοτικό στοιχείο», οι μετανάστες με πολιτικά δικαιώματα άσκησαν σημαντική εκλογική επιρροή. Ωστόσο, υποψιάζεται κανείς ότι ένας άλλος λόγος που εξηγεί την αναποτελεσματικότητα της αφομοίωσης έχει να κάνει με το γεγονός ότι οι ίδιοι οι υποστηρικτές της ποτέ δεν την πήραν στα σοβαρά. Η κυρίαρχη πλειονότητα βολευόταν με έναν δομικό ρατσισμό, πρεσβεύοντας θεωρητικά τις αρχές της αφομοίωσης (της πολιτικής των «ίσων ευκαιριών»). Ωστόσο, σπάνια οδηγούσε σε ισότητα των κοινωνικών αποτελεσμάτων. Τα εμπόδια ήταν πολλά και μεγάλα. Ελάχιστοι εκπρόσωποι μειονοτικών ομάδων αφομοιώνονταν έτσι ώστε να θεωρηθούν κοινωνικά ισότιμοι.

Στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα εμφανίζονται κοινωνικές πολιτικές και πρακτικές που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «πολυπολιτισμικές» με την ευρεία έννοια του όρου. Αυτό συνέβη διότι, πρώτον, η παγκοσμιοποίηση άρχισε να κλονίζει τις έως τότε ισχυρές εθνικές ταυτότητες και να αμφισβητεί τα παραδοσιακά γνωρίσματα της εθνικής κυριαρχίας στην εποχή του εθνικισμού, και δεύτερον, η επικράτηση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας του *laissez-faire* επέτρεψε στις κοινωνικές ομάδες να οργανωθούν με όποιο τρόπο επιθυμούσαν. Για παράδειγμα, οι εθνοτικές και θρησκευτικές ομάδες ενθαρρύνθηκαν να ιδρύσουν δικούς τους παιδικούς σταθμούς, δικά τους σχολεία και γηροκομεία.

Παράλληλα, ενισχύθηκαν οι δεσμοί της εθνοτικής διασποράς με τη χώρα καταγωγής. Σήμερα μπορεί εύκολα κάποιος να παρακολουθεί μέσω καλωδιακής ή δορυφορικής τηλεόρασης το πρόγραμμα που προβάλλεται στη χώρα καταγωγής του. Μπορεί να συμμετέχει στις πολιτικές της εξελίξεις, καθώς ορισμένες χώρες τού παρέχουν μάλιστα δικαίωμα ψήφου στις εθνικές εκλογές και τη δυνατότητα να έχει διπλή υπηκοότητα. Χάρη στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μπορεί να ενταχθεί σε επιχειρηματικά δίκτυα που αξιοποιούν την παρουσία κοινοτήτων διασποράς σε άλλες χώρες.

Η εξέλιξη των πραγμάτων στην περίπτωση των αυτοχθόνων διαφέρει κάπως ως προς τις λεπτομέρειες, όμως η γενική εικόνα είναι η ίδια. Οι αυτόχθονες και οι υποστηρικτές τους διεκδικούν ιδιοκτησιακά δικαιώματα, αλλά και ένα βαθμό ανεξαρτησίας επί των πατρογονικών τους εδαφών. Σε αρκετές περιπτώσεις, το νεο-

38. Kalantzis, M. και Cope, B. (1988), «Why We Need Multicultural Education: A Review of the 'Ethnic Disadvantage' Debate», *Journal of Intercultural Studies*, τόμ. 9, σ. 39-57.

φιλελεύθερο κράτος προθυμοποιείται να παραχωρήσει ένα βαθμό αυτοκαθορισμού και αυτοδιοίκησης στους αυτόχθονες, θεωρώντας ότι είναι καλύτερο να λύσουν τα προβλήματά τους μόνοι τους παρά να προσπαθεί το ίδιο να τα λύσει για λογαριασμό τους. Στο πλαίσιο αυτό, το κράτος τούς παραχωρεί περιορισμένα δικαιώματα χρήσης γης, κυρίως σε περιοχές που δεν έχουν εποίκιστεί ακόμα. Ενίοτε, τα δικαιώματα αυτά συνοδεύονται από οικονομικές παραχωρήσεις, που επιτρέπουν στις κοινότητες να είναι έως ένα βαθμό αυτόνομες, όπως να εισπράτουν τα δικαιώματα από την εξόρυξη μεταλλευμάτων στην περιοχή τους ή να λειτουργούν καζίνο.³⁹

Υπάρχουν όρια στην πολυπολιτισμικότητα και την αυτοδιάθεση των αυτόχθονων.⁴⁰ Συχνά, αυτές συνδυάζονται με την προσέγγιση της «αυθεντικής» εκπαίδευσης, που δίνει στους μαθητές τη δυνατότητα να εκφράζουν την ταυτότητά τους κατά τη μαθησιακή διαδικασία. Έτσι, οι διαφορές αναγνωρίζονται αντί να παραβλέπονται ή να διαγράφονται. Στο πλαίσιο της αναγνώρισης των πολιτισμικών διαφορών, οι μαθητές της πλειονότητας αναλαμβάνουν την εκπόνηση εργασιών για τις χώρες καταγωγής των συμμαθητών τους που ανήκουν σε μειονότητες. Επίσης, οι μαθητές που ανήκουν σε μειονότητες φέρνουν στο σχολείο τις οικογενείς τους για τον εορτασμό των εθνικών επετείων και παρουσιάζουν δείγματα της κουλτούρας τους, όπως φαγητά, εθνικές ενδυμασίες, χορούς και καλλιτεχνικά δημιουργήματα. Ωστόσο, όσο σημαντική κι αν είναι αυτή η χειρονομία αναγνώρισης, όσο σημαντικό κι αν είναι να νιώθουν οι μαθητές και οι οικογένειές τους ότι ανήκουν στην κοινότητα, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι έτσι αντιμετωπίζεται το πρόβλημα της πρόσβασης ή ότι έτσι η εκπαίδευση παρέχει σε όλα τα παιδιά ισότιμη πρόσβαση στην κοινωνική ισχύ και σε υλικούς πόρους. Αυτού του είδους η αναγνώριση της διαφορετικότητας μοιάζει πολλές φορές συμβολική, αν όχι συγκαταβατική. Άλλες φορές παράγει στερεότυπα, καθώς το παιδί υποχρεώνεται να αναζητήσει στο βιόκοσμο του κάτι άκρως εξωτικό, το οποίο θα ικανοποιήσει την πολυπολιτισμική εικόνα που θέλει να προβάλλει το σχολείο του. Άλλοτε πάλι δημιουργεί υπερβολικά ξεκάθαρες και βολικές κατηγορίες, υπεραπλουστεύοντας αντιπαραγωγικά την πολλαπλότητα των ταυτοτήτων.

Τα ειδικά προγράμματα κοινωνικής πρόσβασης που στοχεύουν σε συγκεκριμένες δημογραφικές ομάδες, όπως η διδασκαλία των αγγλικών ως δεύτερης γλώσσας, μπορούν να ξεπεράσουν το επίπεδο της επιφανειακής αποδοχής της διαφοράς. Η συμβολή τους είναι πολύτιμη, καθώς βοηθούν τα μέλη της ομάδας προς την οποία απευθύνονται να αποκτήσουν πρόσβαση σε εκπαιδευτικά και

39. Battiste, M. και Henderson, J. (2000), *Protecting Indigenous Knowledge and Heritage: A Global Challenge*, Purich Publishing, Σάσκατον, Σασκάτσουαν.

40. Castles, S., Cope, B., Kalantzis, M. και Morrissey, M. (1992), *Mistaken Identity: Multiculturalism and the Demise of Nationalism in Australia*, Pluto Press, Σίδνεϊ.

κοινωνικά αγαθά που απολαμβάνει η πλειονότητα ή τους επιτρέπουν να εκφράσουν τη διαφορετικότητά τους. Αντίθετα, λειτουργούν αρνητικά όταν χωρίζουν τους μαθητές σε ομάδες, περιορίζοντας τις μεταξύ τους επαφές, όταν χαμηλώνουν –«ρεαλιστικά», υποτίθεται– τον πήχυ, για να δείξουν απλώς αποτελέσματα, ή όταν προκαλούν αντιδράσεις σε ομάδες που δεν εντάσσονται στο πρόγραμμα κηρύσσοντας «πολιτισμικούς πολέμους».

Επιπλέον, τα προγράμματα αυτά προκαλούν την οργή των οπαδών της αφομοίωσης (ελάχιστοι είναι εκείνοι που υποστηρίζουν ανοιχτά την πολιτική του αποκλεισμού). Οι επικριτές της υποστηρίζουν ότι τα σχολεία πρέπει να διδάσκουν και να καλλιεργούν την εθνική κουλτούρα, τον δυτικό κανόνα, τα καθιερωμένα μαθήματα. Μόνον έτσι θα βοηθήσουν τους μαθητές να πετύχουν στη ζωή τους, θα αποτρέψουν την κοινωνική διάλυση και το φυλετισμό και θα προικίσουν τους πολίτες με κοινή εθνική κουλτούρα.⁴¹

Γλώσσα

Οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης επηρέασαν με δύο φαινομενικά αντιφατικούς τρόπους τη γλωσσική ποικιλομορφία. Ενώ από τη μια πλευρά η πολυγλωσσία είναι πλέον πιο ορατή και απαραίτητη, από την άλλη πλευρά η αγγλική γλώσσα έχει κυριαρχήσει ως κοινή παγκόσμια γλώσσα, σε βάρος της χρήσης και της θέσης άλλων γλωσσών.

Ο σημερινός κόσμος μοιάζει με Βαβέλ – το διαπιστώνουμε όταν βρισκόμαστε σε διεθνή αεροδρόμια, όταν διαβάζουμε τις ετικέτες των προϊόντων που δίνουν πληροφορίες σε πολλές γλώσσες και όταν ακούμε στη γειτονιά μας τους ανθρώπους να επικοινωνούν στη γλώσσα που γνωρίζουν καλύτερα.⁴² Οι σχολικές αίθουσες είναι γεμάτες μαθητές που μιλούν στο σπίτι τους διαφορετικά από τη διδασκόμενη γλώσσα – ένα γεγονός το οποίο δεν πρέπει να παραβλέψουν οι εκπαιδευτικοί, γιατί αυτό θα λειτουργήσει σε βάρος της μάθησης. Η εκμάθηση δεύτερης γλώσσας διαφέρει από την εκμάθηση της μητρικής. Οι μαθητές που φοιτούν σε σχολείο στο οποίο η γλώσσα διδασκαλίας είναι διαφορετική από τη μητρική τους βρίσκονται σε μειονεκτική θέση. Δυσκολεύονται περισσότερο στη γραφή και την ανάγνωση από τους μαθητές που μιλούν στο σχολείο τη γλώσσα την οποία έμαθαν στο σπίτι τους. Οι επιδόσεις των μαθητών με διαφορετική μητρική γλώσσα υπολείπονται συχνά και σε άλλα βασικά μαθήματα, όπως η φυσική και

41. Cope, B. και Kalantzis, M. (1997β), «White Noise: The Attack of Political Correctness and the Struggle for the Western Canon», *Interchange*, τόμ. 28, σ. 283-329.

42. Lo Bianco, J. (2000), «Multiliteracies and Multilingualism», στο B. Cope και M. Kalantzis (επιμ.), *Multiliteracies: Literacy Learning and the Design of Social Futures*, Routledge, Λονδίνο, σ. 92-105.

τα μαθηματικά. Για να αντιμετωπιστεί αυτό το πρόβλημα έχουν σχεδιαστεί ειδικά δίγλωσσα προγράμματα και προγράμματα εκμάθησης δεύτερης γλώσσας.⁴³

Σε πολλά σχολεία διδάσκεται παράλληλα η μητρική γλώσσα των εθνικών μειονοτήτων. Εναλλακτικά, οι γονείς εγγράφουν τα παιδιά τους σε ειδικά σχολεία της κοινότητάς τους. Πρόκειται για ολοήμερα σχολεία ή για σχολεία που διδάσκουν αποκλειστικά τη γλώσσα της κοινότητας μετά τη λειτουργία του κανονικού σχολείου ή τα Σαββατοκύριακα. Σε κάθε περίπτωση, οι στόχοι αυτής της διδασκαλίας είναι πολλοί και διαφορετικοί, όπως η διατήρηση της γλωσσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, η συνέχιση των μαθημάτων που είχαν ξεκινήσει να διδάσκονται στη μητρική γλώσσα, αντί για την επανεκκίνησή τους, καθώς και η παροχή ευκαιριών στα παιδιά να συμμετέχουν σε τοπικά και διεθνή δίκτυα και να απολαμβάνουν τις δυνατότητες που προσφέρουν οι κοινότητες της διασποράς.⁴⁴ Εάν, για παράδειγμα, η μητρική σας γλώσσα είναι τα κινεζικά ή τα αραβικά, η τυπική εκμάθησή της μπορεί να σας ανοίξει πολλές ευκαιρίες στον σημερινό παγκοσμιοποιημένο κόσμο.

Τα δίγλωσσα εκπαιδευτικά προγράμματα είναι μια εναλλακτική προσέγγιση της γλωσσικής διαφορετικότητας. Στην προσέγγιση αυτή, η διδασκαλία μέρους του προγράμματος σπουδών γίνεται στη μητρική γλώσσα του μαθητή, ακόμη κι αν αυτή δεν είναι ούτε η βασική γλώσσα στην αντίστοιχη κοινωνία ούτε η γλώσσα διδασκαλίας στο σχολείο. Σκοπός των δίγλωσσων προγραμμάτων σπουδών είναι να διασφαλίσουν ότι η μάθηση δεν υπονομεύεται όταν, για παράδειγμα, ορισμένοι μαθητές εγγράφονται στο σχολείο κατά τη μέση της χρονιάς, έχοντας ήδη φοιτήσει σε σχολείο της χώρας καταγωγής τους, στο οποίο η διδασκαλία γινόταν φυσικά σε άλλη γλώσσα. Η αλλαγή αυτή μπορεί να γίνει έτσι ώστε να ικανοποιεί τις ανάγκες των συγκεκριμένων μαθητών. Υπάρχουν επίσης δίγλωσσα προγράμματα σπουδών που καλύπτουν το σύνολο του σχολικού προγράμματος και έχουν στόχο να διατηρήσουν τις γλωσσικές ικανότητες των παιδιών σε τέτοιο επίπεδο ώστε αυτά να ανταπεξέλθουν αργότερα στις απαιτήσεις της επαγγελματικής και ακαδημαϊκής τους πορείας.⁴⁵

Όπως η πολυπολιτισμικότητα, έτσι και η πολυγλωσσικότητα δέχεται συχνά δριμύτατες επιθέσεις. Οι επικριτές της υποστηρίζουν ότι καθυστερεί τη διαδικα-

43. Kalantzis, M. και Cope, B. (2012), *Literacies*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ, Η.Β., κεφ. 14.

44. Kalantzis, M., Cope, B. και Slade, D. (1989), *Minority Languages and Dominant Culture: Issues of Education, Assessment and Social Equity*, Falmer Press, Λονδίνο.

45. Kalantzis, M., Cope, B., Noble, G. και Poynting, S. (1991), *Cultures of Schooling: Pedagogies for Cultural Difference and Social Access*, Falmer Press, Λονδίνο· Cummins, J. (2000), *Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*, Multilingual Matters, Κλέβεντον, Η.Β.

σία αφομοίωσης ή ενσωμάτωσης. Για να διασφαλίσουμε ότι όλοι κοινούνται ρητά στο ίδιο κοινωνικό πλαίσιο, πρέπει η βασική εθνική γλώσσα να χρησιμοποιείται σε όλα τα δημόσια σύμβολα και σε όλους τους τρόπους επικοινωνίας. Αυτό υποστηρίζουν, για παράδειγμα, οι οπαδοί του κινήματος «Μόνο στα Αγγλικά» που έχει αναπτυχθεί στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι ομάδες πίεσης αυτού του κινήματος έχουν ζητήσει ακόμη και από το Κογκρέσο να κατοχυρώσει νομοθετικά τα αγγλικά ως επίσημη γλώσσα σε όλους τους δημόσιους θεσμούς, συμπεριλαμβανομένων των σχολείων.⁴⁶

Εύλογα ίσως θα υποστήριζε κάποιος ότι, από μια άποψη, τα αγγλικά δεν έχουν καμία ανάγκη υπεράσπισης, δεδομένης της παγκόσμιας κυριαρχίας τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι, ενώ μέχρι πριν από μόλις 350 χρόνια τα αγγλικά ήταν η γλώσσα που μιλούσαν ένα εκατομμύριο άνθρωποι σε μια μικρή νησιωτική χώρα της Ευρώπης, σήμερα τα μιλά σχεδόν το 20% του παγκόσμιου πληθυσμού, κυρίως ως δεύτερη γλώσσα. Τα αγγλικά κυριαρχούν στο διαδίκτυο, στη μουσική, στον κινηματογράφο, στα ειδησεογραφικά μέσα, στην επιστήμη και στην ακαδημαϊκή γνώση. Φοιτητές από όλο τον κόσμο συρρέουν σε αγγλόφωνα πανεπιστήμια προκειμένου να περάσουν στα ενδότερα αυτής της παγκόσμιας γλώσσας της εξουσίας.

Αναπόφευκτα, αυτή η εξέλιξη έχει ένα τίμημα: οι μικρές γλώσσες των αυτοχθόνων εξαφανίζονται με μεγαλύτερη ταχύτητα από ποτέ. Ακόμη και οι εκπρόσωποι μεγάλων ευρωπαϊκών γλωσσών ανησυχούν. Οι ειδικοί της Γαλλικής Ακαδημίας δημιουργούν νέες γαλλικές λέξεις στη θέση αγγλικών όρων όπως το «email». Επινόησαν, για παράδειγμα, τον όρο «courriel», από τη γαλλική φράση «courrier électronique» (ηλεκτρονικό ταχυδρομείο). Στη συνέχεια, το γαλλικό υπουργείο Πολιτισμού απαγόρευσε τη χρήση του όρου «email» σε έγγραφα και δημοσιεύσεις της κυβέρνησης.

Κοινωνικό φύλο

Οι έμφυλοι ρόλοι έχουν αλλάξει δραματικά, κυρίως τα τελευταία πενήντα χρόνια. Οι περιορισμοί των πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών, όπως το δικαίωμα ψήφου, έχουν αρθεί στις περισσότερες χώρες του κόσμου. Στην αγορά εργασίας συμμετέχουν σήμερα περισσότερες γυναίκες από ποτέ, ενώ παραδοσιακά ανδρικά και γυναικεία επαγγέλματα έχουν ανοίξει τις πόρτες τους σε εκπροσώπους του αντίθετου φύλου. Υπάρχουν πλέον περισσότεροι άνδρες νηπιαγωγοί και νοσοκόμοι, όπως και περισσότερες γυναίκες αστυνομικοί και δικηγόροι. Το χάσμα ανάμεσα στα ποσοστά ανδρών και γυναικών αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης έχει γεφυρωθεί. Τα σχολεία θηλέων και αρρένων μειώνονται, ενώ και όσα

46. Crawford, J. (1992), *Hold Your Tongue: Bilingualism and the Politics of English Only*, Addison-Wesley, Ρέντινγκ, Μασαχουσέτη.

σχολεία θηλέων έχουν απομείνει διδάσκουν πλέον όλα τα αντικείμενα. Επίσης, περισσότερα κορίτσια επιλέγουν κλάδους που θεωρούνταν παραδοσιακά πεδίο των αγοριών, όπως τα μαθηματικά και η φυσική.

Τόσο στα σχολεία όσο και στην ευρύτερη κοινωνία, οι σεξιστικές πρακτικές, όπως οι διακρίσεις σε βάρος των γυναικών στο χώρο εργασίας και η σεξουαλική παρενόχληση, έχουν απαγορευθεί. Ο σεξισμός, για παράδειγμα, είτε έμπρακτος είτε λεκτικός, θεωρείται απαράδεκτος. Απαιτείται πλέον από τους άνδρες να αποφεύγουν στερεοτυπικές «αρρενωπές» συμπεριφορές που κάνουν άσχημη εντύπωση και τους στιγματίζουν κοινωνικά, όπως να είναι επιθετικοί, να επιβάλλονται στις συζητήσεις, να μην ακούνε το συνομιλητή τους, να υστερούν στις διαπροσωπικές σχέσεις ή να υπολείπονται «συναισθηματικής νοημοσύνης».

Οι αλλαγές αυτές αποτελούν αποδεικτικό στοιχείο των αγώνων του φεμινιστικού κινήματος και του κινήματος για τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών, που δέσποσαν στη δημόσια σφαίρα στις αρχές του 20ού αιώνα. Συμβαδίζουν επίσης με τη γενικότερη κατεύθυνση του μεταφορδικού, νεοφιλελεύθερου κόσμου. Η ένταξη περισσότερων γυναικών στο εργατικό δυναμικό και η πλήρης ενσωμάτωσή τους στην οικονομία της αγοράς είναι θετική για την οικονομία. Αυτό ισχύει όχι μόνο γιατί οι γυναίκες είναι πιο άμεσα διαθέσιμο εργατικό δυναμικό, αλλά και γιατί, βγαίνοντας από το σπίτι, μετατρέπονται σε καταναλωτές προϊόντων και υπηρεσιών που προηγουμένως παράγονταν δωρεάν στην οικιακή οικονομία της πυρηνικής οικογένειας, έξω από τη σφαίρα επιρροής της αγοράς. Για παράδειγμα, είναι καλύτερο για τις επιχειρήσεις και την οικονομία της αγοράς να αγοράζουν οι πολυάσχολες μητέρες φαγητό για την οικογένειά τους από τα φαστφούντ αντί να μαγειρεύουν οι ίδιες στο σπίτι, αλλά και να πληρώνουν παιδικούς σταθμούς αντί να αναλαμβάνουν οι ίδιες την ανατροφή των παιδιών τους. Με άλλα λόγια, οι αλλαγές αυτές εντάσσονται σε έναν ευρύτερο οικονομικό μετασχηματισμό, καθώς η αγορά και ο καταναλωτισμός διεισδύουν σε πτυχές της κοινωνίας που δεν έχουν ακόμα εμπορευματοποιηθεί.

Βλ. newlearningonline.com: Simone de Beauvoir on Emancipating Women

Παράλληλα, οι έμφυλες ταυτότητες δεν συνδέονται πλέον με το βιολογικό φύλο. Οι τυπικές συμπεριφορές των αγοριών και των κοριτσιών είναι λιγότερο ευδιάκριτες, και η γκάμα τους διευρύνεται. Υπάρχουν, για παράδειγμα, κορίτσια ανδροπρεπή, αλλά και αγόρια θηλυπρεπή. Το γεγονός αυτό συνδέεται εν μέρει με την αυξανόμενη κοινωνική αποδοχή της ομοφυλοφιλίας. Η έμφυλη ταυτότητα δεν συνδέεται όμως πάντα με τη σεξουαλικότητα – εξού και οι «μετροσέξουαλ» άνδρες και οι αποφασιστικές, φιλόδοξες και σκληρές γυναίκες, που είναι, ωστόσο, ετεροφυλόφιλοι ή ετεροφυλόφιλες αντίστοιχα.

Βλ. newlearningonline.com: Connell on Gender Roles and Masculinity

Κοινωνικές σχέσεις και προσωπικότητα

Ωστόσο, και τα πρότυπα των προσωπικών σχέσεων αλλάζουν. Για παράδειγμα, υπάρχουν πλέον πολύ περισσότερες αποχρώσεις της θρησκευτικής και άθρησκης ταυτότητας, που εμφανίζουν μικρή ανοχή στις μεταξύ τους διαφορετικές πεποιθήσεις. Το βλέπουμε αυτό στη θρησκευτική ποικιλομορφία των κοινοτήτων διασποράς, όπως και στις μάχες χαρακωμάτων –ακόμη και στο εσωτερικό της ίδιας θρησκείας ή του ίδιου δόγματος– ανάμεσα στους οπαδούς της θρησκευτικής ανεκτικότητας και τους φονταμενταλιστές. Σημεία των καιρών είναι επίσης η εξάπλωση της θεωρίας της «νέας εποχής» και ο πολλαπλασιασμός των οιονεί θρησκευτικών συστημάτων αυτοβελτίωσης.

Σε ό,τι αφορά τις πολιτικές ταυτότητες, μέσα από το παραδοσιακό δίπολο Αριστερά-Δεξιά πρόβαλε ο διαφορετικός οικονομικός ρόλος που απέδιδε η κάθε ιδεολογία στο κράτος. Το πολιτικό φάσμα ξεκινούσε από το μοντέλο του κοινωνικού κράτους και του ισχυρού συνδικαλισμού και έφτανε μέχρι τον κομμουνισμό, σύμφωνα με τον οποίο το κράτος είχε τον απόλυτο έλεγχο της οικονομίας. Με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, την πτώση του κομμουνισμού και το θρίαμβο του νεοφιλελευθερισμού, οι πολιτικές ισορροπίες άλλαξαν άρδην. Το αντικείμενο των πολιτικών συζητήσεων μετατοπίστηκε από τα παραδοσιακά πολιτικά κόμματα και πέρασε στα κοινωνικά κινήματα που βασίζονταν στην ομαδική ταυτότητα και τους ηθικούς προβληματισμούς. Άνθρωποι κάθε είδους συνασπίστηκαν για την υποστήριξη ή την απόρριψη των κινήματων που μάχονταν υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος, των δικαιωμάτων των γυναικών, της ισονομίας των εθνικών και φυλετικών ομάδων, του δικαιώματος στην έκτρωση ή των γάμων μεταξύ ομοφυλοφίλων. Τα κινήματα αυτά και τα μέλη τους παίρνουν θέση σε θέματα που θεωρούνταν άλλοτε ότι αφορούσαν προσωπικές απόψεις και επιλογές. Επίσης, δεν ταυτίζονται απαραίτητα με συγκεκριμένες αποχρώσεις του πολιτικού φάσματος.⁴⁷

Νοσταλγώντας την παραδοσιακή πολιτική, ορισμένοι θρηνούν την εξαφάνιση αυτών των απλών και ισχυρών αιτημάτων για οικονομική δικαιοσύνη, που αποτελούσαν τη βάση της πολιτικής διάστασης μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς. Άλλοι προειδοποιούν για τους κινδύνους του κοινωνικού κατακερματισμού από τη ραγδαία αύξηση του αριθμού των ομάδων που εγείρουν δυναμικά ηθικά ζητήματα και αναλαμβάνουν συχνά αλληλοσυγκρουόμενες πρωτοβουλίες δράσης.⁴⁸ Άλλοι πάλι πιστεύουν ότι αυτή η «μεταμοντέρνα» πολιτική είναι θετικό στοιχείο, καθώς αναδεικνύει ζητήματα που αγνοούνταν στο παρελθόν και αντιμετωπίζει αδικίες που διαφορετικά θα διαίωνίζονταν.⁴⁹

47. Fraser, N. (2008), «Reframing Justice in a Globalizing World», στο K. Olson (επιμ.), *Adding Insult to Injury: Nancy Fraser Debates Her Critics*, Verso, Λονδίνο, σ. 273-294.

48. Cope, B. και Kalantzis, M. (1997β), «White Noise: The Attack on Political Correctness and the Struggle for the Western Canon», *Interchange*, τόμ. 28, σ. 283-329.

49. Bauman, Z. (1992), *Intimations of Postmodernity*, Routledge, Λονδίνο.

Συμπερίληψη: Προς τη νέα μάθηση

Η δική μας θέση υπέρ μιας συμπεριληπτικής προσέγγισης δεν περιορίζεται στην αναγνώριση της διαφοράς. Εδράζεται στην κατανόηση ότι θεμελιώδες γνώρισμα της διαφορετικότητας είναι η δυναμική της φύση. Οι διαφορές δεν μένουν ποτέ στάσιμες. Δεν εκπροσωπούν καταστάσεις που ανακαλύπτονται, κατηγοριοποιούνται και στη συνέχεια αντιμετωπίζονται εύκολα. Αλλάζουν διαρκώς. Επίσης, οι διαφορές δεν παρουσιάζονται πάντα σε συγκριτικές αναλύσεις. Οι ομάδες δεν μπορούν να ενταχθούν και να αναλυθούν με βάση οργανωμένες, ξεκάθαρες κατηγορίες· δημιουργούνται μέσω των σχέσεων και της αλληλεπίδρασης που αναπτύσσουν η μια με την άλλη. Οι ομάδες παρουσιάζουν πάντα δυναμική και αστάθεια, είτε αναφερόμαστε στις κοινωνικές τάξεις είτε στα κοινωνικά φύλα είτε στις διαφορετικές κουλτούρες. Εμφανίζουν επίσης εσωτερικές διαφοροποιήσεις. Για την ακρίβεια, από στατιστική άποψη, οι διαφορές μεταξύ των μελών της ίδιας δημογραφικά προσδιορισμένης ομάδας είναι πάντα μεγαλύτερες από τις κοινές διαφορές που παρουσιάζουν τα μέλη δύο διαφορετικών ομάδων. Αυτό σημαίνει ότι οι δημογραφικές ομαδοποιήσεις μπορεί να μας βοηθούν να προσδιορίσουμε την ιστορική και εμπειρική βάση συγκεκριμένων κοινωνικών διεκδικήσεων, όμως συνιστούν υπεραπλουστεύσεις, οι οποίες ενίοτε κάνουν περισσότερο κακό παρά καλό. Τέλος, οι διαφορές διασταυρώνονται. Είναι λάθος να νομίζουμε ότι υπάρχουν καμιά δεκαριά περίπου κατηγορίες και αυτό είναι όλο. Τα άτομα με πανομοιότυπο συνδυασμό χαρακτηριστικών (κοινωνικής τάξης, βιολογικού φύλου, φυλής, σεξουαλικότητας, σωματικής διάπλασης, νοοτροπίας κ.ο.κ.) είναι τόσο λίγα ώστε αποτελούν μια αμελητέα μειονότητα. Αυτό σημαίνει ότι η ένταξη ενός ατόμου σε μία μόνο από τις μεγάλες δημογραφικά προσδιορισμένες κατηγορίες αποκρύπτει τις πιο λεπτές αποχρώσεις των αναγκών, των σχέσεων και των ενδιαφερόντων τους.⁵⁰

Βλ. newlearningonline.com: Kalantzis and Cope on the Complexities of Diversity

Η μετάβαση από την «αναγνώριση» στη «συμπερίληψη» προϋποθέτει τη μετατόπιση της έμφασης από τη στατική «διαφορετικότητα» στη δυναμική «απόκλιση». Οι διαφορές δεν είναι ποτέ παγιωμένες, ούτε μπορούμε να υποθέσουμε ότι θα παραμείνουν ίδιες. Για την ακρίβεια, σήμερα αυτό δεν είναι καν επιθυμητό. Σε πολλές περιπτώσεις, η αλλαγή είναι το ζητούμενο. Μπορεί να την επιδιώκει το ίδιο το μέλος μιας ομάδας, όπως μια γυναίκα που θέλει να βελτιώσει τη θέση των

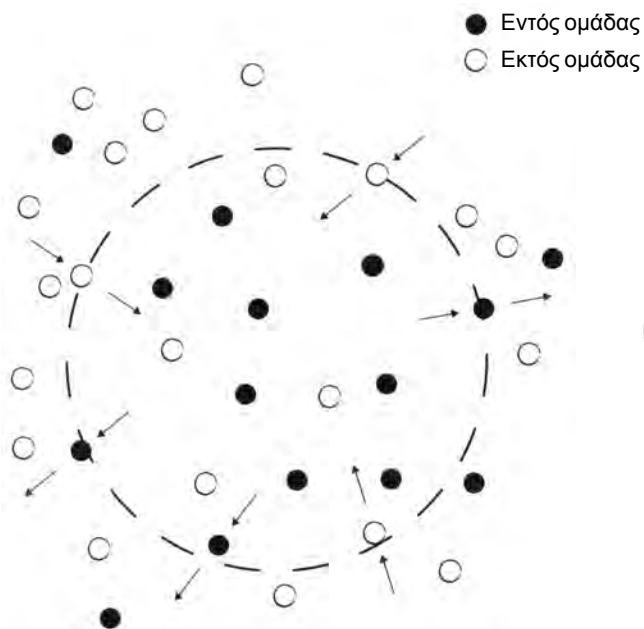
50. Kalantzis, M. και Cope, B. (2009), «Learner Differences: Determining the Terms of Pedagogical Engagement», στο S. Mitakidou, E. Tressou, B.B. Swadener και C.A. Grant (επιμ.), *Beyond Pedagogies of Exclusion in Diverse Childhood Contexts*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, σ. 13-30.

γυναικών ή ένας ακτιβιστής αυτόχθονας που δίνει αγώνα για να αναβαθμίσει τις συνθήκες διαβίωσης του λαού του. Μπορεί όμως να την επιδιώκει και κάποιος εκτός ομάδας, όπως ένας εκπαιδευτικός που θέλει να βοηθήσει τους μαθητές του να αλλάξουν τον εαυτό τους και να αναπτύξουν την προσωπικότητά τους, εκπληρώνοντας όνειρα και φιλοδοξίες που ίσως μοιάζουν απαγορευμένα με βάση τους περιορισμούς του βιόκοσμού τους.

Βλ. newlearningonline.com: Kalantzis and Cope on the Conditions of Learning

Η αυθεντική εκπαίδευση απλώς αντανακλά τη διαφορετικότητα στον κόσμο. Αντίθετα, η δική μας πρόταση για μια συμπεριληπτική, μετασχηματιστική εκπαίδευση επιδιώκει την ανάληψη συγκεκριμένης δράσης. Επιδιώκει τη συνεργασία με τους μαθητές προκειμένου να εφεύρουν και να επανεφεύρουν τον εαυτό τους και τον κόσμο γύρω τους, ως καλοί εργαζόμενοι, ενεργοί πολίτες και γεμάτα αυτοπεποίθηση άτομα. Η προσέγγιση αυτή έχει πολλές κοινωνικές και ατομικές στοχεύσεις, από την προετοιμασία των ατόμων για μια επιτυχημένη επαγγελματική σταδιοδρομία και την ενθάρρυνση της καινοτομίας μέχρι την απάντηση ηθικών διλημάτων περί κοινωνικής δικαιοσύνης ή την ανάληψη δράσης για την προστασία του περιβάλλοντος. Η δική μας πρόταση για τη νέα μάθηση ενισχύει όλο το φάσμα των πιθανών ατομικών και κοινωνικών στόχων, από τον ρεαλιστικό στόχο της ατομικής επιτυχίας μέχρι την κοινωνική-ηθική ατζέντα της χειραφέτησης και της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας.

Βλ. newlearningonline.com: Inclusive Education Case Studies

Σχήμα 5.4:

Η δυναμική της συμπερίληψης

Διάσταση 1: Υλικές συνθήκες

Κοινωνική τάξη

Με εξαίρεση ορισμένα μικρά κράτη, απομεινάρια του κομμουνισμού, στις αρχές του 21ού αιώνα ο κόσμος έχει υιοθετήσει τους μηχανισμούς της αγοράς για την κατανομή των υλικών πόρων. Οι εργαζόμενοι απασχολούνται σε ιδιωτικές επιχειρήσεις και αμείβονται λιγότερο σε σχέση με την πραγματική αξία της εργασίας τους. Όσοι είχαν την τύχη να κληρονομήσουν την επιχείρησή τους ή να δημιουργήσουν μια δική τους απολαμβάνουν υψηλά κέρδη και αποκτούν πλούτη. Τον 19ο αιώνα, ο Karl Marx είχε προβλέψει ότι στον καπιταλισμό οι εργάτες θα γίνονται όλο και φτωχότεροι και οι καπιταλιστές όλο και πλουσιότεροι και ότι αυτή η ανισότητα θα προκαλούσε την κατάρρευση του συστήματος. Πράγματι, από τη Ρωσία μέχρι το Βιετνάμ, το καπιταλιστικό σύστημα κατέρρευσε και το ένα τρίτο του παγκόσμιου πληθυσμού ζούσε υπό κομμουνιστικά καθεστώτα κατά τα πρώτα τρία τέταρτα του 20ού αιώνα.

Ωστόσο, ο Marx δεν είχε προβλέψει ότι πολλοί εργαζόμενοι στην καπιταλιστική κοινωνία θα βελτιώναν σταδιακά την οικονομική τους θέση, τουλάχιστον μέχρι το σημείο να νιώσουν αρκετά ικανοποιημένοι από την εργασία, τα εισοδήματα και τις καταναλωτικές δυνατότητές τους. Αντίθετα, ο κομμουνισμός, παρότι κατάφερε όντως να μειώσει σε πολύ μεγάλο βαθμό τις ανισότητες στην κατανομή του πλούτου, απέτυχε να προσφέρει στη μεγάλη μάζα του πληθυσμού τα καταναλωτικά αγαθά και την ελευθερία που της πρόσφερε ο καπιταλισμός. Μετά την άρση της απειλής του κομμουνισμού όμως, το χάσμα ανάμεσα στους έχοντες και τους μη έχοντες διευρύνθηκε διεθνώς, και εξακολουθεί να διευρύνεται για λόγους που σχετίζονται με τη λογική του καπιταλιστικού συστήματος.

Με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την κατάρρευση του υπαρκτικού σοσιαλισμού, ο καπιταλισμός δεν είχε πλέον λόγο να επιδιώξει εκ βάθρων αλλαγές. Επίσης, δεν υπήρχε οποιαδήποτε ρεαλιστική εναλλακτική για την επίτευξη ριζικών κοινωνικών αλλαγών στην οικονομία. Άλλες αλλαγές αποδείχτηκαν ευκολότερες, όπως η επίτευξη μεγαλύτερης ισότητας μεταξύ των δύο φύλων και η εξάλειψη των πιο ακραίων μορφών ιδεολογικού και θεσμικού ρατσισμού.

Παρότι όμως η υλική ανισότητα φαντάζει, προς το παρόν τουλάχιστον, ανυπέρβλητο πρόβλημα, ορισμένες ιδιαίτερες ακραίες εκφάνσεις της εξακολουθούν να θεωρούνται απαράδεκτες από ηθική και μη βιώσιμες από πρακτική σκοπιά. Ακόμη και οι πλέον ενθουσιώδεις υποστηρικτές του καπιταλιστικού συστήματος θα συμφωνούσαν ότι η ακραία φτώχεια εγκυμονεί μεγάλους κινδύνους· παρέχει πρόσφορο έδαφος στη βία, την εγκληματικότητα, τον πόλεμο και την τρομοκρατία.

Η εκπαίδευση δείχνει ανήμπορη να λύσει τα δομικά προβλήματα που προκαλούν την υλική ανισότητα, μολονότι οι εκπαιδευτικοί έρχονται καθημερινά αντιμέτωποι με τις συνέπειές της. Παρότι ο νεοφιλελευθερισμός εγκατέλειψε το μεγάλο-

πνοο σχέδιο της μείωσης της ανισότητας, τα κράτη διεθνώς εξακολουθούν να αναλαμβάνουν την ευθύνη της αναδιανεμητικής δικαιοσύνης, χρησιμοποιώντας τους μηχανισμούς της φορολογίας και των κοινωνικών παροχών στην επικράτειά τους και των προγραμμάτων εξωτερικής βοήθειας σε διεθνές επίπεδο.

Υπάρχουν όμως ορισμένα πράγματα που μπορεί να επιτύχει η εκπαίδευση, η οποία αποτελεί τη βασική μεταβλητή στη σχέση μεταξύ εργασίας και υλικών απολαβών. Στο πλέον προφανές επίπεδο, η εκπαίδευση παρέχει στα άτομα τη γνώση και τις ικανότητες ώστε να αποκτήσουν πρόσβαση σε υψηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας. Μάλιστα, η σύνδεση μεταξύ εκπαιδευτικού συστήματος, αγοράς εργασίας και υλικών πόρων παίρνει τη μορφή της παροχής «ευκαιριών» ή της υπόσχεσης ευελιξίας σε μια απίστευτα άνιση κοινωνία. Εάν δεν έχεις κληρονομήσει ή δεν έτυχε να αποκτήσεις υλικούς πόρους, η εκπαίδευση είναι ίσως το μοναδικό μέσο για να ελιχθείς κοινωνικά. Χωρίς την εκπαίδευση, η υπόσχεση των ίσων ευκαιριών, που βρίσκεται στην καρδιά των δημοκρατικών καπιταλιστικών κοινωνιών, ακυρώνεται. Ενώ λοιπόν η εκπαίδευση δεν μπορεί να υπηρετήσει την αναδιανεμητική δικαιοσύνη άμεσα, μπορεί να το επιτύχει έμμεσα, παρέχοντας συμβολικά εφόδια και γνώσεις στα άτομα και τις ομάδες.

Ο ρόλος της γνώσης αναβαθμίζεται μάλιστα συνεχώς σε αυτήν τη νέα φάση του καπιταλισμού, εξέλιξη που ανοίγει νέες προοπτικές και επιφορτίζει με νέες ευθύνες τους εκπαιδευτικούς. Οι πολιτικοί και η ελίτ του επιχειρηματικού κόσμου υποστηρίζουν ότι η γνώση είναι πλέον κρίσιμος παράγοντας για την παραγωγή και την ανταγωνιστικότητα σε ατομικό, επιχειρηματικό και εθνικό επίπεδο. Εφόσον η γνώση είναι προϊόν της μάθησης, η εκπαίδευση είναι σήμερα σημαντικότερη από ποτέ. Γι' αυτό άλλωστε η εκπαίδευση έχει αναδειχθεί σε μείζον ζήτημα στο πλαίσιο του δημόσιου διαλόγου για την υπόσχεση της κοινωνίας προς τα μέλη της. Οι απαιτήσεις της κοινωνίας από την εκπαίδευση έχουν αυξηθεί σημαντικά. Οι πολιτικοί ηγέτες υποστηρίζουν πιο κατηγορηματικά από ποτέ ότι η εκπαίδευση παίζει καθοριστικό ρόλο στην κοινωνική και οικονομική πρόοδο. Αυτή η παραδοχή δεν μεταφράζεται κατ' ανάγκη σε αυξημένη χρηματοδότηση της εκπαίδευσης (παρότι αυτό θα υπαγόρευε μια καθαρά τεχνική οικονομική ανάλυση). Ωστόσο, η ρητορική, έστω, αναβάθμιση του ρόλου της εκπαίδευσης αναβαθμίζει τη θέση των εκπαιδευτικών στον δημόσιο διάλογο. Με απλά λόγια, στην οικονομία της γνώσης, τα σχολεία έχουν καθήκον να κάνουν ό,τι μπορούν για να γεφυρώσουν το χάσμα της γνώσης, καθώς για όλο και περισσότερες θέσεις εργασίας απαιτούνται εργαζόμενοι με υψηλή κατάρτιση. Εάν το καταφέρουν, τουλάχιστον θα μπορούν βάσιμα να υποστηρίξουν ότι συνέβαλαν στην άμβλυνση των πιο ακραίων συστημικών ανισοτήτων. Τα σχολεία, λοιπόν, έχουν μια νέα ευκαιρία και έχουν αναλάβει μια νέα ευθύνη, να συμβάλουν στην οικοδόμηση κοινωνιών που θα είναι πιο ανοιχτές στα μέλη κοινωνικών τάξεων με ιστορικά περιορισμένη πρόσβαση σε υλικούς πόρους.

Τόπος κατοικίας

Η δυναμική του χώρου επίσης αλλάζει, καθώς οι πόλεις εξαπλώνονται και η περιφέρεια μετατρέπεται σε αχανή ημιαστική περιοχή. Οι εξελίξεις αυτές περιπλέκουν την ανθρωπογεωγραφία των κρατών, καθώς άτομα με μεγάλες διαφορές σε επίπεδο πλούτου, κουλτούρας και ενδιαφερόντων έρχονται σε στενή επαφή.

Παραδόξως, η μαγνητική έλξη που ασκούν οι πόλεις έχει ατονήσει σε σχέση με το παρελθόν. Το διαδίκτυο, η δορυφορική τηλεόραση και η δυνατότητα παράδοσης προϊόντων την επόμενη κιόλας μέρα επιτρέπουν την άμεση σύνδεση των ανθρώπων σχεδόν όπου κι αν κατοικούν στον κόσμο. Επίσης, καθώς το κόστος ζωής στις σύγχρονες μεγαλουπόλεις γίνεται όλο και υψηλότερο, πολλές επιχειρήσεις μετακινούνται στην περιφέρεια, όπου το κόστος διαβίωσης είναι χαμηλότερο, ενώ οι χαμηλόμισθοι εργαζόμενοι αναζητούν εργασία και τόπο διαμονής σε περιοχές στις οποίες θα μπορούν να απολαύσουν καλύτερο επίπεδο διαβίωσης, παρά τα χαμηλά εισοδήματά τους. Αλλά και οι πολίτες που εξαρτώνται από κοινωνικά επιδόματα μετακινούνται στην περιφέρεια, όπου το πενιχρό εισόδημά τους έχει μεγαλύτερη αγοραστική δύναμη. Τα μέλη της μεσαίας τάξης επίσης μετακινούνται σε περιοχές στις οποίες μπορούν να εξασφαλίσουν καλύτερο επίπεδο διαβίωσης με το εισόδημά τους – για παράδειγμα, μπορούν να αγοράσουν με τα ίδια χρήματα μεγαλύτερο σπίτι και να έχουν πρόσβαση σε φθηνότερα προϊόντα και φθηνότερες υπηρεσίες. Οι πλούσιοι αγοράζουν στην περιφέρεια τη δεύτερη, αν όχι και την πρώτη τους κατοικία, και είτε πηγαίνουν από εκεί στη δουλειά ή στην επιχείρησή τους είτε εργάζονται από το σπίτι. Το αποτέλεσμα είναι ότι μέλη από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις γειτνιάζουν στις ημιαστικές περιοχές και στις αναπτυσσόμενες πόλεις και κωμοπόλεις της περιφέρειας.⁵¹

Όπως στα προάστια εκδηλώθηκε η κυρίαρχη νέα τάση στο αστικό τοπίο κατά τον 20ό αιώνα, στο κοντινό μέλλον το επόμενο κύμα αστικής ανάπτυξης και κοινωνικού μετασχηματισμού θα εκδηλωθεί στα «περιάστια». Ο όρος αναφέρεται στο συνδυασμό της ημιαστικής ενδοχώρας των μεγάλων πόλεων, των μικρών περιφερειακών ή απομακρυσμένων αστικών κοινοτήτων και των απομονωμένων αγροτικών οικημάτων που συντηρούνται από μια πραγματική ή οιονει αστική οικιακή οικονομία. Όπου κι αν βρίσκονται, τα περιαστικά νοικοκυριά έχουν την ίδια πρόσβαση στην πληροφορία, την κουλτούρα, την εργασία και τα καταναλωτικά προϊόντα με τα νοικοκυριά εντός των πόλεων, και μάλιστα με πολύ χαμηλότερο κόστος, χάρη στις φθηνές μεταφορές, στο ηλεκτρονικό εμπόριο, στα προγράμματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης όλων των επιπέδων, στη δυνατότητα εργασίας από το σπίτι μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή, αλλά και στην πρόσβαση σε βιβλία, τραγούδια ή ταινίες μέσω της δορυφορικής τηλεόρασης ή του διαδι-

51. Bruegmann, R. (2005), *Sprawl: A Compact History*, University of Chicago Press, Σικάγο.

κτύου. Η νέα οικονομία αλλάζει άρδην τα δεδομένα της αστικοποίησης, που υπήρξε το σήμα κατατεθέν της πρώιμης νεωτερικότητας.

Για αυτούς τους λόγους, η εκπαίδευση που παρέχεται έξω από τις μεγάλες πόλεις αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία. Η σύνθεση των περιφερειακών κοινοτήτων αλλάζει ραγδαία, καθώς διακρίνεται πλέον από εξίσου μεγάλα χάσματα μεταξύ φτώχειας και πλούτου και από ποικιλία ταυτοτήτων. Έτσι, η ισότιμη πρόσβαση σε ένα ολοκληρωμένο σύστημα ποιοτικής εκπαίδευσης αποτελεί πρόκληση για αυτούς που σχεδιάζουν περιβάλλοντα ηλεκτρονικής μάθησης.

Παράλληλα, το τοπικό μετατρέπεται σε παγκόσμιο – η δυνατότητα άμεσης επικοινωνίας φέρνει τους ανθρώπους κοντά, επιτρέπει την ταχύτερη μεταφορά των προϊόντων και δίνει τη δυνατότητα σε δύο γειτονικά νοικοκυριά να συνδέονται άμεσα με δύο διαφορετικές κοινότητες της διασποράς στο εξωτερικό. Αλλά και τα παγκόσμια ρεύματα μετακίνησης πληθυσμών δυναμώνουν, κυρίως εξαιτίας της γήρανσης του πληθυσμού και της υπογεννητικότητας στις χώρες της Δύσης, παίρνοντας τη μορφή άλλοτε της οργανωμένης και άλλοτε της άναρχης μετανάστευσης.

Οικογένεια

Η αυξημένη ποικιλομορφία που εμφανίζουν οι τύποι της οικογένειας δεν αντιμετωπίζεται πια ως κάτι αφύσικο, καθώς όλο και λιγότερο η δομή της θυμίζει τον παλαιό τύπο της πυρηνικής οικογένειας. Λιγότεροι άνθρωποι παντρεύονται, ενώ ακόμη και όταν το αποφασίζουν, παντρεύονται σε μεγαλύτερη ηλικία απ' ό,τι στο παρελθόν. Επίσης, λιγότερες οικογένειες ακολουθούν την εφ' όρου ζωής μονογαμία. Η πολυγαμία είναι πιο ορατή και αποδεκτή στις διάφορες εκφάνσεις της, είτε στην περίπτωση των φονταμενταλιστικών θρησκευτικών κοινοτήτων είτε στην περίπτωση της ντε φάκτο πολυγαμίας των «εξωσυζυγικών» σχέσεων. Οι δυνατότητες αναπαραγωγής επίσης διευρύνονται, και πολλά παιδιά δεν γνωρίζουν καν την ταυτότητα του βιολογικού τους γονιού. Στην περίπτωση των ομοφυλόφιλων ζευγαριών, τα παιδιά άλλοτε συνδέονται βιολογικά με τους γονείς, άλλοτε όμως όχι, μεγαλώνοντας τη δυναμική ποικιλομορφία των οικογενειακών σχέσεων και ταυτοτήτων.

Ωστόσο, οι οικογένειες αλλάζουν και λόγω των ευρύτερων κοινωνικών μετασχηματισμών. Ο εύστοχος διαχωρισμός της οικιακής από τη δημόσια οικονομία καταργείται μερικώς, όσον αφορά όχι μόνο το ρόλο των ανδρών και των γυναικών –πλέον οι εκπρόσωποι και των δύο φύλων καλούνται να προσφέρουν και στις δύο σφαίρες–, αλλά και τους παλαιούς θεσμικούς διαχωρισμούς. Τα εργασιακά περιβάλλοντα γίνονται «φιλικά προς την οικογένεια», για να διευκολύνουν τον τρόπο ζωής των «νέων ανδρών» και των «νέων γυναικών». Επίσης, η εργασία από το σπίτι ή μέσω υπολογιστή διευκολύνεται χάρη στις νέες τεχνολογίες, με επακόλουθο η οικογένεια και η εργασία να μη διαχωρίζονται πλέον χωρικά.

Οι νέες οικογενειακές συνθήκες θέτουν μεγάλες προκλήσεις σε κοινωνικούς θεσμούς όπως τα σχολεία. Οι ευαίσθητες σχέσεις μεταξύ γονέων και παιδιών, η παραμέληση ανηλικού, η βία, η σεξουαλική κακοποίηση και η χρήση ουσιών μπορεί να επηρεάσουν καθοριστικά τη σωματική και ψυχική υγεία του παιδιού και τις σχολικές επιδόσεις του.

Όλο και περισσότερο αναγνωρίζεται επίσης η σημασία του «πολιτισμικού κεφαλαίου» του παιδιού, των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων που μεταφέρει στο σχολείο από το οικογενειακό του περιβάλλον. Κάποιες οικογένειες παρέχουν στα παιδιά τους ορισμένα στοιχεία από το πολιτισμικό τους κεφάλαιο, όπως τρόπους ομιλίας, σκέψης και αντιμετώπισης του κόσμου, που τους παρέχουν πλεονεκτήματα. Άλλες οικογένειες δεν διαθέτουν το πολιτισμικό κεφάλαιο που απαιτείται για να έχουν τα παιδιά τους καλές επιδόσεις στο σχολείο. Καθοριστική για την επιτυχία ή την αποτυχία του παιδιού στο σχολείο είναι η μεγάλη ή μικρή απόσταση που χωρίζει το βιόκοσμό του από την κουλτούρα του σχολικού περιβάλλοντος.

Με βάση τη μεγάλη ποικιλομορφία των οικογενειακών δομών και συνθηκών, αλλά και τον αναβαθμισμένο ρόλο της εκπαίδευσης ως μέσου κοινωνικής επιτυχίας και ευελιξίας, τίποτα δεν δικαιολογεί πλέον τα μοτίβα εκπαιδευτικής ανισότητας που περιορίζουν τις ευκαιρίες των μαθητών και δεν απαντούν στις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας. Για να γίνουν περισσότερο ανοιχτά σε όλες τις κοινωνικές ομάδες, τα σχολεία αναπτύσσουν στρατηγικές για τη συμμετοχή όλων των μαθητών, ανεξάρτητα από το οικογενειακό περιβάλλον ή το βιόκοσμό τους. Το τυχόν χάσμα ανάμεσα στο βιόκοσμό του παιδιού και την κουλτούρα του σχολείου δεν πρέπει να λειτουργεί σε βάρος του μαθητή. Το σχολείο δεν μπορεί ασφαλώς να αλλάξει τις εμπειρίες του παιδιού στο βιόκοσμό του. Μπορεί όμως να καλλιεργήσει ένα πνεύμα συμπερίληψης και να υιοθετήσει ένα πρόγραμμα σπουδών που, αν μη τι άλλο, θα αμβλύνει τις επιπτώσεις του βιόκοσμου στις σχολικές επιδόσεις.

Βλ. newlearningonline.com: Herbert on Aboriginal Pedagogy

Διάσταση 2: Σωματικά χαρακτηριστικά

Ηλικία

Οι παραδοσιακές κατηγοριοποιήσεις με βάση την ηλικία δείχνουν να καταρρέουν ή, τουλάχιστον, να χρειάζονται κοινωνικό μετασχηματισμό, μέσα από τον οποίο θα αλλάξουν άρδην.

Πόσο νωρίς πρέπει τα παιδιά να ξεκινούν την τυπική εκπαίδευση; Και ποιος πρέπει να την αναλαμβάνει; Οι επαγγελματικοί θεσμοί προσχολικής εκπαίδευσης ή οι ίδιοι οι γονείς με τη βοήθεια εκπαιδευτικών παιχνιδιών, βίντεο και τηλεοπτικών

προγραμμάτων; Τα αναπτυξιακά στάδια με βάση την ηλικία φαντάζουν επίσης παρωχημένα, καθώς σε όλες τις ηλικιακές ομάδες η ποικιλομορφία των μαθητών όσον αφορά τη συναισθηματική ωριμότητα, τις νοητικές ικανότητες και την υπευθυνότητα γίνεται όλο και πιο έντονη. Η καλύτερη απάντηση δεν είναι να δημιουργήσουμε κι άλλες ομοιογένειες για να αντιμετωπίσουμε την αυξανόμενη ποικιλομορφία. Μάλλον, μια συμπεριληπτική προσέγγιση ίσως θα μας επέτρεπε να έχουμε μεγαλύτερο εύρος ηλικιών σε μια ομάδα και διδακτικές στρατηγικές στοχευμένες στην αξιοποίηση της δυναμικής της διαφοράς, συμπεριλαμβανομένων της αλληλοδιδασκαλίας, της ομότιμης μάθησης, των συνεργατικών δραστηριοτήτων και της δυνατότητας ενασχόλησης με εργασίες που έλκουν το ενδιαφέρον των μαθητών. Η προσέγγιση αυτή αποτελεί μεγάλη πρόκληση για τη συμβατική αρχιτεκτονική της σχολικής αίθουσας, η οποία προϋποθέτει ότι όλα τα παιδιά βρίσκονται «στην ίδια σελίδα». Ίσως λοιπόν χρειάζεται μια επαναστατική αλλαγή στην παιδαγωγική μέθοδο για να ικανοποιηθούν οι νέες ανάγκες των πλουραλιστικών σχολείων.

Καθώς οι νέοι ωριμάζουν νωρίτερα, αλλά απεξαρτώνται από τις οικογένειές τους αργότερα, ίσως είναι επίσης χρήσιμο να θεσπιστούν νέα προγράμματα ανάληψης ευθυνών και κοινωνικής συμμετοχής. Θα μπορούσε η μάθηση να συνδέεται με ή να συμπληρώνεται από την ανάληψη ευθυνών απέναντι στην κοινότητα, είτε σε εθελοντική βάση είτε με συμβολική αμοιβή. Η διατήρηση των σαφών συνόρων μεταξύ σχολείου και αγοράς εργασίας ίσως δεν είναι πια ούτε συνετή ούτε βιώσιμη, ιδίως από τη στιγμή που η αναλογία ενεργού-ανεργού πληθυσμού μειώνεται συνεχώς. Επιπλέον, η εκπαίδευση δεν μπορεί να συνεχίσει να συνδέεται τόσο άμεσα με συγκεκριμένες περιόδους της ζωής του ανθρώπου. Υποχρεωτικά θα είναι διά βίου και διευρυμένη, αγγίζοντας όλες τις πτυχές της ζωής του. Ίσως οι άνθρωποι να μπορούν και να θέλουν να εργάζονται για περισσότερα χρόνια, είτε αμειβόμενοι είτε σε εθελοντική βάση. Για να το κάνουν αυτό, θα πρέπει να μπορούν να εμπλουτίζουν διαρκώς τις δεξιότητες και τις γνώσεις τους. Ωστόσο, ακόμη και μετά τη συνταξιοδότηση, οι άνθρωποι πρέπει να εμπλουτίζουν τις γνώσεις τους εάν θέλουν να συνεχίσουν να συμμετέχουν ενεργά σε έναν ραγδαία μεταβαλλόμενο κόσμο.

Για όλους αυτούς τους λόγους, οι παραδοσιακές ηλικιακές κατηγορίες και η σύνδεσή τους με τους θεσμούς της εκπαίδευσης αρχίζουν να ξεφτίζουν. Η εξέλιξη αυτή προσφέρει νέες ευκαιρίες και εγείρει νέες προκλήσεις για την εκπαίδευση. Η συμπεριληπτική εκπαίδευση δίνει τη δυνατότητα στους ανθρώπους να μαθαίνουν περισσότερα πράγματα με περισσότερους τρόπους σε περισσότερους τόπους σε οποιαδήποτε ηλικία.

Φυλή

Η έννοια της φυλής έχει ανακτήσει τα τελευταία χρόνια τη χρησιμότητά της χάρη στα νέα δεδομένα που προσφέρουν τα ευρήματα πρόσφατων γενετικών ερευ-

νών. Για μεγάλο διάστημα, η βιολογία της φυλής ήταν απορριπτέα, καθώς συνδεόταν με την απαξιωμένη επιστήμη της φυσικής ανθρωπολογίας, όταν οι επιστήμονες μετρούσαν, για παράδειγμα, το μέγεθος του εγκεφάλου ατόμων διαφορετικών φυλών και κατέληγαν σε αμφιλεγόμενα συμπεράσματα. Στη συνέχεια, συνδέθηκε με απόψεις για τη φυλή και την ευφυΐα των ανθρώπων, απόψεις οι οποίες επίσης απαξιώθηκαν.⁵² Αντίθετα, οι νέες έρευνες μελετούν τη γενετική διαφοροποίηση των ανθρώπων με βάση δείγματα DNA. Το συμπέρασμα είναι ότι όλοι οι άνθρωποι διακρίνονται από πολύ μεγάλη γενετική συγγένεια. Επιπλέον, εξαιτίας των εκτεταμένων επιμιξιών, είναι σχεδόν αδύνατον να διαχωριστούν οι ομάδες των ανθρώπων με βιολογικά κριτήρια. Η χρονική απόσταση που μας χωρίζει από την εμφάνιση των πρώτων ανθρώπων στην Αφρική είναι τόσο μικρή με γενετικά κριτήρια –περίπου πεντακόσιες γενιές για τους λαούς της αμερικανικής ηπείρου και χίλιες για τους λαούς της Ευρώπης– ώστε οι διαφορές είναι αμελητέες.⁵³

Συνεπώς, η φυλή δεν αποτελεί θεμιτή ή χρήσιμη κατηγορία για να καταδείξει τη διαφοροποίηση της ευφυΐας ή τη δυνατότητα μάθησης των διαφορετικών ομάδων. Κατά κοινή ομολογία, δεν έχει καμία επιστημονική βάση ο ισχυρισμός ότι οι διαφορές στις σχολικές επιδόσεις μεταξύ ατόμων που ανήκουν σε διαφορετικές φυλετικές ομάδες οφείλονται σε κληρονομικές και βιολογικές διαφορές του εγκεφάλου. Αυτή η στροφή στην προσέγγιση των φυλετικών διαφορών οδήγησε στην αναγνώριση ότι οι διαφορετικές επιδόσεις είναι, και ανέκαθεν ήταν, συνέπεια των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών.

Ωστόσο, ο ρατσισμός δεν έχει εξαλειφθεί, έστω κι αν έχει πάρει ηπιότερη και πιο δύσκολα αντιμετωπίσιμη μορφή. Ο θεσμικός ρατσισμός παραβιάζει τις διεθνείς συμβάσεις για τα δικαιώματα του ανθρώπου και έχει απαγορευτεί διά νόμου στις περισσότερες χώρες. Επίσης, ο απροκάλυπτα ρατσιστικός δημόσιος λόγος δεν γίνεται πλέον αποδεκτός. Παρ' όλα αυτά, η κληρονομιά του ρατσισμού παραμένει ζωντανή. Τη συναντάμε στα αυτοτροφοδοτούμενα συστήματα ανισότητας, σε κάποιες ομάδες που παραμένουν «αόρατες» στη δημόσια κουλτούρα, αλλά και στην υποτιθέμενη «επιλογή» ορισμένων ομάδων να ζουν ξεχωριστά, κλεισμένες στις δικές τους κοινότητες, που ορίζονται γεωγραφικά, κοινωνικά ή εργασιακά. Ο ρατσισμός είναι τόσο εμπεδωμένος και διάχυτος ώστε η κατάσταση δεν βελτιώνεται πάντα, ακόμη κι όταν επιβάλλεται άνωθεν η εξάλειψη των διακρίσεων, όπως με τη «μεταφορά» των παιδιών από την περιοχή στην οποία ζουν στο σχολείο κάποιας άλλης απομακρυσμένης περιοχής. Για την κοινωνική και εκπαιδευτική συμπερίληψη πρέπει να αντιμετωπιστούν αυτές οι λανθάνουσες και

52. Shenk, D. (2010), *The Genius in All Of Us: Why Everything You've Been Told About Genetics, Talent and IQ is Wrong*, Doubleday, Νέα Υόρκη.

53. Cavalli-Sforza, L. (2000), *Genes, Peoples and Languages*, University of California Press, Μπέρκλεϊ, Καλιφόρνια.

δυσεπίλυτες μορφές ρατσισμού. Όμως, ο νεοφιλελευθερισμός και το κύμα αντίδρασης κατά της πολιτικής ορθότητας έχουν περιπλέξει τον πολιτικό λόγο και την άσκηση φυλετικών πολιτικών περισσότερο σε σχέση με την εποχή του εξόφθαλμου θεσμικού ρατσισμού.

Βλ. newlearningonline.com: Brown v. Board of Education: US Supreme Court Judgement: Martin Luther King, «I Have a Dream»

Βλ. newlearningonline.com: Addressing Racism

Βιολογικό φύλο και σεξουαλικότητα

Το βιολογικό φύλο δεν θεωρείται πλέον έμφυτο χαρακτηριστικό που κληρονομείται. Οι άνθρωποι μπορούν πιο εύκολα από ό,τι στο παρελθόν να αλλάξουν το σώμα τους. Ορισμένοι το κάνουν για να μοιάσουν σε κάποιο σεξουαλικό πρότυπο, κάνοντας, για παράδειγμα, οι γυναίκες προσθετική στήθους ή οι άνδρες αυξητική πέους. Κάποιοι άλλοι καταφεύγουν στην πλαστική χειρουργική και στη λήψη κατάλληλων φαρμάκων για να αλλάξουν το αρχικό τους φύλο. Τα άτομα που αλλάζουν το βιολογικό τους φύλο ονομάζονται τρανσέξουαλ. Οι άνδρες τρανσέξουαλ γεννήθηκαν γυναίκες και έγιναν άνδρες, ενώ οι γυναίκες τρανσέξουαλ γεννήθηκαν άνδρες και έγιναν γυναίκες. Οι τρανσέξουαλ μπορεί να έχουν μια σειρά από σεξουαλικούς προσανατολισμούς.⁵⁴ Κάποιοι άλλοι άνθρωποι γεννιούνται ερμαφρόδιτοι, καθώς τα γεννητικά όργανα και άλλα χαρακτηριστικά του βιολογικού τους φύλου είναι ασαφή. Τα άτομα αυτά μπορεί να επιλέξουν να διατηρήσουν τη συγκεκριμένη ταυτότητα ή να αλλάξουν και να προσανατολιστούν προς το ένα ή το άλλο φύλο. Στο παρελθόν, την απόφαση αυτή έπαιρναν συχνά για λογαριασμό τους οι γονείς και οι μαιευτήρες, προχωρώντας σε ανάλογες ιατρικές επεμβάσεις και ενώ τα ίδια τα άτομα μπορεί να επέλεγαν διαφορετικά.⁵⁵ Σήμερα, το βιολογικό φύλο και η σεξουαλικότητα θεωρούνται ζητήματα προσωπικής επιλογής και απόφασης του ατόμου να ακολουθήσει ό,τι του υπαγορεύει η φύση του.⁵⁶

Στις μέρες μας, είναι κοινά αποδεκτό ότι ο σεξουαλικός προσανατολισμός του ατόμου διαμορφώνεται από τη φύση και τη βιολογική κληρονομιά του.⁵⁷ Εκδηλώνεται ψυχολογικά (με τις ερωτικές επιθυμίες του ατόμου) και πρακτικά (με την επι-

54. Hausman, B.L. (1995), *Changing Sex: Transsexualism, Technology and the Idea of Gender*, Duke University Press, Ντάραμ.

55. Preves, Sh.E. (2003), *Intersex and Identity: The Contested Self*, Rutgers University Press, Νιου Μπράνσγουικ.

56. Herdt, G. (1994), *Third Sex, Third Gender: Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History*, Zone Books, Νέα Υόρκη.

57. D'Augelli, A.R. και Patterson, Ch.J. (2001), *Lesbian, Gay, and Bisexual Identities and Youth: Psychological Perspectives*, Oxford University Press, Οξφόρδη.

λογή του σεξουαλικού συντρόφου του). Στις βασικές κατηγορίες σεξουαλικού προσανατολισμού κατατάσσονται οι ομοφυλόφιλοι (γκέι και λεσβίες), οι ετεροφυλόφιλοι και οι αμφιφυλόφιλοι. Λιγότερο διαδεδομένες κατηγορίες σεξουαλικού προσανατολισμού είναι η αγαμία, δηλαδή η σκόπιμη επιλογή της αποχής από το σεξ ανεξάρτητα από τη σεξουαλική επιθυμία, η ασεξουαλικότητα, δηλαδή η απουσία σεξουαλικής έλξης για άλλα άτομα, και η αυτοσεξουαλικότητα, δηλαδή η προτίμηση της αυτοϊκανοποίησης. Οι άνθρωποι μπορεί να επιλέγουν μία από αυτές τις μορφές σεξουαλικότητας ή ένα συνδυασμό τους. Για παράδειγμα, μια λεσβία μπορεί να επιλέγει την αποχή ή μια τρανσέξουαλ να αυτοϊκανοποιείται ή ένας ετεροφυλόφιλος να προτιμά να φορά γυναικεία ρούχα γιατί αυτό του προσφέρει σεξουαλική αυτοϊκανοποίηση. Το σημερινό τοπίο του βιολογικού φύλου και της σεξουαλικότητας περιλαμβάνει πολύ μεγάλη ποικιλία από τύπους σώματος, σεξουαλικές ταυτότητες και σεξουαλικές πρακτικές.

Πώς πρέπει να αντιμετωπίσουν το τοπίο αυτό τα σχολεία; Οι έμφυλες ταυτότητες και η σεξουαλικότητα αποτελούν κατεξοχήν πεδίο ενδιαφέροντος ενός θεσμού που έχει στόχο τη διαπαιδαγώγηση και τη διάπλαση των παιδιών και των νέων. Το σχολείο έρχεται αντιμέτωπο με κρίσιμα και δύσκολα ερωτήματα, όπως ο καθορισμός της ηλικίας αναγνώρισης του σεξουαλικού προσανατολισμού ή της ικανοποίησης ενός αιτήματος αλλαγής φύλου. Μπορεί επίσης να συμβάλει στην αντιμετώπιση αυτής της πολυσύνθετης πραγματικότητας με πολλούς τρόπους, όπως με τη συμβουλευτική και την κατάλληλη διαμόρφωση του προγράμματος σπουδών. Την κατάσταση περιπλέκουν ακόμη περισσότερο οι κοινωνικές συγκρούσεις, κυρίως ανάμεσα σε όσους μέμφονται την ποικιλομορφία φύλων και σεξουαλικού προσανατολισμού και σε όσους υποστηρίζουν ότι πρόκειται για θεμελιώδη ατομική ελευθερία. Οι συνέπειες της προκατάληψης και του αποκλεισμού είναι πολύ σοβαρές, ακόμη κι όταν οι πιέσεις που ασκούνται στα παιδιά και τους νέους είναι υπόγειες. Το αποδεικνύουν τα υψηλά επίπεδα κατάθλιψης και τα αυξημένα κρούσματα αυτοκτονιών μεταξύ νέων ανθρώπων που πασχίζουν να συμφιλιωθούν με το βιολογικό φύλο και τη σεξουαλικότητά τους.⁵⁸

Σωματικές και νοητικές ικανότητες

Οι στερεότυπες ιδέες περί «κανονικού» σώματος υπονομεύονται από την αυξανόμενη αναγνώριση και αποδοχή ευρύτερης γκάμας τύπων σώματος. Η ειρωνεία είναι ότι αυτή την κανονικότητα την υπονομεύουν οι εικόνες μιας ανεδαφικής υπερκανονικότητας – από τα πανύψηλα και αδύνατα σε επικίνδυνο βαθμό γυναικεία μοντέλα μέχρι τους μυώδεις μπόντι μπάλντερ. Επίσης, οι κυρίαρχες ιδέες για το κανονικό σώμα αμφισβητούνται εξαιτίας μιας ευρύτατης γκάμας παρεμβά-

58. Rasmussen, M.L., Rofes, E. και Talburt, S. (2004), *Youth and Sexualities: Pleasure, Subversion, and Insubordination in and out of Schools*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη.

σεων, όπως η δίαιτα και η ανορεξία, το μπόντι μπίντιγκ και η χρήση ναρκωτικών, τα τατουάζ και το τρύπημα του σώματος ή τα διάφορα στιλ κόμμωσης.

Το φάσμα των αναγνωρισμένων αναπηριών επίσης διευρύνεται. Οι κατηγοριοποιήσεις αποκτούν όλο και λεπτότερες αποχρώσεις, καθώς οι γνώσεις μας εμπλουτίζονται χάρη στην έρευνα εκπαιδευτικών, κοινωνικών λειτουργών και ιατρικών επισημόνων. Οι αναπηρίες που συνδέονται σήμερα με τη μάθηση περιλαμβάνουν:

- πλήθος προβλημάτων ακοής, που ξεκινούν από διάφορες μορφές μειωμένης ακοής και φτάνουν μέχρι την ολική κώφωση,⁵⁹
- διάφορα είδη διαταραχών της όρασης, από τη μυωπία και την αχρωματοψία μέχρι την ολική τύφλωση,⁶⁰
- διάφορες κατηγορίες διαταραχών του λόγου, που επηρεάζουν με διαφορετικό τρόπο την ομιλία,⁶¹
- προβλήματα ορθοπεδικής φύσης, που περιορίζουν τις κινητικές λειτουργίες του ατόμου, όπως η εγκεφαλική παράλυση, η κυστική δισχιδής ράχη, η μυϊκή δυστροφία, η στρεβλοποδία, ο ακρωτηριασμός, η παράλυση, η εγκεφαλική συμφόρηση και η αρθρίτιδα,
- αναπτυξιακές διαταραχές, όπως το σύνδρομο Down και ο νανισμός,⁶²
- νοητικές διαταραχές, όπως η σχιζοφρένεια, η κατάθλιψη, η διπολική διαταραχή, οι διάφορες φοβίες, η αγχώδης διαταραχή, η νεύρωση και η ιδεοψυχαναγκαστική διαταραχή· καθώς και συναισθηματικές, κοινωνικές και συμπεριφορικές δυσκολίες, όπως ο αυτισμός, το σύνδρομο Asperger, το σύνδρομο ελλειμματικής προσοχής και η υπερκινητικότητα,⁶³
- μαθησιακές δυσκολίες, όπως η οπτική διάκριση, η ακουστική διάκριση, η χωρική και χρονική αντίληψη, η δυσφασία (ειδική γλωσσική διαταραχή), η αφασία (απώλεια γλωσσικών ικανοτήτων), η δυσλεξία (δυσκολία στην ανάγνωση) και η αναπτυξιακή δυσπραξία (δυσκολίες στον συντονισμό και την κίνηση),
- χρόνιες ασθένειες.

Αυτές οι αναπηρίες, και άλλες πολλές, μπορεί να είναι κληρονομικές ή επίκτητες (εξαιτίας ατυχήματος ή/και ηλικίας). Στο παρελθόν, οι αναπηρίες αυτές προσεγγί-

59. Roeser, R.J. και Downs, M.P. (2004), *Auditory Disorders in School Children*, Thieme, Νέα Υόρκη.

60. Barrage, N. (1983), *Visual Handicaps and Learning*, Pro-ed, Όστιν Τέξας.

61. Biship, D.V. M. και Leonard, L.B. (2000), *Speech and Language Impairments in Children: Causes, Characteristics, Intervention and Outcome*, Psychology Press, Χόουβ, Ανατολικό Σάσεξ.

62. McGuinness, D. (1985), *When Children Don't Learn: Understanding the Biology and Psychology of Learning Disabilities*, Basic Books, Νέα Υόρκη.

63. Halasz, G., Anaf, G., Ellingsen, P., Manne, A. και Thomson Salo, F. (2002), *Cries Unheard: A New Look at Attention Deficit Hyperactivity Disorder*, Common Ground, Μελβούρνη.

ζονταν αποκλειστικά υπό κλινικό πρίσμα. Σήμερα, η αναπηρία δεν θεωρείται απλώς μια κλινικά διαγνωσμένη κατάσταση του σώματος ή του νου, αλλά και μια κοινωνική κατασκευή. Ως κοινωνική κατασκευή μπορεί να πάρει τη μορφή των σκαλιών που απαγορεύουν την πρόσβαση σε αναπηρικά καροτσάκια ή των ιστοσελίδων που δεν πληρούν τις προϋποθέσεις για την πρόσβασή τους από άτομα με προβλήματα όρασης ή των κοινωνικών προσδοκιών άλλων ατόμων περί «κανονικότητας». Επιπλέον, η περιορισμένη πρόσβαση των ανθρώπων με αναπηρίες σε ορισμένες κοινωνικές σφαίρες μπορεί να οφείλεται στην εικόνα που τους αποδίδουν οι άλλοι ή στην εικόνα που έχουν οι ίδιοι για τον εαυτό τους. Όσοι μάχονται για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία αμφισβητούν τον «κανόνα» της ικανότητας. Επιμένουν να διεκδικούν το δικαίωμα αυτών των ατόμων να έχουν στο σχολείο πρόσβαση σε όλα τα μέσα και σε όλες τις τεχνολογίες, με στόχο όχι την εστίαση στην έλλειψη συγκεκριμένων δεξιοτήτων, αλλά την εξισορρόπηση των δεξιοτήτων τους. Τα άτομα με αναπηρίες μπορούν να κάνουν πολλά πράγματα που κάνουν οι αρτιμελείς συνάνθρωποί τους, έστω με διαφορετικούς τρόπους. Επίσης, τα σύνορα ανάμεσα στην αρτιμέλεια και την αναπηρία δεν είναι ποτέ εντελώς ευδιάκριτα. Οι άνθρωποι μπορεί ανά πάσα στιγμή να χάσουν την αρτιμέλειά τους εξαιτίας ατυχήματος ή ασθένειας, ενώ οι περισσότεροι ηλικιωμένοι θα εμφανίσουν κάποια μορφή αναπηρίας. Σε ό,τι αφορά θεσμούς όπως τα σχολεία, το ζήτημα είναι να καταφέρουν να δημιουργήσουν ένα γνήσια συμπεριληπτικό περιβάλλον, που θα ικανοποιεί τις ανάγκες ανθρώπων με τόσο μεγάλη σωματική και νοητική ποικιλομορφία. Το ζήτημα της διαχείρισης της αναπηρίας τίθεται όλο και πιο επιτακτικά στους εκπαιδευτικούς, καθώς αποκτούμε σταδιακά πιο πλήρη εικόνα και γνώση του φάσματος των αναπηριών και εξελίσσουμε νέα εκπαιδευτικά εργαλεία και νέες προσεγγίσεις. Λαμβάνοντας υπόψη τον μεγάλο αριθμό και την ποικιλία των ικανοτήτων και των αναπηριών, οι οποίες μάλιστα διασταυρώνονται με πλήθος άλλες υλικές, σωματικές και συμβολικές διαφορές, είναι αδύνατη η όποια μονοδιάστατη και απλή κατηγοριοποίηση των προβλημάτων και των πιθανών λύσεων.

Βλ. newlearningonline.com: Bowe on Barriers to Disabled People

Στο παρελθόν, οι σωματικές και νοητικές διαφορές των ανθρώπων αγνοούνταν ή τα άτομα που απέκλιναν πολύ από τον κανόνα τοποθετούνταν σε ειδικά ιδρύματα. Σήμερα, επιχειρούνται συχνά η ένταξη και η ενσωμάτωση. Ο κίνδυνος που ελλοχεύει εδώ είναι ο πολυκερματισμός κοινοτήτων με παρόμοιες εμπειρίες (για παράδειγμα, οι κοινότητες στις οποίες χρησιμοποιείται η νοηματική γλώσσα). Συχνά δε, οι απαιτήσεις από τη μεγάλη ποικιλομορφία των διαφορών, καθεμία εκ των οποίων απαιτεί εξειδικευμένες εκπαιδευτικές πρακτικές, υπερβαίνουν τις γνώσεις και τις δυνατότητες των εκπαιδευτικών. Μια λύση είναι η συνεργασία των εκπαιδευτικών με εξωσχολικούς ειδικούς και η δημιουργία ενός ανοιχτού μαθη-

σιακού περιβάλλοντος στο οποίο η εμπειρία της μάθησης μπορεί να διαφοροποιείται ανάλογα με τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα του κάθε μαθητή – από τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του.

Βλ. newlearningonline.com: Universal Design for Learning

Διάσταση 3: Συμβολικές διαφορές

Κουλτούρα

Κάτι παράξενο συμβαίνει με την κουλτούρα κατά την εποχή της καθολικής παγκοσμιοποίησης. Ολόκληρος ο κόσμος μετατρέπεται σε δυνητικό πεδίο δράσης και αναπαράστασης – όσον αφορά προϊόντα, μέσα ενημέρωσης και ψυχαγωγίας, επικοινωνίες και ταξίδια. Από τη μια μεριά παρατηρείται μια διαδικασία ομοιογενοποίησης – τα καταναλωτικά προϊόντα είναι περίπου ίδια παντού, οι κολοσσοί της ενημέρωσης και της ψυχαγωγίας κάνουν παντού αισθητή την παρουσία τους και τα αγγλικά αναδεικνύονται σε κοινή γλώσσα των νέων ψηφιακών μέσων. Την ίδια στιγμή όμως, οι διεργασίες αυτές κάνουν τους ανθρώπους να αναζητούν ενεργά τρόπους να διαφοροποιηθούν. Ορισμένοι επιλέγουν προϊόντα με κριτήριο τη χώρα παραγωγής τους, τα μέσα ενημέρωσης προβάλλουν περιπτώσεις εκπληκτικών ή σοκαριστικών πολιτισμικών διαφορών και συνθηκών διαβίωσης σε άλλους τόπους, πολλές γλώσσες και κουλτούρες, με μεγαλύτερη ή μικρότερη διάδοση, γνωρίζουν άνθηση χάρη στην προσβασιμότητα των νέων μέσων. Παράλληλα, αναπτύσσεται ραγδαία η βιομηχανία του τουρισμού, κάτι που δεν θα συνέβαινε εάν ο ταξιδιώτης δεν επιθυμούσε να γνωρίσει έναν διαφορετικό τόπο. Στη σφαίρα του πολιτισμού και της κουλτούρας, η παγκοσμιοποίηση αποτελεί ταυτόχρονα δύναμη ομοιογενοποίησης και διαφοροποίησης. Σε κάθε πολιτισμικό αντικείμενο που μοιάζει να ομοιογενοποιείται, ρεαλιστικά –ή οδυνηρά–, αντιστοιχεί ένα εγχείρημα των ατόμων να διαφοροποιηθούν.

Όσον αφορά την κουλτούρα των εθνοτικών μειονοτήτων και των αυτοχθόνων, τα παράδοξα της παγκοσμιοποίησης προσφέρουν νέες ευκαιρίες για πολιτισμική διαφοροποίηση, τοπική και κοινοτική αυτοδιοίκηση και στενότερη επαφή με κοινότητες της διασποράς. Ιδού ένα άλλο παράδοξο: εσάς μπορεί να σας προβληματίζει το γεγονός ότι ο βióκοσμος του γείτονά σας διαφέρει εντελώς από τον δικό σας (και να αγωνιάτε για το εάν αυτός συµμερίζεται την αφοσίωση που δείχνετε εσείς στη χώρα ή στην κοινότητά σας). Ωστόσο, όταν οι άνθρωποι νιώθουν ότι πραγματικά ανήκουν κάπου, παρά τη διαφορετικότητά τους, αναπτύσσουν ισχυρότερους δεσμούς με τη χώρα στην οποία ζουν, σε σχέση με την άνωθεν επιβαλλόμενη ομοιογένεια.

Το αίσθημα του ανήκειν, είτε αναφερόμαστε σε μια μεγάλη κοινωνική συγκρότηση όπως το έθνος-κράτος είτε στην πιο μικρή τάξη ενός σχολείου, σφυρηλατεί-

ται όταν οι διαφορές αναγνωρίζονται, αξιοποιούνται δημιουργικά και προβάλλονται ως πλεονέκτημα του συνόλου. Στην περίπτωση του έθνους-κράτους ή της επιχείρησης, η παρουσία διαφορετικών πολιτών και εργαζομένων διευκολύνει την πρόσβαση σε δίκτυα διασποράς και ξένες αγορές αντίστοιχα, και προσφέρει το πλεονέκτημα της δημιουργικής συνύπαρξης ποικίλων εμπειριών και προσεγγίσεων. Στην περίπτωση της σχολικής τάξης, οι μαθητές μπορούν να μάθουν ο ένας από τις διαφορές του άλλου – διαφορές στις απόψεις, τις εμπειρίες, τις γνώσεις και τον τρόπο σκέψης. Οι διαφορές συνιστούν μαθησιακό και εκπαιδευτικό πλούτο. Όσο περισσότερο οι μαθητές νιώθουν ότι ανήκουν στην τάξη, παρά τις διαφορές τους –αν όχι χάρη σε αυτές–, δηλαδή όσο το εκπαιδευτικό περιβάλλον καλωσορίζει και αξιοποιεί τις διαφορετικές γνώσεις και προσεγγίσεις τους, τόσο πιο αποτελεσματική και αποδοτική θα είναι η μετάδοση της γνώσης. Αντίθετα, αν αγνοηθούν οι διαφορές, τότε πολλοί μαθητές θα νιώσουν αποξενωμένοι από το περιεχόμενο της διδασκαλίας και από τους συμμαθητές τους.

Το παράδοξο του ανήκειν είναι ότι για να ενσωματωθεί κάποιος στην κοινωνία πρέπει αυτή να αναγνωρίσει τη διαφορετικότητά του και να την αντιμετωπίσει ως πλεονέκτημα και πηγή πλούτου. Βέβαια, άπαξ και συμβεί αυτό, η κοινωνία μεταμορφώνεται, ανοίγει και γίνεται πλουραλιστική, όσον αφορά είτε την ιστορική αφήγηση περί έθνους είτε τον τρόπο διδασκαλίας των μαθημάτων σε μια σχολική τάξη. Με τον τρόπο αυτό, η αφήγηση περί έθνους που διδάσκεται στην τάξη μετατρέπεται σε μια ιστορία τού «εμείς» – των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων και της εποικοδομητικής συνεργασίας τους, των αγώνων για τη δημοκρατία και τα πολιτικά δικαιώματα, που σημαδεύτηκαν από ηρωικές, πολλές φορές, πράξεις συμπερίληψης και κοινωνικής ενσωμάτωσης.

Βλ. newlearningonline.com: Verran Observes a Mathematics Classroom in Africa

Γλώσσα

Η περίεργη δυναμική της παγκοσμιοποίησης, που οδηγεί ταυτόχρονα σε βαθύτερη ενοποίηση και διασύνδεση και σε αυξανόμενη απόκλιση και διαφοροποίηση, αναπτρώνει τις ελπίδες για τις λιγότερο διαδεδομένες γλώσσες. Το διαδίκτυο, για παράδειγμα, δίνει τη δυνατότητα καταγραφής και προσέγγισης μέσω γλωσσικής διδασκαλίας, προφορικών ιστοριών και λογοτεχνικών έργων. Χάρη στην επανάσταση των ψηφιακών μέσων, η διαχείριση του γλωσσικού πλούτου είναι ευκολότερη και έχει μικρότερο κόστος. Οι εκπαιδευτικοί λόγοι που υπαγορεύουν αυτή την εξέλιξη είναι επίσης επιτακτικότεροι. Η εκμάθηση της μητρικής γλώσσας επικυρώνει και αξιοποιεί τη γλωσσική και πολιτισμική κληρονομιά του παιδιού. Στις στρατηγικές ικανοποίησης των αναγκών ακόμη και των πιο ασήμαντων και πιο διάσπαρτων γλωσσικών κοινοτήτων περιλαμβάνονται τα μαθήματα μέσω διαδικτύου ή τα μαθήματα και τα σεμινάρια μετά το σχολείο ή τα Σαββατοκύριακα

τα οποία διοργανώνουν οι ίδιες οι γλωσσικές κοινότητες. Η εξάπλωση των αγγλικών ως παγκόσμιας κοινής γλώσσας δεν είναι απαραίτητο να λειτουργήσει σε βάρος της γλωσσικής διαφορετικότητας.

Ακόμη και η κυρίαρχη διεθνής γλώσσα, η αγγλική, αλλάζει. Από τη μια πλευρά, για τους περισσότερους ομιλητές τα αγγλικά είναι μάλλον μια χρηστική γλώσσα επικοινωνίας και μετάδοσης γνώσης παρά μια γλώσσα ταυτότητας. Από την άλλη πλευρά, τα αγγλικά κερματίζονται σε μικρότερες, υβριδικές και ασταθείς γλωσσικές μορφές, που σταδιακά γίνονται όλο και λιγότερο κατανοητές η μια από την άλλη. Σε αυτές περιλαμβάνονται οι κρεολές σε μετααποικιακές κοινωνίες, οι διάλεκτοι των αστικών γκέτο, η ακατανόητη αργκό της κουλτούρας των νέων, η ορολογία των ειδικών και οι όροι των διαφόρων αθλημάτων και χόμπι. Η γλώσσα βρίσκεται σε μια δυναμική πορεία απόκλισης.

Οι κοινωνίες αντιμετωπίζουν το ζήτημα της πολυγλωσσίας με πολλούς τρόπους. Ένας από αυτούς είναι η χρήση γραφημάτων στη θέση φωνημάτων, όπως τα σύμβολα του αρσενικού και του θηλυκού φύλου έξω από την τουαλέτα, την οποία οι Αυστραλοί ονομάζουν «toilet» και οι Αμερικανοί «restroom». Ένα άλλο παράδειγμα είναι τα πολυγλωσσικά συστήματα διεπαφής, που σου επιτρέπουν να επιλέξεις τη γλώσσα σου όταν χρησιμοποιείς το ΑΤΜ μιας τράπεζας. Η εξέλιξη της τεχνολογίας της μηχανικής μετάφρασης επιτρέπει στους χρήστες του διαδικτύου να κατανοήσουν (έστω σε γενικές γραμμές) το περιεχόμενο οποιασδήποτε ιστοσελίδας ή οποιουδήποτε ηλεκτρονικού εγγράφου. Στα πολύγλωσσα τηλεφωνικά κέντρα μπορεί κάλλιστα ένας Έλληνας που έχει χάσει την πιστωτική του κάρτα σε μια απομονωμένη περιοχή της Αργεντινής να συνομιλήσει με έναν τραπεζικό υπάλληλο στα ελληνικά.⁶⁴

Πώς αντιμετωπίζεται όμως ο κατακερματισμός στο εσωτερικό μιας γλώσσας όπως τα αγγλικά; Στην κοινωνική μας ζωή καλούμαστε συχνά να αλλάξουμε πολύ γρήγορα τη γλώσσα που μιλάμε, ανάλογα με την περίπτωση. Πρέπει στο κάθε πλαίσιο να μιλάμε (αλλά και να ενεργούμε και να αισθανόμαστε) όπως η συγκεκριμένη κοινότητα. Εάν δεν πολυκαταλαβαίνουμε τι ακούμε ή δεν καταλαβαίνει εμάς ο συνομιλητής μας, οι τυπικοί κανόνες της γραμματικής και του συντακτικού δεν θα μας βοηθήσουν καθόλου. Ούτε έχει νόημα να ζητήσουμε από το συνομιλητή μας να μιλήσει «σωστά» αγγλικά, διότι δεν υπάρχει πλέον μία και μοναδική «ορθή» γλώσσα – υπάρχει μόνο η κατάλληλη γλώσσα για την κάθε περίπτωση. Αντί λοιπόν σε όσους μαθαίνουν μια γλώσσα να τους διδάσκουμε τους κανόνες της, θα ήταν προτιμότερο να τους διδάσκουμε τις τεχνικές «πολυγραμματισμών» της αντιπαραθετικής γλωσσολογίας, τεχνικές οι οποίες θα τους επιτρέψουν να

64. Cope, B. και Gollings, G. (2001), «Multilingual Book Production», στο *Technology Drivers Across the Book Production Supply Chain, from Creator to the Consumer*, τόμ. 2.2, Common Ground, Μελβούρνη.

κατανοήσουν τις διαφορές των σημασιών που θα συναντήσουν και να επικοινωνήσουν ανάλογα με τον εκάστοτε αναγνώστη ή ακροατή.⁶⁵

Κοινωνικό φύλο

Σήμερα βλέπουμε ότι η κατάσταση που χαρακτήριζε τις έμφυλες σχέσεις του σύγχρονου παρελθόντος όσον αφορά τις ανισότητες αλλάζει. Αυτό οφείλεται εν μέρει στους αγώνες και τον ακτιβισμό του φεμινιστικού κινήματος. Το πρώτο κύμα του φεμινισμού διεκδίκησε την κατοχύρωση νομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα ψήφου. Το δεύτερο κύμα απαίτησε οικονομική ισότητα, το δικαίωμα των εργαζόμενων γυναικών να αμείβονται το ίδιο με τους άνδρες για παρόμοια εργασία. Επέμεινε στην ισότητα στο σπίτι, ώστε η βιολογική διαδικασία της αναπαραγωγής να μη δένει τόσο στενά και αποκλειστικά τις γυναίκες με την ανατροφή των παιδιών. Ο φεμινισμός αξίωσε επίσης την ίση συμμετοχή των ανδρών στη φροντίδα του νοικοκυριού. Πιο πρόσφατα, οι οπαδοί του φεμινισμού άσκησαν κριτική στην ιδέα της «χειραφετημένης γυναίκας», καθώς θεωρούν ότι συχνά ταυτίζεται με το πρότυπο της γυναίκας που ανήκει στη μεσαία τάξη, είναι λευκή και κάνει καριέρα. Θέλουν να αναγνωριστεί η ποικιλία των γυναικείων εμπειριών – για παράδειγμα, στον αναπτυσσόμενο, και όχι μόνο στον αναπτυγμένο κόσμο, στις διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες, αλλά και σε σχέση με τον σεξουαλικό προσανατολισμό. Το τρίτο κύμα φεμινισμού υποστήριξε ότι δεν υπάρχει ένα μόνο πρότυπο ή ιδεώδες χειραφετημένης θηλυκότητας.

Σήμερα, οι διαφωνίες σχετικά με τους έμφυλους ρόλους είναι εντονότερες από ποτέ. Οι φονταμενταλιστές υποστηρίζουν με πάθος ότι οι παραδοσιακές διαφορές στους έμφυλους ρόλους είναι θέλημα Θεού και επιταγή της φύσης. Οι φεμινιστές υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχει μία μόνο συνταγή η οποία θα επιτρέψει την αποκατάσταση των ανισοτήτων που προκάλεσε ο σεξισμός. Μάλιστα, δέχονται ότι ο διαχωρισμός στους έμφυλους ρόλους και τις ταυτότητες είναι ενίοτε χρήσιμος ως μέσο ενδυνάμωσης ή ως κοινωνικό ιδεώδες. Για παράδειγμα, ορισμένες φεμινιστικές ομάδες και κάποια δίκτυα για τη στήριξη της γυναικείας καριέρας δεν δέχονται ως μέλη άνδρες στους κόλπους τους διότι στοχεύουν στην εξασφάλιση της πρόσβασης των γυναικών σε τομείς που συνεχίζουν να ανδροκρατούνται. Πολλοί επίσης τάσσονται υπέρ των σχολείων θηλέων, υποστηρίζοντας ότι οι έφηβες έχουν καλύτερες επιδόσεις όταν το σχολικό περιβάλλον δεν τις υποχρεώνει να ανταγωνίζονται αγόρια.⁶⁶ Στον ισλαμικό κόσμο, ορισμένες μουσουλμάνες υποστηρίζουν ότι η διαφοροποίηση των έμφυλων ρόλων επιτρέπει την ανάπτυξη

65. Cope, B. και Kalantzis, M. (2009), «‘Multiliteracies’: New Literacies, New Learning», *Pedagogies: An International Journal*, τόμ. 4, σ. 164-195.

66. Datnow, A. και Hubbard, L. (2002), *Gender in Policy and Practice: Perspectives on Single-Sex and Coeducational Schooling*, Routledge Falmer, Νέα Υόρκη.

μιας διακριτής γυναικείας κοινότητας, καθώς και ότι η σεμνή ενδυμασία που επιβάλλει το ισλάμ προστατεύει τις γυναίκες από τον ανδρικό σεξισμό.

Η ποικιλία και το εύρος των έμφυλων ταυτοτήτων που συνδέονται με τη σεξουαλικότητα έχουν πάρει σημαντικές διαστάσεις τα τελευταία χρόνια. Παρότι αναγνωρίζεται ευρέως ότι η σεξουαλικότητα είναι ζήτημα σωματικής ή βιολογικής κληρονομιάς, δεν ταυτίζεται με τις έμφυλες ταυτότητες. Πολλοί ετεροφυλόφιλοι και ομοφυλόφιλοι άνδρες ασχολούνται με το μπόντι μπλίντιγκ για να τονώσουν τον ανδρισμό τους, ενώ ορισμένοι ετεροφυλόφιλοι «μετροσέξουαλ» υιοθετούν μια πιο θηλυπρεπή, κατά ορισμένους, συμπεριφορά. Οι λεσβίες μπορεί να είναι ανδρογυναίκες ή πρότυπα θηλυκότητας. Ορισμένοι τρανσέξουαλ διατηρούν τα αναπαραγωγικά όργανα του βιολογικού τους φύλου, όμως φορούν τα ρούχα και υιοθετούν την προσωπικότητα του έτερου φύλου. Αυτό δεν πρέπει να συγχέεται με τις σεξουαλικές τους προτιμήσεις, καθώς κάποιοι είναι ομοφυλόφιλοι, κάποιοι ετεροφυλόφιλοι και κάποιοι άλλοι αμφιφυλόφιλοι. Οι ερμαφρόδιτοι μπορεί να μην επιθυμούν να ορίσουν σαφώς το βιολογικό τους φύλο ή να εκφράζονται με διαφορετικούς έμφυλους συμβολισμούς ανάλογα με την περίπτωση. Εξίσου διαδεδομένη είναι η ανδρογυνία, δηλαδή η ανάμιξη έμφυλων χαρακτηριστικών.

Σαφώς, το βιολογικό φύλο, η σεξουαλικότητα και οι έμφυλες ταυτότητες συνδέονται τόσο στενά ώστε ο διαχωρισμός των σωματικών και συμβολικών χαρακτηριστικών μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου να μοιάζει απλοϊκός. Εμείς εισηγούμαστε τη χρήση του όρου «gender», για να αποδώσουμε την πολυπλοκότητα των συνδυασμών βιολογικού φύλου, σεξουαλικότητας και κοινωνικού φύλου, η οποία συχνά καθιστά απαγορευτική την ακριβή διάκριση ανάμεσα στο βιολογικό και το κοινωνικό φύλο. Η συγκεκριμένη λέξη προέρχεται από τη μεσαιωνική αγγλική γλώσσα (περ. 1154-1485). Παρότι αποτελεί τη ρίζα της σύγχρονης αγγλικής λέξης για το κοινωνικό φύλο (gender), έχει ευρύτερο νόημα, το οποίο ανάγεται στην προέλευσή της από το λατινικό genus και το γαλλικό gendre. Αρχικά η λέξη «gendre» σήμαινε «είδος» ή «τύπος», όπως δηλώνει σήμερα μια άλλη παράγωγη λέξη, το «genre». Εμείς θέλουμε να αποδώσουμε στη λέξη «gender» ειδικό νόημα, για να περιγράψουμε το είδος της σωματικής και συμβολικής ύπαρξης του ατόμου που διαμορφώνεται μέσα από τη διασταύρωση του βιολογικού φύλου, της σεξουαλικότητας και του κοινωνικού φύλου.

Ορισμένοι ίσως υποστηρίξουν ότι η μεγάλη ποικιλία και οι λεπτές αποχρώσεις του όρου «gender» είναι ενδεικτικές του κοινωνικού χάους, του πολυκερματισμού και της ασάφειας που αντικατέστησε τη σαφήνεια όσον αφορά τις σχέσεις των φύλων, τη σεξουαλικότητα και το κοινωνικό φύλο. Οι έφηβοι που φτάνουν στη σεξουαλική ωριμότητα και καλούνται να καθορίσουν τους έμφυλους ρόλους τους κατά την ενηλικίωσή τους βιώνουν συχνά αυτή την ασάφεια ως συναισθηματική μετάπτωση και αμφιθυμία. Πολλές φορές οι γονείς και οι μεγαλύτεροι δεν είναι έτοιμοι να αντιμετωπίσουν τη διαφορετικότητα και τις νέες μορφές κοινωνικού φύλου

που είναι τόσο διαδεδομένες πλέον στο βίοκοσμο των νέων. Πώς μπορούν οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί να αντιμετωπίσουν τις προσωπικές επιλογές στις οποίες έχουν τόσο εύκολη πρόσβαση οι νέοι, σε έναν κόσμο με αναρίθμητες εναλλακτικές ταυτότητες και πολλούς τρόπους ζωής, εφόσον δεν υφίσταται πλέον κάποιο ξεκάθαρο μοντέλο κανονικότητας; Αυτό είναι το ερώτημα που θέτουν, αλλά και ένα από τα βασικά επιχειρήματα που επικαλούνται, οι ένθερμοι υποστηρικτές των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων και της παραδοσιακής προσέγγισης της σεξουαλικότητας και του κοινωνικού φύλου. Μάλιστα, η ούτως ή άλλως μεγάλη ποικιλία συμβόλων και πρακτικών που αποδίδονται με τον όρο «gender» εμπλουτίζεται καθημερινά και οι εναλλακτικές γίνονται όλο και πιο ορατές. Η δημόσια έκφραση των gender διαφορών, η ποικιλία και η απόκλιση από τον παλιό κανόνα είναι από τα κύρια χαρακτηριστικά των σύγχρονων κοινοτήτων των νέων. Τα σημερινά σχολεία, ειδικά στη μέση εκπαίδευση, οφείλουν να αντιμετωπίσουν αυτή την κατάσταση.

Bl. newlearningonline.com: Connell on Changing Gender Roles

Κοινωνικές σχέσεις και προσωπικότητα

Η ποικιλία των εμπειριών του βίοκοσμου στις μέρες μας είναι ευρύτερη από όσο ήταν κατά την πρώιμη νεωτερικότητα – παρατηρούνται διαφορές όσον αφορά, ενδεικτικά, την ιστορία του ατόμου, τις σχέσεις του, τη συμμετοχή του σε ομάδες, την κουλτούρα και την υποκουλτούρα των συνομηλίκων του. Ενδεικτικές είναι οι αλλαγές που συντελέστηκαν στη δυναμική δύο τομέων: των μέσων μαζικής ενημέρωσης και των αγορών.

Στο πρόσφατο παρελθόν, τα ελάχιστα και συγκεντρωτικά μέσα μαζικής ενημέρωσης (εφημερίδες, ραδιοφωνικοί και τηλεοπτικοί σταθμοί) υπηρετούσαν την πολιτισμική ομοιογένεια, απευθυνόμενα σε ένα εθνικό κοινό, ακόμη κι αν αυτό σήμαινε ότι αγνοούσαν αυθαίρετα τις διαφορετικές εμπειρίες και τα διαφορετικά βιώματα. Τα πράγματα έγιναν όμως πολύ πιο σύνθετα. Στο τοπίο των νέων μέσων μαζικής ενημέρωσης περιλαμβάνεται πλήθος εφημερίδων, περιοδικών και ιστολογίων που είναι προσβάσιμα μέσω διαδικτύου από υπολογιστές, κινητά τηλέφωνα και τάμπλετς, χιλιάδες δορυφορικοί και καλωδιακοί τηλεοπτικοί σταθμοί, δεκάδες χιλιάδες ραδιοφωνικοί σταθμοί που εκπέμπουν μέσω δορυφόρου ή διαδικτύου και δισεκατομμύρια ιστότοποι. Και το καθένα από αυτά τα νέα μέσα έχει τη δική του ατζέντα και το δικό του ενημερωτικό περιεχόμενο. Τα σύγχρονα, λιγότερο ρυθμιζόμενα συστήματα πολυκαναλικής ενημέρωσης υπονομεύουν την έννοια του ομοιογενούς «κοινού» και της ενιαίας κουλτούρας. Για την ακρίβεια, προάγουν το αντίθετο: ένα όλο και πιο διευρυμένο φάσμα επιλογών, που διευκολύνει την εξάπλωση επιμέρους κοινοτήτων με δικό τους λόγο και δική τους υποκουλτούρα. Η εξέλιξη αυτή σηματοδοτεί το οριστικό τέλος της έννοιας του «κοινού», της ομοιογενούς φαντασιακής κοινότητας του εθνικιστικού κράτους.

Ορισμένες από αυτές τις αλλαγές οφείλονται εν μέρει στις νέες τεχνολογικές δυνατότητες των μέσων μαζικής ενημέρωσης και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, όπως είναι η προώθηση πληροφοριών σε συγκεκριμένους χρήστες ανάλογα με τα ενδιαφέροντά τους (narrow casting) ή η διαμόρφωση της ροής των ειδήσεων και των πληροφοριών και η διανομή/ανάκτησή τους (point casting). Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι το νέο τοπίο είναι αποτέλεσμα και επιταγή μόνο της τεχνολογικής εξέλιξης. Το κύριο αίτιο είναι η πολιτισμική απόκλιση. Αυτή οδήγησε στην εξατομίκευση των μέσων ενημέρωσης ανάλογα με τις ανάγκες ετερόκλητων και ετερογενών ομάδων που βασίζονται στην εθνότητα ή τη γλώσσα, τη γηγενή προέλευση, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, τις απόψεις για τη διάκριση των φύλων, τις ηθικές ανησυχίες, τον τομέα εξειδίκευσης, τα ενδιαφέροντα, τα χόμπι, τις καταναλωτικές συνήθειες, τις τάσεις της μόδας, την καταναλωτική μανία, το προσωπικό γούστο ή σιλ. Τα άτομα δημιουργούν κοινότητες που έχουν δική τους γλώσσα επικοινωνίας. Η αποτυχία της πολιτισμικής ομοιογενοποίησης της πρώιμης νεωτερικότητας επέτρεψε την άνθηση διαφορετικών ομάδων με δική τους υποκοουλτούρα, οι οποίες γίνονται όλο και λιγότερο κατανοητές η μια από την άλλη και όλο και περισσότερο κλειστές σε όσους δεν είναι μέλη τους. Ωστόσο, παράλληλα με αυτό τον κατακερματισμό, τα μέλη των διαφορετικών υποκοουλτούρων διαπιστώνουν ότι βρίσκονται σε πολύ στενότερη επαφή μεταξύ τους, στους χώρους εργασίας, στις γειτονιές ή στα νέα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Σαρωτικές αλλαγές συντελούνται και στην οικονομία της αγοράς. Στην προηγούμενη φάση του καπιταλισμού, οι άνθρωποι κατανάλωναν προϊόντα μαζικής παραγωγής που έκρινε η επιχείρηση ότι τους ήταν απαραίτητα. Αντίθετα, ο νέος καταναλωτισμός βασίζεται κατεξοχήν στις αποκλίνουσες ταυτότητες των ανθρώπων. Έτσι, έχουμε πλέον προϊόντα που απευθύνονται σε ειδικό αγοραστικό κοινό, στην οικογένεια, στις ανύπαντρες γυναίκες, στους ομοφυλόφιλους άνδρες, σε διάφορες εθνότητες και ηλικιακές ή επαγγελματικές ομάδες. Τα στελέχη της διαφημιστικής βιομηχανίας μπορούν πλέον να τεμαχίσουν τις δυνητικές αγορές χρησιμοποιώντας αναρίθμητα κριτήρια και δημογραφικές μεταβλητές. Περισσότερο από ποτέ, αυτή η πολιτισμική εξέλιξη επικυρώνει εμφατικά την πολλαπλότητα των ταυτοτήτων.

Αντιστρέφοντας την παλαιότερη λογική της μαζικής κατανάλωσης, στις μέρες μας οι αγορές διανύουν μια φάση εντεινόμενου κατακερματισμού σε διαφορετικά εξειδικευμένα υποσύνολα. Από το ένα άκρο, στο οποίο βρίσκονται οι εύποροι καταναλωτές, έως τη μέση και ακόμη πιο κει, στο άλλο άκρο, στο οποίο βρίσκονται οι φτωχοί καταναλωτές, σε όλη την αγορά παρατηρείται πολλαπλασιασμός των προϊόντων και των υπηρεσιών τύπου «μπουτίκ», που έχουν συγκεκριμένη, διαφοροποιημένη, καλαίσθητη ταυτότητα. Στο άκρο των φτωχών, οι χαμηλόμισθοι εργαζόμενοι και όσοι εξαρτώνται από τις κοινωνικές παροχές δεν έχουν συχνά άλλη επιλογή από το να καταναλώνουν προϊόντα μαζικής παραγωγής, απομιμή-

σεις ή μεταχειρισμένα. Ωστόσο, ακόμη και οι λιγότερο εύποροι πολίτες φτάνουν πολλές φορές αρκετά κοντά σε ανώτερα επίπεδα καταναλωτισμού και ταυτότητας – και παρασύρονται από όσα τους υπόσχονται.

Βλ. newlearningonline.com: Designing for Diversity

Οι σημερινές κοινότητες πληθαίνουν και γίνονται όλο και πιο επιμέρους – έχουμε κοινότητες που καθορίζονται από συγκεκριμένα μέσα ενημέρωσης και δικτύωσης, κοινότητες καταναλωτικές, εργασιακές, εθνοτικές και αθλητικές, κοινότητες με βάση τον σεξουαλικό προσανατολισμό, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, τα χόμπι ή τα ενδιαφέροντα. Κάθε άνθρωπος μπορεί να συμμετέχει παράλληλα σε απεριόριστο αριθμό κοινοτήτων. Το παράδοξο είναι ότι, παρά τον φαινομενικό πολυκερματισμό της κοινωνίας, οι άνθρωποι συνδέονται μεταξύ τους σε μεγαλύτερο βαθμό από ποτέ. Είμαστε μέλη πολλαπλών βιόκοσμων. Διαθέτουμε πολλαπλές ταυτότητες, οι οποίες συνδέονται με πολυσύνθετους και περίπλοκους τρόπους. Κανένας άνθρωπος δεν ανήκει σε μία μόνο κοινότητα. Όλοι ανήκουμε σε πολλές και αλληλοεπικαλυπτόμενες κοινότητες. Και ως μέλη της καθεμίας από αυτές, μετατρέπομαστε σε ένα διαφορετικό είδος ανθρώπου, που υιοθετεί κάθε φορά διαφορετικό τρόπο συμπεριφοράς. Δεδομένου ότι κατά τη διάρκεια μιας εβδομάδας, μιας ημέρας ή ακόμη και μιας ώρας ανήκουμε σε πολλές κοινότητες, η ταυτότητά μας αποκτά πολλαπλά στρώματα και η προσωπικότητά μας πολλαπλές διαστάσεις. Ο εαυτός μας έχει πολλές πηγές προέλευσης.

Η γλώσσα, η ομιλία και τα γλωσσικά ιδιώματα αποτελούν σημάδια της πολλαπλότητας του βιόκοσμού μας, καθώς ο τρόπος ομιλίας αντανακλά τον τρόπο σκέψης και δράσης μας. Καθώς οι βιόκοσμοι αποκλίνουν όλο και περισσότερο και τα όρια μεταξύ τους γίνονται όλο και πιο δυσδιάκριτα, οι άνθρωποι ενεργούν και κατανοούν τον κόσμο μέσα από αυτή την πολλαπλότητα των νοημάτων και τη συνεχή αλληλεπίδρασή τους. Ένας εκπαιδευτικός χρησιμοποιεί επαγγελματική ορολογία όταν συνομιλεί με άλλους εκπαιδευτικούς, ενώ χρησιμοποιεί άλλη ορολογία όταν ενημερώνει τους γονείς για την πρόοδο των παιδιών τους. Ο τρόπος με τον οποίο μιλά και στις δύο περιπτώσεις είναι πολύ διαφορετικός από αυτόν που θα χρησιμοποιούσε σε ένα από τα πολυάριθμα άλλα κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια στα οποία κινείται. Οι πολλαπλές ταυτότητες του κάθε ανθρώπου συνοδεύονται από πολλαπλούς τρόπους ομιλίας, τους οποίους καλείται να διαχειριστεί. Συνεπώς, πρέπει να έχουμε την ικανότητα να κινούμαστε άνετα στους πολλαπλούς βιόκοσμους στους οποίους κατοικούμε ή με τους οποίους ερχόμαστε σε επαφή στην καθημερινότητά μας.

Το παράδοξο είναι ότι όσο περισσότερο μοιάζει η κοινωνία να διασπάται σε επιμέρους, αυτοτελείς κοινότητες, τόσο πιο κοινωνικοί γίνονται οι άνθρωποι, τόσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των κοινοτήτων στις οποίες ανήκουν και τόσο πιο ευρύ γίνεται το γεωγραφικό τους φάσμα, ξεκινώντας από το τοπικό και φτά-

νοντας μέχρι το παγκόσμιο επίπεδο. Μπορεί να γνωρίσεις κάποιον και πολύ σύντομα να μάθεις στοιχεία της ταυτότητάς του που σου είναι ανοίκεια και μακρινά. Την αμέσως επόμενη στιγμή μπορεί να εκπλαγείς ανακαλύπτοντας πως έχεις μαζί του κοινά ενδιαφέροντα, κοινές εμπειρίες και φιλοδοξίες. Αυτή είναι μια καθημερινή εμπειρία στη σημερινή εποχή του πολιτειακού πλουραλισμού και της καθολικής παγκοσμιοποίησης.

Βλ. newlearningonline.com: Kalantzis and Cope, Seven Ways to Address Learner Differences

Περίληψη

Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΗ	ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟ ΣΤΗΝ ΑΦΟΜΟΙΩΣΗ: ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ	ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ: ΠΙΟ ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΕΠΟΧΕΣ	ΣΥΜΠΕΡΙΛΗΨΗ: ΠΡΟΣ ΤΗ ΝΕΑ ΜΑΘΗΣΗ
Διάσταση 1: Υλικές συνθήκες	<p>Η κοινωνική τάξη, ο τόπος κατοικίας και το οικογενειακό πλαίσιο αποκλείουν την πρόσβαση ορισμένων ατόμων σε υλικούς πόρους.</p> <p>Για να αποκτήσουν πρόσβαση, τα μέλη της αποκλεισμένης ομάδας οφείλουν να αφομοιώσουν τις ιδέες και τα πρότυπα της πιο ισχυρής και πλούσιας ομάδας.</p>	Αναγνώριση των διαφορών όσον αφορά την πρόσβαση σε υλικούς πόρους, τον τόπο κατοικίας και το οικογενειακό πλαίσιο, χωρίς ωστόσο να γίνεται κάτι για να αντιμετωπιστούν αυτές οι διαφορές.	Υλοποίηση της δημοκρατικής υπόσχεσης: αναγνώριση του σημαντικού ρόλου των σχολείων στην «οικονομία της γνώσης».
Διάσταση 2: Σωματικά χαρακτηριστικά	Αποκλεισμός ή απομόνωση ατόμων σε ξεχωριστούς θεσμούς ή σε ξεχωριστές ομάδες με βάση την ηλικία, τη φυλή, το βιολογικό φύλο, τη σεξουαλικότητα, τον τύπο του σώματος, ή περιορισμένη κοινωνική κινητικότητα υπό τον όρο της αφομοίωσης σε ένα «πρότυπο».	Αναγνώριση των διαφορών με μια προσέγγιση τύπου <i>laissez-faire</i> , χωρίς να αλλάζουν αισθητά τα άνισα κοινωνικά αποτελέσματα.	Ανάπτυξη στρατηγικών συμπερίληψης, σύμφωνα με τις οποίες οι σωματικές και νοητικές διαφορές δεν ενοχοποιούνται για τη μειονεκτική θέση του ατόμου.

Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΗ	ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟ ΣΤΗΝ ΑΦΟΜΟΙΩΣΗ: ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ	ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ: ΠΙΟ ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΕΠΟΧΕΣ	ΣΥΜΠΕΡΙΛΗΨΗ: ΠΡΟΣ ΤΗ ΝΕΑ ΜΑΘΗΣΗ
Διάσταση 3: Συμβολικές διαφορές	Διαχωρισμός των ατόμων με βάση την κουλτούρα, τη γλώσσα, το κοινωνικό φύλο, τις κοινωνικές σχέσεις και την προσωπικότητά του ή υποχρεωτική αφομοίωση.	Αίσθηση πολιτισμικής διάλυσης και κατακερματισμού εξαιτίας της εξάπλωσης των συμβολικών διαφορών.	Ζούμε δημιουργικά με τις διαρκώς διευρυνόμενες συμβολικές διαφορές (αποκλίνοσες), ενώ η κοινωνικότητα και η ταυτότητά μας αποκτούν όλο και περισσότερα στρώματα.

Λέξεις-κλειδιά

Genre: Η ειδική συμβολική και σωματική ύπαρξη που απορρέει από τη διασταύρωση σεξουαλικότητας, βιολογικού και κοινωνικού φύλου, όπως οι ρόλοι και οι ταυτότητες ανδρών και γυναικών.

Αναγνώριση: Η διαδικασία προσδιορισμού των διαφορών, κατηγοριοποίησης των ανθρώπων και λήψης στοιχειωδών μέτρων για την αντιμετώπιση αυτών των διαφορών.

Αποκλεισμός: Η διατήρηση της ομοιογένειας μιας ομάδας μέσω του αποκλεισμού όσων διαφέρουν.

Αφομοίωση: Η διασφάλιση της ομοιογένειας της ομάδας μέσω της υποχρέωσης των διαφορετικών ανθρώπων να γίνουν «κανονικοί» ή να μοιάσουν με τα μέλη της κυρίαρχης ομάδας εάν θέλουν να γίνουν αποδεκτοί από αυτήν.

Βιόκοσμος: Τα καθημερινά βιώματα και οι εμπειρίες, τα πράγματα που θεωρούνται αυτονόητα και δεν χρειάζεται να διδαχθούν, τα στοιχεία που συγκροτούν την ταυτότητα και την υποκειμενική υπόσταση των ανθρώπων.

Βιολογικό φύλο και σεξουαλικότητα: Το βιολογικό φύλο είναι η βιολογικά κληρονομημένη πτυχή της διαφοράς μεταξύ αρσενικού και θηλυκού. Η σεξουαλικότητα συνδέεται με τις μορφές σωματικής έλξης και επαφής, όπως η ομοφυλοφιλία και η ετεροφυλοφιλία.

Γλώσσα: Το σύστημα ομιλίας και γραφής του ανθρώπου με τη χρήση συμβόλων.

Ηλικία: Το κριτήριο με το οποίο καθορίζονται οι σωματικές και νοητικές ικανότητες, και οι αντίστοιχες και κατάλληλες μορφές κοινωνικής αλληλεπίδρασης και μάθησης σε κάθε ηλικία.

Κοινωνικές σχέσεις και προσωπικότητα: Οι συναναστροφές ενός ατόμου και ο τρόπος με τον οποίο βλέπει τον εαυτό του, συμπεριλαμβανομένων της θρησκείας, της πολιτικής, των ομάδων στις οποίες ανήκει και των τύπων της προσωπικότητας.

Κοινωνική τάξη: Ένα υλικό ή οικονομικό μέτρο πλούτου, ισχύος και κοινωνικής θέσης σε μια άνιση και ιεραρχικά δομημένη κοινωνία.

Κουλτούρα: Η εθνοτικότητα, η ιθαγένεια, η καταγωγή, με τη στενή έννοια, ή η κοινωνική-συμβολική δραστηριότητα του ατόμου, με την ευρεία έννοια.

Οικογένεια: Συγγενική σχέση που καθορίζει τη συμβίωση των μελών της και την ανατροφή των παιδιών, όπως η πυρηνική, η διευρυμένη και η μεικτή οικογένεια.

Συμβολικές διαφορές: Οι κοινωνικά κατασκευασμένες διαφορές στην κουλτούρα, τη γλώσσα, το κοινωνικό φύλο, την οικογένεια, τις κοινωνικές σχέσεις και την προσωπικότητα, που οφείλονται στην τάση του ανθρώπου να δίνει νόημα στην επαφή του με το περιβάλλον και τον κόσμο με δημιουργικούς και διαφοροποιημένους τρόπους.

Συμπερίληψη: Η διαδικασία μέσα από την οποία τα άτομα νιώθουν ότι ανήκουν στην ομάδα παρά τις διαφορές τους και οι διαφορές αυτές γίνονται αναπόσπαστο και δημιουργικό κομμάτι της κοινωνικής δραστηριότητας.

Σωματικά χαρακτηριστικά: Τα σωματικά δεδομένα, όπως η ηλικία, η φυλή, το βιολογικό φύλο, η σεξουαλικότητα, οι σωματικές και οι νοητικές ικανότητες του ατόμου.

Τόπος: Η γεωγραφική τοποθεσία, οι πόροι και οι ευκαιρίες που προσφέρει η κάθε τοποθεσία, όπως οι διαφορετικές γειτονίες μιας πόλης, οι αγροτικές ή οι απομακρυσμένες περιοχές έναντι των αστικών περιοχών, οι διαφορετικές περιοχές εντός της ίδιας χώρας, η αναπτυγμένη έναντι της αναπτυσσόμενης χώρας.

Τύπος σώματος: Τα σωματικά και νοητικά χαρακτηριστικά που μπορεί να επη-

ρεάσουν τον τρόπο ζωής και την ταυτότητα του ατόμου, όπως το ύψος (ψηλός ή κοντός), το πάχος (χοντρός ή αδύνατος), οι «αναπηρίες» ή οι δεξιότητες.

Υλικές συνθήκες: Οι διαφορές πρόσβασης στον πλούτο και τους κοινωνικούς πόρους ως απόρροια της κοινωνικής τάξης, της γεωγραφικής περιοχής και του οικογενειακού πλαισίου.

Φυλή: Οι διαφορές στην εξωτερική εμφάνιση μεταξύ δύο ανθρώπινων πληθυσμών: το χρώμα του δέρματος, τα χαρακτηριστικά του προσώπου, το χρώμα και η υφή των μαλλιών, το ύψος και ο τύπος του σώματος.

Γνωσιακές διαδικασίες

Ερμηνεία των διαφορών

- «Διάβασε» τη δομή του δικού σου βιόκοσμου. Γράψε ένα σύντομο αυτοβιογραφικό κείμενο με βάση τα κριτήρια για τη διαφορετικότητα που περιγράψαμε σε αυτό το κεφάλαιο. Άφησε εκτός ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα και πληροφορίες που δεν θέλεις να αποκαλύψεις.
- Αντάλλαξε την «περιγραφή για τον δικό σου βιόκοσμο» με αυτήν ενός φίλου σου. Στη συνέχεια, πάρτε συνέντευξη ο ένας από τον άλλον. Τι γνώριζες ήδη; Τι σε εξέπληξε; Γιατί;
- Πώς θα μπορούσες να χρησιμοποιήσεις αυτή την περιγραφή της δομής του δικού σου βιόκοσμου και του φίλου σου για να εξηγήσεις τα εκπαιδευτικά και τα κοινωνικά αποτελέσματα;

Μάθηση και ταυτότητα

- Έχεις νιώσει ποτέ αποξενωμένος σε κάποιο εκπαιδευτικό πλαίσιο; Περιγράψε αυτό το συναίσθημα. Ποια ήταν η δυναμική του; Πώς επηρεάστηκες από τη λογική του αποκλεισμού ή από την ατελέσφορη πίεση να ενταχθείς; Τι θα σε είχε κάνει να νιώσεις ενταγμένος σε αυτό το περιβάλλον;
- Ποιος είσαι; Ποια είναι τα στρώματα και ποιες οι διασυνδέσεις της ταυτότητάς σου; Πόσο έχει αλλάξει η ταυτότητά σου από την επαφή σου με νέες εμπειρίες κατά τη διάρκεια της ζωής σου; Πώς επηρεάζει αυτή η πορεία της ταυτότητάς σου τις υφιστάμενες γνώσεις σου, την τάση σου να μάθεις συγκεκριμένα πράγματα και τον τρόπο με τον οποίο προτιμάς να μαθαίνεις; Γράψε ένα αυ-

τοβιογραφικό κείμενο στο οποίο να συνδέεις την ταυτότητά σου με τις μαθησιακές εμπειρίες σου.

- Περιγράψε ένα εκπαιδευτικό ταξίδι στο οποίο συμμετείχες ενεργά και δημιουργικά κάποια στιγμή της ζωής σου. Περιγράψε τα συναισθήματά σου από αυτό το ταξίδι – για παράδειγμα, ένιωσε πρωτόγνωρα ή παράξενα, ένιωσε πρόκληση ή ευχαρίστηση από όσα κατόρθωσες να μάθεις. Ήταν το ταξίδι αυτό μια διαπολιτισμική και μετασχηματιστική εμπειρία;

βιώνοντας το νέο

Έρευνα για την κοινωνικοποίηση

- Περιγράψε αναλυτικά πέντε παιδικά παιχνίδια που απευθύνονται σε αγόρια και πέντε που απευθύνονται σε κορίτσια. Πώς σκιαγραφούνται μέσα από αυτά οι έμφυλοι ρόλοι των ενηλίκων; Τι ρόλο παίζουν τα παιδικά παιχνίδια στην έμφυλη κοινωνικοποίηση;
- Γράψε τη βιογραφία μιας διάσημης προσωπικότητας, συνδέοντας το βίοκόσμο της με τα όσα πέτυχε. Θα μπορούσες, για παράδειγμα, να επιλέξεις μια γυναίκα που κατάφερε να πετύχει σε έναν ανδροκρατούμενο κόσμο (υποχρεώθηκε να συμπεριφερθεί σαν άνδρας για να πετύχει;) ή έναν ομοφυλόφιλο άντρα ή μια ομοφυλόφιλη γυναίκα που έγινε διάσημος/η (ένιωσε ότι πρέπει να κρύψει ή να καταπίσει την ομοφυλοφιλία του/της;) ή έναν άνθρωπο από φτωχή οικογένεια που απέκτησε πλούτη ή εξουσία (πώς κατάφερε να πετύχει, δεδομένων των περιορισμών του οικογενειακού του βίοκόσμου;).
- Πάρε συνέντευξη από έναν ηλικιωμένο εκπαιδευτικό ή από έναν εκπαιδευτικό που συνταξιοδοτήθηκε πρόσφατα. Πόσο έχουν αλλάξει η παιδική ηλικία, οι σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων και η δομή των οικογενειών από την εποχή κατά την οποία δίδασκε ο ίδιος; Πώς έχει επηρεάσει αυτή η αλλαγή τη διδασκαλία;

Έρευνα για τα κοινωνικά αποτελέσματα

- Μελέτησε τοπικά, εθνικά ή παγκόσμια δημογραφικά στοιχεία. Πώς συνδέονται τα αποτελέσματα για το οικονομικό και το μορφωτικό επίπεδο διαφορετικών δημογραφικά οριζόμενων ομάδων; Κατάγραψε τα στοιχεία σε υπολογιστικά φύλλα, παρουσίασε τα με στατιστικά γραφήματα και γράψε ερμηνευτικά σχόλια.

Έρευνα για τις εκπαιδευτικές πρακτικές

- Πάρε συνέντευξη από έναν εκπαιδευτικό που έχει στην τάξη του ένα μαθητή με αναπηρία. Ποιες πρακτικές ακολουθεί για να καλύψει τις ανάγκες του συγκεκριμένου μαθητή;

εννοιολογώντας μέσω ορολογίας

Προσδιορισμός των βασικών εννοιών της διαφορετικότητας

- Μελέτησε ένα ή περισσότερα επίσημα κείμενα στα οποία περιγράφονται τα δικαιώματα των μειονοτήτων, των ανθρώπων με αναπηρία, των παιδιών, των φτωχών ή κάποιας άλλης γεωγραφικά προσδιορισμένης ομάδας. Θα μπορούσες, για παράδειγμα, να χρησιμοποιήσεις τις συμβάσεις του ΟΗΕ, σημαντικά κείμενα υπερεθνικών κυβερνητικών οργανισμών, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση και η UNESCO, εθνικά συντάγματα, ειδικούς νόμους που απαγορεύουν τις διακρίσεις. Ποιες έννοιες χρησιμοποιούνται και πώς ορίζονται στα εν λόγω κείμενα; Μπορείς, δουλεύοντας σε ομάδα, να δημιουργήσεις ένα σχετικό γλωσσάρι ή wiki.
- Δημιούργησε ένα γλωσσάρι ή ένα wiki για τις αναπηρίες, με βάση τα ζητήματα που πρέπει να έχει υπόψη του ο εκπαιδευτικός.
- Φτιάξε ένα προφίλ στο οποίο να περιλαμβάνονται τα στάδια της ζωής των ανθρώπων ανάλογα με τις κοινωνικές, γλωσσικές και νοητικές ικανότητές τους. Βασίσου στο έργο ψυχολόγων της παιδικής ανάπτυξης και άλλων σημαντικών θεωρητικών.

Οι διαφορές των μαθητών στην τάξη

- Πώς ένιωσε η Sissy Juppe στην τάξη που περιγράφει ο Charles Dickens; Ξαναγράψε το διάλογο για να δείξεις πώς θα μπορούσε ο κύριος Gradgrind να εφαρμόσει μια πιο συμπεριληπτική μέθοδο διδασκαλίας.

Βλ. newlearningonline.com: What Sissy Juppe Didn't Know about Horses

- Αναζήτησε στο διαδίκτυο μια προσέγγιση για την αντιμετώπιση των διαφορών των μαθητών, όπως ο «καθολικός σχεδιασμός για τη μάθηση» ατόμων με αναπηρίες και οι μέθοδοι διδασκαλίας που είναι απαλλαγμένες από σεξιστικά και ρατσιστικά στοιχεία. Ποιες στρατηγικές συμπερίληψης χρησιμοποιεί η προσέγγιση που επέλεξες; Πόσο αποτελεσματικές πιστεύεις ότι είναι αυτές οι στρατηγικές; Ποιες προκλήσεις ή δυσκολίες μπορεί να προκύψουν κατά την εφαρμογή τους;
- Μελέτησε ένα εξειδικευμένο σχολικό πρόγραμμα, όπως αυτό για την εκμάθηση των αγγλικών ως δεύτερης γλώσσας ή αυτό που απευθύνεται σε μαθητές με αναπηρίες. Πάρε συνέντευξη από δασκάλους και μαθητές. Σύνταξε μια ανάλυση SWOT (Strength, Weaknesses, Opportunities, Threats).

εννοιολογώντας μέσω θεωρίας

Θεωρίες για τη διαφορετικότητα

- Εξήγησε σε ποια περίπτωση δικαιολογείται η υιοθέτηση των παρακάτω προσεγγίσεων: του ρητού διαχωρισμού των διαφορετικών ομάδων, της αναγνώρισης των διαφορών μέσω μιας προσέγγισης τύπου laissez-faire και του πλουραλισμού. Φτιάξε μια θεωρία της διαφορετικότητας που να ενσωματώνει μια ισορροπημένη εικόνα για τις αντοχές και τις αδυναμίες της κάθε προσέγγισης χρησιμοποιώντας κατάλληλα παραδείγματα.
- Φτιάξε μια φιλοσοφική δήλωση για τις υλικές, σωματικές και συμβολικές διαφορές. Ποιες είναι αυτές; Πώς συνδέονται μεταξύ τους; Πόσο εφικτός είναι σήμερα και πόσο ήταν στο παρελθόν ο μετασχηματισμός της διαφορετικότητας;
- Ο διάλογος για την παγκοσμιοποίηση μας φέρνει πιο κοντά ή οδηγεί σε κατακερματισμό και διάλυση;
- Πώς συνδέονται οι αλλαγές στις ισορροπίες ισχύος με την αυξανόμενη προβολή και εξάπλωση των διαφορών; Δώσε σχετικά παραδείγματα.

Διαφορετικότητα και ανισότητα

- Γράψε περιληπτικά τη δική σου άποψη για τη σύνδεση της εκπαίδευσης με την ανισότητα.

αναλύοντας λειτουργικά

Ανάλυση σιωπηρών παραδοχών

- Παρακολούθησε ένα μάθημα ή μελέτησε το πρόγραμμα σπουδών ενός σχολείου. Ποιες είναι οι σιωπηρές παραδοχές όσον αφορά το «κανονικό» ή το «ιδανικό» άτομο; Λάβε υπόψη σου στην απάντησή σου το πλήρες φάσμα των διαφορών. Πώς οι παραδοχές αυτές ενισχύουν ή αναπαράγουν συγκεκριμένες δομές κοινωνικών σχέσεων;

Αποτελεσματική λειτουργία της διαφορετικότητας

- Δώσε μερικά παραδείγματα του τρόπου με τον οποίο θα μπορούσες να αξιοποιήσεις στην πράξη τις αρχές διαχείρισης της διαφορετικότητας των μαθητών μιας τάξης:

1. Γνωρίζεις τους μαθητές σου.
2. Ανοίγεις μονοπάτια μάθησης.
3. Έρχεσαι σε επαφή με ποικίλους βιόκοσμους.
4. Έρχεσαι σε επαφή με διαφορετικούς τρόπους θέασης, αίσθησης, αντίληψης και γνώσης του κόσμου.
5. Επιτρέπεις την ενεργό συμμετοχή και διαμεσολάβηση των μαθητών.
6. Δημιουργείς μια γνωσιακή οικολογία για την παραγωγική διαφορετικότητα.
7. Μαθαίνουν τι γνωρίζουν οι μαθητές σου.

αναλύοντας κριτικά

Κριτική ανάλυση των διακρίσεων

- Ανάλυσε πτυχές των διακρίσεων όπως ο συστημικός ρατσισμός ή ο σεξισμός σε ένα σύγχρονο και σε ένα παλαιότερο πλαίσιο. Περιγράψε τη λειτουργία αυτών των διακρίσεων στην ευρύτερη κοινωνία και στα σχολεία. Σχετικά παραδείγματα είναι η Σαουδική Αραβία, το καθεστώς των φυλετικών διακρίσεων στη Νότια Αφρική και οι Ηνωμένες Πολιτείες πριν από την εμφάνιση του κινήματος για τα πολιτικά δικαιώματα.
- Συζήτησε για το σεξισμό, το ρατσισμό και την ομοφοβία σήμερα. Ποιες είναι οι εκφάνσεις τους; Βρίσκονται σε περιστολή; Μήπως αλλάζουν απλώς μορφή; Πώς; Γιατί; Δώσε σχετικά παραδείγματα από το εκπαιδευτικό περιβάλλον και την ευρύτερη κοινωνία.
- Ποια εικόνα του ιδανικού ανθρώπου προβάλλεται μέσω της διαφήμισης; Λάβε υπόψη σου τους παράγοντες της φυλής, της σωματικής εμφάνισης και της προσωπικότητας. Δώσε και εξήγησε σχετικά παραδείγματα. Ποια είναι τα πρότυπα που προβάλλει η διαφήμιση; Πώς επηρεάζονται από αυτές τις εικόνες τα παιδιά και η μάθησή τους;
- Μελέτησε τις ιδέες του Herbert Spencer για την επιβίωση του ισχυροτέρου. Τι μπορεί να σημαίνουν για τη διαφορετικότητα μεταξύ των ανθρώπων; Πώς συνδέονται αυτές οι ιδέες με το νεοφιλελευθερισμό σήμερα;
- Ποιες είναι οι διαφορές ανάμεσα στη δικαιοσύνη και την ισότητα;

Κριτικές αναγνώσεις της σχολικής εκπαίδευσης

- Συζήτησε την πρόταση ότι τα σχολεία είναι μηχανές αναπαραγωγής της ανισότητας και όχι τόποι παροχής ευκαιριών. Κάνε αναφορά στις θεωρίες του Michael Apple ή των Sam Bowles και Herb Gintis.
- Μελέτησε την ιδέα του μαθησιακού ελλείμματος. Γιατί ορισμένοι εκπαιδευτικοί

και ορισμένα σχολεία καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι κάποιοι μαθητές έχουν πρόβλημα; Πόσο βάσιμη ή αβάσιμη είναι αυτή η κριτική για τις γνώσεις και τις ικανότητες των μαθητών; Ποιες είναι οι συνέπειες από τη μη κατανόηση της διαφορετικότητας των μαθητών;

- Πάιξε ένα παιχνίδι ρόλων, με υπερβολικό ή μελοδραματικό τρόπο, στο οποίο ο διευθυντής του σχολείου συζητά με το γονιό ενός παιδιού που δεν ταιριάζει, όπως δεν ταιριάζει ίσως και ο ίδιος ο γονιός, με την «επίσημη» εικόνα του σχολείου. Μπορεί, για παράδειγμα, ο γονιός να ανήκει σε μια μειονότητα ή το παιδί του να πάσχει από κάποιας μορφής αναπηρία. Ο διάλογος πρέπει να γίνει τέσσερις φορές, σε καθεμία από τις οποίες ο διευθυντής θα υποστηρίξει διαφορετικά τον αποκλεισμό, την αφομοίωση, την αναγνώριση και τη συμπερίληψη.

εφαρμόζοντας κατάλληλα

Παραδείγματα διαφορετικότητας

- Χωριστείτε σε τέσσερις ομάδες, η καθεμία εκ των οποίων θα υπερασπιστεί μία από τις παρακάτω δηλώσεις, χρησιμοποιώντας θεωρητικά επιχειρήματα και δίνοντας σχετικά παραδείγματα, που θα περιλαμβάνουν προτάσεις για το τι πρέπει να γίνεται στα σχολεία. Θα μπορούσατε να δώσετε στο διάλογο μορφή παρωδίας, υποδυόμενοι μια καρικατούρα του «είδους του ανθρώπου» που θα υπερασπιζόταν την κάθε θέση. Καταγράψτε τις απόψεις που θα διατυπωθούν στην ομάδα σε μεγάλες κόλλες χαρτί.

«Οι πολιτισμικές διαφορές εξυψώνουν τη χώρα μας και το σχολείο μας. Όλοι έχουμε να κερδίσουμε από τη διαφορετικότητα, διότι μας επιτρέπει να είμαστε ο εαυτός μας. Αυτό είναι πλεονέκτημα και για τη χώρα και για το σχολείο».

«Μου αρέσει όλη αυτή η πολιτισμική πανσπερμία στη χώρα μας και στο σχολείο μας. Δεν βλάπτει, αλλά, αντιθέτως κάνει τη ζωή μας πιο συναρπαστική».

«Δεν έχω πρόβλημα να ζουν άνθρωποι διαφορετικής προέλευσης στη χώρα μας ή να φοιτούν στα σχολεία μας αρκεί να υιοθετούν τον δικό μας τρόπο ζωής και να είναι καλοί μαθητές όπως εμείς. Όλοι πρέπει να γίνουμε το ίδιο αν θέλουμε η χώρας μας και τα σχολεία μας να διατηρήσουν τη συνοχή τους».

«Οι άνθρωποι που είναι διαφορετικοί δεν μπορούν να συνυπάρξουν ούτε στη χώρα μας ούτε στα σχολεία μας. Η εξάπλωση της διαφορετικότητας λειτουργεί διαλυτικά για τις χώρες και τα σχολεία».

- Ανακοινώστε τα συμπεράσματά σας σε ολόκληρη την ομάδα. Πού διαφέρουν και πού συγκλίνουν, ενδεχομένως, αυτές οι θέσεις; Σε ποιες περιπτώσεις θα μπορούσε να είναι θεμιτή κάποια από τις τέσσερις απόψεις;

Παιδαγωγική και πρόγραμμα σπουδών στην πράξη

- Υπόθεσε ότι αναλαμβάνεις ένα συγκεκριμένο κομμάτι του προγράμματος σπουδών (για παράδειγμα, μια σειρά μαθημάτων ή μια διδακτική ενότητα). Ποια μέτρα θα πάρεις για να αντιμετωπίσεις τη διαφορετικότητα των μαθητών; Για παράδειγμα, πώς θα μπορούσες:
 1. να εντοπίσεις και να αναγνωρίσεις τις υφιστάμενες γνώσεις ώστε το περιεχόμενο της μάθησης να είναι το κατάλληλο για τα άτομα και τις ομάδες;
 2. να υιοθετήσεις ευέλικτες προσεγγίσεις όσον αφορά τον τρόπο παράδοσης του μαθήματος με την αξιοποίηση πολλών διαφορετικών δραστηριοτήτων (δεν χρειάζεται όλοι οι μαθητές να κάνουν το ίδιο πράγμα την ίδια στιγμή);
 3. να εισαγάγεις τη διαφορετικότητα στην τάξη και να εμπλουτίσεις τη μάθηση (για παράδειγμα, μέσω της βίωσης του γνωστού και της δημιουργικής εφαρμογής);
 4. να δώσεις έμφαση σε διαφορετικά σημεία και να αναμείξεις διαφορετικές γνωσιακές διαδικασίες, ανάλογα με τις ανάγκες και τις μαθησιακές προτιμήσεις των μαθητών;
 5. να προσδιορίσεις και να εξετάσεις διαφορετικά μονοπάτια μάθησης ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και το χαρακτήρα των μαθητών;
 6. να αλλάξεις τη ροή της γνώσης με στόχο την ενεργό μάθηση, τη συμμετοχή στο μάθημα;
 7. να αλλάξεις την ισορροπία στις σχέσεις μεταξύ εκπαιδευτικού και μαθητή, βάζοντας το μαθητή να έχει μεγαλύτερο έλεγχο και να αναλαμβάνει περισσότερες ευθύνες.

Ανάπτυξη συμπεριληπτικών πρακτικών

- Περιγράψε τις διαδικασίες που περιλαμβάνουν συγκεκριμένες εκπαιδευτικές πρακτικές συμπερίληψης και τους στόχους που θέτουν. Ενδεικτικά:
 - Αναστοχαστικές ασκήσεις μέσα από τις οποίες οι μαθητές φέρνουν τις εμπειρίες από το βίόκοσμό τους στην τάξη.
 - Στρατηγικές μεταγνώσης μέσα από τις οποίες οι μαθητές εξετάζουν τους συγκεκριμένους τρόπους σκέψης τους.
 - Ασκήσεις συνεργατικής μάθησης μέσα από την ομαδοποίηση των μαθητών ανάλογα με τις ομοιότητές του.

- Ασκήσεις συνεργατικής μάθησης μέσα από την ομαδοποίηση των μαθητών ανάλογα με τις διαφορές του.
- Διαφοροποιημένο πρόγραμμα σπουδών.
- Σχολικές τάξεις με μαθητές διαφορετικών ηλικιών, από διαφορετικά περιβάλλοντα και με διαφορετικές ικανότητες.
- Ομότιμη διδασκαλία και υποστηρικτική μάθηση.

εφαρμόζοντας δημιουργικά

Πρακτικές διαχείρισης της διαφορετικότητας στα σχολεία

- Ένα νέο παιδί έρχεται στην τάξη σου. Τι πρέπει να γνωρίζεις για το παιδί αυτό έτσι ώστε να μπορέσεις να το διδάξεις αποτελεσματικά; Πώς θα μάθεις όσα χρειάζεσαι και πώς θα αξιοποιήσεις αυτήν τη γνώση;
- Μελέτησε μια συγκεκριμένη διαφορά (για παράδειγμα μια μορφή αναπηρίας). Ανάπτυξε δύο στρατηγικές αντιμετώπισης αυτής της διαφοράς: την εξειδικευμένη και την ενοποιημένη. Πότε είναι η μια από αυτές καταλληλότερη και πότε η άλλη;

Διαμόρφωση των στόχων της συμπερίληψης

- Σύνταξε μια δήλωση αποστολής ενός υποθετικού σχολείου στην οποία θα αναδεικνύεται η έννοια της συμπερίληψης.
- Εκπόνησε ένα σχέδιο για την αντιμετώπιση της διαφορετικότητας στο συγκεκριμένο σχολείο.